

Maa- ja metsätalous-
ministeriö

TEEMU MÖKKÖNEN

Saariston kulttuuriperinnön alueelliset piirteet

Valtakunnalliset kulttuuriperintöaineistot viidellä selvitysalueella

Maa- ja metsätalousministeriön julkaisuja 2026:2

Saariston kulttuuriperinnön alueelliset piirteet

Valtakunnalliset kulttuuriperintöaineistot
viidellä selvitysalueella

Teemu Mökkönen

Maa- ja metsätalousministeriö Helsinki 2026

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

**Valtioneuvoston
julkaisuarkisto Valto**

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi

Maa- ja metsätalousministeriö

CC BY-NC-ND 4.0

ISBN pdf: 978-952-366-104-2

ISSN pdf: 1797-397X

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto

Helsinki 2026

Saariston kulttuuriperinnön alueelliset piirteet Valtakunnalliset kulttuuriperintöaineistot viidellä selvitysalueella

Maa- ja metsätalousministeriön julkaisu 2026:2

Julkaisija Maa- ja metsätalousministeriö

Tekijä Teemu Mökkönen
Kieli suomi

Sivumäärä 226

Tiivistelmä

Tämän selvityksen tavoitteena on tarjota kokonaiskuva Suomen saaristoalueiden kulttuuriperinnöstä ja tuoda esiin niiden erityis- ja ominaispiirteet. Selvityksen aineistona on valtakunnallisesti tunnistettu ja suojeltu kulttuuriperintö. Keskeisimmässä osassa ovat arkeologiset kohteet ja rakennusperintö, mutta mukana ovat myös maisemat, perinnebiotoopit ja soveltuvin osin myös muuta kulttuuriperintöaineistoa.

Saaristojen kulttuuriperintö on muotoutunut luonnonolosuhteiden ja ihmistoiminnan vuorovaikutuksessa. Luonnon fyysiset muutokset, kuten maankohoaminen, ovat vaikuttaneet saaristojen kehitykseen eri tavoin: osa saaristoista on säilynyt tuhansia vuosia, kun taas toiset ovat muodostuneet vasta historiallisella ajalla. Merialueiden ja sisävesien saaristot eroavat toisistaan niin liikkumisen, elinkeinojen kuin kulttuuristen verkostojen osalta. Eteläiset alueet edustavat vanhaa asutusta ja sisältävät runsaasti historiallisia kyläpaikkoja, kaupunkeja ja puolustusrakenteita, kun taas pohjoisemmillä alueilla kulttuuriperintö liittyy maaseutuasutukseen ja pyyntielinkeinoin.

Selvitys korostaa saaristojen kulttuuriperinnön merkitystä osana suomalaista kulttuuripääomaa ja tuo esiin alueiden ainutlaatuisuuden. Se liittyy kulttuuriperinnön myös laajempiin saaristo- ja vesistöalueiden kehittämissuunnitelmien teemoihin, kuten saavutettavuuteen, elinkeinoin ja turvallisuuteen.

Asiasanat kulttuuriperintö, aineeton kulttuuriperintö, rakennusperintö, arkeologia, saaristot

ISBN PDF 978-952-366-104-2

ISSN PDF 1797-397X

Julkaisun osoite <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-366-104-2>

Regionala särdrag hos skärgårdens kulturarv Riksomfattande kulturarvsdata i fem utredningsområden

Jord- och skogsbruksministeriets publikationer 2026:2

Utgivare Jord- och skogsbruksministeriet

Författare Teemu Mökkönen

Språk finska

Sidantal

226

Referat

Syftet med denna utredning är att ge en helhetsbild av kulturarvet i Finlands skärgårdsområden och lyfta fram regionala särdrag och karaktäristiska drag. Utredningen baserar sig på det kulturarv som identifierats och skyddats på riksnivå. Arkeologiska fyndplatser och byggnadsarv, men även landskap, vårdbiotoper och även andra kulturarv spelar i tillämpliga delar en viktig roll.

Skärgårdens kulturarv har utformats i växelverkan mellan naturförhållandena och människors verksamhet. De fysiska förändringarna i naturen, såsom landhöjningen, har påverkat skärgårdens utveckling på olika sätt: en del av skärgården har bevarats i tusentals år, medan andra delar har bildats först under historisk tid. Skärgården i havsområdena och insjöarna varierar i fråga om såväl rörlighet, näringar som kulturella nätverk. I de sydliga områdena finns gammal bosättning och många historiska byar, städer och försvarsstrukturer, medan kulturarvet i de nordligare områdena hänför sig till landsbygdsbebyggelse och fångstnäringar.

Utredningen betonar hur viktigt skärgårdens kulturarv är som en del av det finländska kulturkapitalet och lyfter fram områdenas unika karaktär. Kulturarvet kopplas också till mer omfattande teman i programmen för utveckling av skärgårds- och insjöområdena, såsom tillgänglighet, näringar och säkerhet.

Nyckelord kulturarv, immateriellt kulturarv, byggnadsarv, arkeologi, skärgård

ISBN PDF 978-952-366-104-2

ISSN PDF

1797-397X

URN-adress <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-366-104-2>

Regional Characteristics of the Archipelagos' Cultural Heritage National Cultural Heritage Materials in Five Areas

Publications of the Ministry of Agriculture and Forestry 2026:2

Publisher Ministry of Agriculture and Forestry

Author Teemu Mökkönen

Language Finnish

Pages

226

Abstract

The aim of the study is to provide a comprehensive picture of the cultural heritage of Finland's archipelago areas and highlight their special and characteristic features. The materials used for the study consist of the nationally recognised and protected cultural heritage. The main focus is on archaeological sites and building heritage, but landscapes, semi-natural grasslands and, as appropriate, other cultural heritage materials are also included.

The cultural heritage of archipelagos has been shaped by the interaction between natural conditions and human actions. Physical changes in the natural environment, such as land uplift, have influenced the development of archipelagos in different ways: some of the archipelagos have been the same for thousands of years while some have evolved during the recorded history. The archipelagos of the marine areas and inland waters differ from each other with respect to mobility, livelihoods and cultural networks. The southern regions are characterised by old settlements, including numerous historical village sites, towns and defence structures, while in the northern regions the cultural heritage is mostly related to rural settlements and hunting and fishing.

The study emphasises the role of archipelagos' cultural heritage as part of the Finnish cultural capital and showcases the unique features of the areas. It also links cultural heritage to broader themes of the development programmes for the archipelago and marine and inland water areas, such as accessibility, economic activities and security.

Keywords cultural heritage, intangible cultural heritage, building heritage, archaeology, archipelago

ISBN PDF 978-952-366-104-2

ISSN PDF

1797-397X

URN address <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-366-104-2>

Sisältö

Esipuhe.....	8
1 Johdanto	10
2 Selvityksen toteutustapa	12
3 Kulttuuriperinnön määritelmiä ja käsitteitä	14
3.1 Kulttuuriperintö	14
3.2 Saaristokulttuurit ja saariston kulttuuriperintö	17
4 Selvitysalueet	21
5 Kulttuuriperintö temaattisesti.....	31
5.1 Asutus	33
5.2 Elinkeinot ja teollisuus.....	46
5.3 Liikenne ja liikkuminen.....	57
5.4 Uskonto, hautaaminen ja taide	68
5.5 Puolustus ja sodankäynti	79
5.6 Hallinto, koulutus ja vapaa-aika	90
5.7 Muut kohteet.....	97
6 Katsauksia saaristojen kulttuuriperintöön	101
6.1 Järvisaaristolaisuus Saimaalla	101
6.2 Aanaarjärvi – Inarijärvi – inarinsaamelaisten meri	107
6.3 Itäisen Uudenmaan saariston rakennuskulttuuri.....	112
6.4 Saariston maisemien valtakunnalliset arvot.....	117
6.5 Itämeren saariston perinnemaisemat	121
6.6 Limisaumaveneet ovat pohjoismaista elävää kulttuuriperintöä	127
7 Kulttuuriperinnön suuntaviivoja Suomen eri osissa	132
7.1 Luonnon kehitys ja selvitysalueiden kulttuuriperinnön ajallinen syvyys.....	132
7.2 Arkeologisen ja rakennetun kulttuuriperinnön alueellisia eroja	134
7.3 Kulttuuriperintö ja kieliryhmät.....	145

8	Selvityksen kulttuuriperintöaineistot	148
8.1	Arkeologian ja rakennusperinnön aineistot	149
8.2	Muut kulttuuriperintöaineistot	161
8.3	Kulttuuri- ja luontoarvoja yhdistävät kokonaisuudet	173
8.4	Museoviraston ja ELY-keskusten jakamat avustukset	179
8.5	Tietopuutteet	186
9	Yhteenveto selvitysalueiden kulttuuriperinnöstä	187
	Lähdeluettelo	196
	Julkaisemattomat lähteet ja opinnäytetyöt	196
	Verkkolähteet	196
	Kirjallisuus	198
	Liite 1. Arkeologisen ja rakennetun kulttuuriperinnön kohdetyypit	203
	Liite 2. Kulttuuriperinnön kohdetyypin temaatminen jako	214
	Aineistot	214
	Teemat	214
	Liite 3. Lisätietoja selvityksessä käytetyistä kulttuuriperintöaineistoista	222
	Aineistot	222
	Arkeologian ja rakennusperinnön aineistot	222
	Muut kulttuuriperintöaineistot	224

ESIPUHE

Saaristoalueisiin kytkeytyvä kulttuuri on jo pitkään ollut keskeinen osa saaristoasiain neuvottelukunnan ja muiden saaristotoimijoiden työtä. Ainutlaatuisen saaristokulttuurin vaaliminen on nostettu esiin muun muassa valtakunnallisessa saaristo-ohjelmassa 2024–2027, jossa kulttuuriperintö nähdään paitsi identiteetin rakentajana myös elinvoiman ja kestävyuden lähteenä. Saaristokulttuuri ei ole vain menneisyyden jäännös, vaan elävä osa nykypäivää, joka ansaitsee huomiota ja huolenpitoa.

Vaikka saaristokulttuurin merkitys on tunnustettu, tutkittua tietoa siitä, mitä saaristokulttuuri oikeastaan on, on ollut niukasti saatavilla. Tämä tiedon puute synnytti tarpeen selvitykselle, joka tarkastelee saariston kulttuuriperintöä ja sen alueellisia piirteitä. Käsillä oleva selvitys vastaa tähän tarpeeseen tarjoamalla kattavan katsauksen erityisesti arkeologisiin kohteisiin ja rakennusperintöön, jotka muodostavat keskeisen osan saaristokulttuurin näkyvästä kerrostumasta. Selvitys ei kuitenkaan kata koko ilmiötä – saariston elävä kulttuuriperintö, kuten paikalliset perinteet, tavat ja yhteisölliset käytännöt, odottavat vielä omaa tutkimustaan. Selvitys muodostaa erinomaisen pohjan jatkotarkasteluille ja kulttuuriperinnön kokonaisvaltaiselle ymmärtämiselle.

Saaristoalueiden kulttuuriperinnön vaaliminen on tärkeää, sillä se muodostaa perustan saaristolaiselle kulttuuri-identiteetille. Kulttuuriperintö ei ole vain historiallinen tausta, vaan se vaikuttaa siihen, miten saaristolaiset kokevat itsensä ja paikkansa yhteiskunnassa. Se myös rikastuttaa koko Suomen kulttuurista maisemaa ja tarjoaa arvokkaita näkökulmia yhteiskunnan kehitykseen.

Valtiolla on merkittävä rooli saariston kulttuuriomaisuuden säilyttämisessä. Esimerkiksi Metsähallituksen hallinnassa on merenkulun turvaamisen ja sotilashistorian kannalta keskeisiä monumentteja, kuten majakka- ja luotsitoiminnan rakennuksia sekä linnoituksia. Osa näistä kohteista on luokiteltu valtion strategisesti arvokkaaksi kiinteistöomaisuudeksi, mutta niiden kunnossapitoon ei ole riittäviä resursseja. Näiden kohteiden säilyminen valtiolla on tärkeää, jotta yhteiskunnan kehittymistä kuvaava tarina ei katkea. Kokonaiskuvan muodostaminen saariston kulttuuriomaisuuden kokonaisuudesta on oleellista, jotta voidaan varmistaa riittävä kattavuus, vaikka osasta kohteista jouduttaisiin luopumaan.

Tulevaisuudessa onkin syytä pohtia, mikä on valtion rooli saaristoalueiden kulttuuriperinnön jatkuvuuden takaajana. Tämä kysymys liittyy paitsi kulttuuriperinnön merkitykseen identiteetille ja yhteiskuntamme kehityskuvastolle, myös kokonaisuuturvallisuuteen. Kulttuuriperintö ei ole irrallinen osa yhteiskuntaa, vaan se kytkeytyy laajempiin kysymyksiin alueellisesta resilienssistä, yhteisöllisyydestä ja kulttuurisesta jatkuvuudesta.

Saaristoasiain neuvottelukunta toivoo, että tämä selvitys toimii lähtökohtana laajemmalle keskustelulle ja jatkotyölle, jonka tavoitteena on saaristokulttuurin kokonaisvaltainen tunnistaminen, arvostaminen ja säilyttäminen tuleville sukupolville.

Saaristoasiain neuvottelukunta (SANK)

1 Johdanto

Saaristoasiain neuvottelukunnan keskuudessa on noussut esiin tarve saaristo-alueiden kulttuuriperintöä käsittelevälle tietopakettile. Neuvottelukunta lähestyi asiassa Museovirastoa, joka on valtakunnallinen kulttuuriperinnön asiantuntija ja viranomainen ja joka vastaa kulttuuriperinnön keskeisten valtakunnallisten aineistojen ylläpidosta. Osapuolet hahmottelivat yhteistyönä suunnitelman saaristo-alueiden kulttuuriperintöselvitykselle.

Selvityksen tavoitteena on tarjota läpileikkaus Suomen saaristoisten alueiden kulttuuriperinnöstä ja nostaa esiin alueellisia erityis- ja ominaispiirteitä.¹ Selvitysalueiksi on valittu otos Suomen ympäristökeskuksen laatiman saaristoluokituksen alaisista alueista, joiden valinnassa on huomioitu sekä alueellinen kattavuus että valtioneuvoston saaristokunnista antaman asetuksen (1589/2019) tarkoittamat alueet.

Kulttuuriperintö on laaja ja moninainen kokonaisuus. Tässä selvityksessä käytetyt aineistot edustavat tällä hetkellä tunnistettua ja suojeltua kulttuuriperintöä, joka on saavutettavissa valtakunnallisten aineistojen kautta. Keskeisimmässä osassa ovat arkeologiset kohteet ja rakennusperintö, mutta mukana ovat myös maisemat, perinnebiotoopit ja soveltuvin osin myös muuta kulttuuriperintöaineistoa (Luku 8).

Saaristoympäristö pakottaa ihmisen sopeutumaan luonnonolosuhteisiin. Laajaan maahan mahtuu paljon erilaisia saaristoja ja erilaisia tapoja toimia saaristossa. Luonnon vaikutus saaristojen kulttuuriperinnön muodostumiseen tulee korostetusti esiin myös pitkän aikavälin tarkastelussa. Vain pieni osa tämän selvityksen saaristoista on ollut olemassa yli 10 000 vuoden ajan, jonka selvitys kattaa.

1 *Erytispiirre* = piirre, joka erottaa kohteen muista samantapaisista kohteista. *Ominaispiirre* = piirre, jonka häviäminen muuttaa kohteen luonnetta merkittävästi. (Yhteentoimivuusalusta 2025.)

Selvityksen on tilannut Saaristoasiain neuvottelukunta, ja sen on laatinut Museoviraston Kulttuuriympäristöpalvelut-osasto ajalla helmikuu–lokakuu 2025. Selvityksen laatimisesta on vastannut projektipäällikkö Teemu Mökkönen (FT, arkeologi). Työn ohjaamiseen ovat osallistuneet Museovirastosta osastonjohtaja Ulla Salmela sekä erikoisasiantuntijat Hannu Matikka, Maija Matikka ja Sallamaria Tikkanen, Saaristoasiain neuvottelukunnasta pääsihteeri, johtava asiantuntija Elina Auri ja erityisasiantuntija Laura Latvakoski sekä Saaristoasiain neuvottelukunnan kokoama ohjausryhmä.

Ohjausryhmän muodostivat Elina Auri (maa- ja metsätalousministeriö), Jari Lantta (Etelä-Karjalan liitto), Laura Latvakoski (maa- ja metsätalousministeriö), Annukka Lyra (ympäristöministeriö), Mirva Mattila (opetus- ja kulttuuriministeriö), Hilja Palviainen (Metsähallitus), Pia Prost (Åbo Akademi), Katriina Rosavaara (Uudenmaan liitto), Ulla Salmela (Museovirasto) ja Sallamaria Tikkanen (Museovirasto).

2 Selvityksen toteutustapa

Selvityksessä käsitellään kulttuuriperintöä viidellä saaristoisella alueella eri puolilla Suomea. Lähteinä on käytetty valtakunnallisia aineistoja, erityisesti paikkatietoaineistoja. Selvitys on rakennettu siten, että keskeisin aineistojen käsittely on selvityksen alussa. Loppuosana on varattu kaikkien hyödynnettyjen aineistojen esittelylle sekä kulttuuriperinnön ja sen synnyn kokonaiskuvaa syventäville osioille.

Selvityksen alussa käydään läpi kulttuuriperinnön käsitteitä ja esitellään selvitysalueet (Luku 3, 4). Tämän jälkeen seuraa arkeologian ja rakennusperinnön aineistojen temaattinen tarkastelu (Luku 5), jossa kohteita lähestytään niiden asiansanoituksen ja kohdetyypittelyn kautta. Osio käsittelee selvityksen keskeisimpiä aineistoja ja sisältää runsaasti karttoja ja valokuvia.

Temaattista tarkastelua seuraa aihepiireihinsä syventyneiden asiantuntijoiden lyhyitä kirjoituksia saaristoalueiden kulttuuriperinnöstä (Luku 6). Tekstit elävöittävät ja syventävät aineistojen pohjalta saatua kuvaa. Seuraava luku jatkaa syventävää teemaa (Luku 7). Siinä käydään läpi selvitysalueiden ja Suomen eri osien kulttuuriperinnön muodostumiseen vaikuttaneita alueellisia kontakteja ja kehityslinjoja sekä luonnon kehitystä.

Luku 8 esittelee kaikki selvityksessä hyödynnetyt aineistot ja antaa perustiedot esimerkiksi selvitysalueilla sijaitsevien kohteiden lukumäärästä. Käytetyt kulttuuriperintöaineistot on listattu oheiseen taulukkoon (Taulukko 1).

Yhteenveto selvitysalueiden kulttuuriperinnön ominais- ja erityispiirteistä annetaan luvussa 9. Keskeisimpiin havaintoihin tutustuminen on pyritty tekemään yhteenvedossa mahdollisimman helpoksi: kunkin selvitysalueen kulttuuriperinnön viisi keskeisintä erityis- ja ominaispiirrettä on koottu omiin infograafeihin.

Taulukko 1. Kulttuuriperinnön tarkastelussa mukana olevat aineistot. Näiden lisäksi tarkasteltiin kulttuuriperintöä ja luontoarvoja yhdistäviä kohdekokonaisuuksia ja kulttuuriperintöön kohdistuvia avustuksia.

Aineisto	Temaattinen tarkastelu	Aineistotyyppi
Muinaisjäännösrekisteri	Kyllä	Arkeologiset kohteet
Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet VARK	Kyllä	Arkeologiset kohteet
Rakennusperintörekisterin suojellut rakennukset	Kyllä	Rakennusperintö
Rakennusuojelukohteet ja -alueet	Kyllä	Rakennusperintö
Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY	Kyllä	Rakennusperintö
Elävä kulttuuriperintö	ei	Muu
Docomomo-kohteet	ei	Rakennusperintö
Unescon maailmanperintökohteet	ei	Muu
Perinnealusrekisteri	ei	Muu
Perinnebiotoopit	ei	Kulttuurimaisema
Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet VAMA	ei	Kulttuurimaisema

3 Kulttuuriperinnön määritelmiä ja käsitteitä

3.1 Kulttuuriperintö

Kulttuuriperintöä syntyy ihmisen toiminnan tuloksena ja vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Se kertoo arvojen, uskomusten, tietojen, taitojen ja perinteiden muutoksesta. Kulttuuriperintö voi olla aineellista, aineetonta tai digitaalista. Kulttuuriperintöä uudistetaan, säilytetään ja siirretään tuleville sukupolville.²

Kulttuuriperintö on menneiden ja nykyisten elämäntapojen synnyttämää aineellista ja aineetonta perintöä, jonka kanssa eletään nykyisin ja jota välittyy nykyisten sukupolvien kautta myös tulevaisuuteen. Kulttuuriperinnön aihepiirien kirjo on valtava, ja sen ajallinen syvyys kattaa koko ihmiskunnan olemassaolon ajan. Suomessa kulttuuriperintöä on syntynyt koko jääkauden jälkeisen noin 11 000 vuoden ajan, jolloin alueella on ollut asutusta.

Ihmisen toiminta ja vuorovaikutus luonnon kanssa synnyttää kulttuuriympäristöjä, jotka edustavat *aineellista kulttuuriperintöä*. Esi-isiltä periytyvät arvot, uskomukset, tavat, taidot ja käytännöt sekä tarinat ovat sen sijaan *aineetonta kulttuuriperintöä*. Kukin yhteisö ja yhteiskunta määrittelee itse, miten kulttuuriperinnön eri osia arvostetaan, suojellaan ja pyritään ylläpitämään.

Yhteiskunta pyrkii säilyttämään arvokkaana pidettyä kulttuuriperintöä. Perustuslain (731/1999, 20 §) mukaan vastuu kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille. Opetus- ja kulttuuriministeriö on listannut 18 museoihin ja kulttuuriperintöön liittyvää lakia ja asetusta, kuten esimerkiksi laki rankennusperinnön suojelusta (498/2010), muinaismuistolaki (295/1963) ja alueidenkäyttölaki (132/1999).³ Kansallisen lainsäädännön lisäksi Suomi on allekirjoittanut ja vahvistanut useita kulttuuriperintöön liittyviä

2 Valtioneuvoston periaatepäätös kulttuuriperintöstrategiasta 2023–2030 käyttämä kulttuuriperinnön määritelmä (Mattila (toim.) 2023: 12).

3 Opetus- ja kulttuuriministeriö n.d. a.; Maankäyttö- ja rakennuslain (132/1999) rakentamista koskevat osuudet kumottiin 1.1.2025 alkaen, kun uusi rakentamislaki (751/2023) astui voimaan. Samalla aiemman maankäyttö- ja rakennuslain voimaan jääneet osuudet nimettiin uudelleen alueidenkäyttölainsäädännön (132/1999).

kansainvälisiä sopimuksia, kuten *Yleissopimus maailman kulttuuriperinnön suojelemisesta* (Unescon maailmanperintösopimus, Suomi liittynyt vuonna 1987) ja *Euroopan neuvoston puiteyleissopimus kulttuuriperinnön yhteiskunnallisesta merkityksestä* (Faron sopimus, Suomi hyväksyi vuonna 2017).⁴ Yhteiskunnallisesti arvostetun kulttuuriperinnön lisäksi paikallisyhteisöillä on omia vaalittuja perinteitään.

Kulttuuriperinnön käsitteitä

Arkeologinen kulttuuriperintö

Arkeologinen kulttuuriperintö koostuu arkeologisista kohteista, esineistä ja niitä koskevista tiedoista. *Arkeologinen kohde* on ihmisen toiminnasta jäljelle jäänyt arkeologisesti todennettu rakenne, kerrostuma tai muodostuma, jolla on arkeologista merkitystä. Se sijaitsee kiinteästi tietyllä paikalla, ja se voi olla useiden toisiinsa liittyvien jäännösten kokonaisuus.

Osa arkeologisista kohteista on määritelty muinaismuistolain (295/1963) suojaamiksi kiinteiksi muinaisjäännöksiksi. Muinaismuistolain rauhoituksen piiriin kuulumattomia arkeologisia kohteita voidaan lisäksi suojella kaavoituksen keinoin. Arkeologisten kulttuuriperinnön suojelua toteutetaan myös alueidenkäyttölakiin (132/1999)⁵ perustuvien valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamien inventointien avulla. *Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet (VARK)* on valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden osa, jossa määritetyt arvot tulee huomioida ja turvata maankäytön suunnittelussa.

4 Opetus- ja kulttuuriministeriö n.d. b.

5 Maankäyttö- ja rakennuslain (132/1999) voimaan jääneet osat nimettiin uudelleen alueidenkäyttölakiin 1.1.2025 alkaen.

Kulttuuriperintö

Yhteiset menneisyydestä säilyneet aineelliset ja aineettomat kulttuurin ilmentymät ovat kulttuuriperintöä. *Aineellista kulttuuriperintöä* ovat esimerkiksi rakennukset, historialliset paikat, monumentit, arkeologiset kohteet ja esineet. *Aineeton kulttuuriperintö* tarkoittaa käytäntöjä, tietoja ja taitoja, jotka nykyiset ihmisyhteisöt tunnustavat osaksi omaa kulttuuriperintöään. Esimerkiksi käsityö-, ruoka- ja kalastusperinteet ovat aineetonta, elävää kulttuuriperintöä.

Kulttuurimaisema

Maisema, jossa ilmenee ihmisen vaikutus joskus jopa vallitsevana piirteenä. Perinnemaisemat ja niihin kuuluvat perinnebiotoopit ovat maaseudun perinteisten elinkeinojen muovaamia kulttuurimaisemia. *Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet (VAMA)* koostuvat Suomen maaseudun edustavimmista kulttuurimaisemista.

Kulttuuriympäristö

Kulttuuriympäristö on ihmisen muokkaamaa luonnonympäristöä ja jokapäiväistä elinympäristöä. Kulttuuriympäristön keskeisiä elementtejä ovat arkeologiset kohteet, rakennusperintö ja kulttuurimaisemat.

Maailmanperintö

YK:n kasvatusta, tiede- ja kulttuurijärjestö Unescon ylläpitämään maailmanperintöluetteloon hyväksytyt kohteet ovat maailmanperintöä. Ne sijaitsevat maissa, jotka ovat virallisesti vahvistaneet maailmanperintösopimuksen. Maailmanperintösopimus on kansainvälinen yleissopimus, jonka tavoitteena on maailman kulttuuri- ja luonnonperintökohteiden suojeleminen. Suomi vahvisti liittymisensä sopimukseen vuonna 1987.

Rakennettu kulttuuriympäristö

Rakennettu kulttuuriympäristö koostuu rakennuksista, rakennelmista ja rakennetuista alueista sekä niiden suhteista toisiinsa ja ympäristöönsä. Sen sisältämää rakennusperintöä suojellaan laein⁶, sopimuksin⁷ tai kaavoituksen keinoin. Rakennussuojelua toteutetaan myös alueidenkäyttölakiin (132/1999)⁸ perustuvien valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamien inventointien avulla. *Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY)* on tällainen inventointiaineisto. Valtakunnallisesti arvokkaiksi määriteltyjen kohteiden arvot tulee huomioida ja turvata maankäytön suunnittelussa.

Lähde: Kulttuuriympäristösanasto, Yhteentoimivuusalusta 2025.

3.2 Saaristokulttuurit ja saariston kulttuuriperintö

Saaristokulttuuri voidaan määritellä eri tavoin. Käytetty määritelmä vaikuttaa siihen, mitä kaikkea lasketaan saaristokulttuureihin kuuluvaan kulttuuriperintöön. *Saariston kulttuuriperintö* on sen sijaan kokonaisvaltainen käsite, joka kattaa kaiken saaristossa sijaitsevan kulttuuriperinnön.

Saaristokulttuuri voidaan määritellä joko laajasti tai suppeasti. Laajasti ymmärrettynä siihen kuuluvat (1) kaikki ihmisten henkiset ja aineelliset saavutukset, jotka sijaitsevat tai ovat syntyneet saaristossa tai saariston innoittamana. Suppeammin ymmärrettynä saaristokulttuuri voi tarkoittaa ainoastaan (2a) yhä elävää kulttuuria tai hieman vanhempaa, kirjallisten ja kuvallisten lähteiden pohjalta hyvin tunnettua kulttuuria, tai (2b) siihen voidaan lukea kuuluvaksi vain saaristoalueille ominaiset tai erityiset kulttuurin piirteet.

6 Kirkkolaki (1054/1993), Laki ortodoksista kirkoista (985/2006), Laki rakennusperinnön suojelemisesta (498/2010) mukaan lukien jo vanhentuneet Asetus valtion omistamien rakennusten suojelusta (14.6.1985/480) ja Rakennussuojelulaki (60/1985).

7 Rautatiesopimus 1998.

8 Maankäyttö- ja rakennuslain (132/1999) voimaan jääneet osat nimettiin uudelleen alueidenkäyttölaki 1.1.2025 alkaen.

Saaristokulttuurille ei ole olemassa yksiselitteistä määritelmää, ja siihen on mahdollista sisällyttää laajasti rannikkoalueiden aineellista ja aineetonta kulttuuriperintöä. Siksi saaristokulttuurista puhuminen edellyttää tarkennusta, mitä saaristokulttuurin käsitteellä kyseissä tapauksessa tarkoitetaan.⁹ Saariston ja rannikkoalueiden kulttuuriperinnön yhteydessä käytetty terminologia on moninaista. Saaristokulttuurin sijaan puhutaan usein muun muassa *rannikoiden kulttuuriperinnöstä* (en coastal heritage), joka on laajuudessaan saaristokulttuurin käsitteen hengenheimolainen. Esimerkiksi *Itämeren alueen kulttuuriperintökomitea* (Baltic Region Heritage Committee) määrittelee rannikoiden kulttuuriperinnön käsittävän merellisen maiseman sekä kaiken ranta-alueiden ja vedenalaisen alueen ihmistoiminnan aineettomat ja aineelliset jäljet.¹⁰ Läheisiä ja usein päällekkäisiä käsitteitä ovat *merellinen kulttuuriperintö* (en maritime heritage) ja osin myös *merimaisema* (en seascape).¹¹

Suomen saaristoalueet sijaitsevat meri- ja järviolueilla. Termillä saaristokulttuuri on silti voimakas miellelyhtymä Keski-Pohjanmaan ja Kymijoen välisen rannikkoalueen ruotsinkieliseen väestöön, jonka ydinalueita ovat Pohjanmaa ja Saaristomeri.¹² Ruotsinkielistä identiteettiä on rakennettu aktiivisesti 1800-luvun lopulta lähtien. Saaristoidentiteettejä tutkineen Katariina Siivosen mukaan saaristo, rannikkoalueet ja meri ovat olleet alusta alkaen osa eri taiteiden välittämää suomenruotsalaisuuden kuvastoa, jota ylläpidetään aktiivisesti eri organisaatioiden kautta.¹³ Nykysaaristoissa suomenkielistä väestöä on kaikkialla, mutta sen asiaa ajavien instituutioiden puuttuessa suomenkielinen saaristo jää helposti paremmin organisoituneen ruotsin kieleen kytkeytyvän saaristoidentiteetin jalkoihin.¹⁴

1900-luvulla tehtyjen tutkimusten perusteella on voitu todeta, etteivät saariston kielirajat ja aineellisen kulttuurin rajat ole yhteneväisiä. Saaristoidentiteetti ei ole sidottu kielelliseen kulttuuri-identiteettiin, eivätkä kielialueet muodosta sinänsä omia kulttuurialueita.¹⁵ Aineellinen, henkinen ja sosiaalinen kulttuuri voivat muodostaa samalle alueelle toisistaan poikkeavia rajoja ja kokonaisuuksia.

9 Bessessen 1999: 7.

10 Baltic Region Heritage Committee n.d.

11 Blomqvist et al. 2016: 7; Ahonen et al. 2019: 46; Interreg Europe 2019.

12 Rannanpää et al. 2024: 63–64.

13 Siivonen 2008: 98–101, 202.

14 Siivonen 2008: 202.

15 Siivonen 2008: 30, 96.

Saaristokulttuureja yhdistää sopeutuminen saariston olosuhteisiin. Myös nykyisten saaristolaisten kokemuksissa erityiset luonnonolosuhteet muokkaavat saariston kulttuuria kokonaisvaltaisesti. Tätä ajatusta on sanallistettu monin tavoin. Saaristomerellä Kustavin saariston tutkimuksessa ajatus on kiteytetty lauseeseen ”Meri hallitsee saaristolaisen elämää sekä fyysisesti että henkisesti”.¹⁶

Kulttuuri ja sen synnyttämä kulttuuriperintö muuttuvat ajassa ja paikassa myös saaristossa: osa saaristoalueen kulttuuriperinnöstä on yhä elävää, osa siitä on taas sammunut tai jäänyt käytöstä olosuhteiden muuttuessa. Mitä kaukaisempia aikoja tarkastellaan, sitä vaikeampaa on tunnistaa niitä kulttuurisia piirteitä, jotka on mahdollista kytkeä nimenomaan saaristokulttuurin piiriin. Onko esihistoriallinen tai keskiaikainen saaristosta löytyvä arkeologinen kohde osa saaristokulttuuria, vaikka sen löydöissä ei olisi mitään manneralueen vastaavan aikakauden löydöistä poikkeavaa?

Saaristokulttuurin kokonaisvaltainen ymmärtäminen on mahdollista niiltä ajankajoilta, joilta on olemassa runsaammin saariston asukkaiden elämää valaisevia historiallisia lähteitä. Käytännössä tuo aika kattaa nykyisyydestä vain muutaman vuosisadan taakse menneisyyteen. Saaristoalueilla on lisäksi paljon kulttuuriperintöä, joka ei yksiselitteisesti kuulu saaristokulttuurin piiriin, mutta joka on osaltaan vaikuttanut alueensa kulttuuriin. Tällaisia ovat esimerkiksi kaivokset, linnakesaaret ja muu puolustusvoimien toiminta.¹⁷

Saaristomerellä saariston eri osien erilainen hyödyntäminen voimistui vasta 1800-luvulla. Tuolloin pyynti (metsästys ja kalastus) keskittyi ulko- ja välisaaristoon, kun taas maatalous keskittyi sisäsaaristoon ja rannikolle. Vaikka maatalouden voimistuminen oli runsaampaa rannikon tuntumassa jo 1700-luvulla, tuolloin erot toimeentulon hankinnassa saariston ja rannikkoalueen eri vyöhykkeiden välillä olivat vielä pienet.¹⁸ Aikaisemmin keskiaikaisen asutuksen leviäminen nimenomaan saaristoon viittaa todennäköisesti siihen, että saariston eri vyöhykkeiden ja rannikon väliset toimeentuloerot olivat myös tuolloin pieniä.

Saaristo on jatkuvassa muutoksessa. Sen kulttuuri muuttuu ajassa sekä luonnon että muun yhteiskunnan muutoksen mukana. Viimeisen kolmensadan vuoden aikana varsinkin kauppamerenkulku, linnoitustyöt, sodat ja puolustusvoimien läsnäolo, majakka- ja luotsilaitoksen toiminta, moottorien kehittyminen ja teollistuminen, kalastuksen kannattavuuden muutokset sekä turismin ja kausiasutuksen kasvu

16 Lettinen 2004: 238.

17 Esim. Hulden 2018: 21–22, 317–319.

18 Hulden 2018: 327–328; 344–346.

ovat kaikki vaikuttaneet saariston elämään. Jatkuvasta muutoksesta huolimatta meri ja sen luonnonolosuhteiden saaristoelämälle asettamat reunaehdot ovat pysyvästi läsnä. Saaristokulttuurit ovatkin aina muovautuneet omanlaisikseen yhdessä luonnon kanssa.¹⁹

Saaristoalueiden kulttuuriperintö kattaa käsitteenä kaiken saaristoista löytyvän kulttuuriperinnön. Valtakunnallisesti tunnistetun ja suojellun kulttuuriperinnön tiedot löytyvät rekistereistä, tietokannoista, paikkatietoaineistoista ja valtakunnallisten inventointien julkaisuista. Arkeologinen aineisto mukaan lukien saaristoalueiden kulttuuriperintö ajoittuu tuhansien vuosien jaksolle esihistoriasta nykypäivään.

Saaristokulttuuri ei ole yleisenä käsitteenä käytössä lainsäädännössä²⁰ tai kulttuuriperintöaineistojen tietosisällöissä. Esimerkiksi Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen (RKY) ja Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden (VAMA) aineistoissa Saaristomeren Kemiönsaaren ja Paraisten saariston kulttuuriperinnön yhteydessä puhutaan saaristolaisasutuksesta, saaristokylistä sekä saaristolaiskalastuksesta ja -maataloudesta, mutta saaristokulttuuri ei kuulu käytettyyn käsitteistöön. Arkeologisten kohteiden rekisterien vakio-
muotoinen tieto ei sisällä ollenkaan tietoa kohteen kulttuurisista yhteyksistä.

**Tässä selvityksessä puhutaan ”saaristokulttuurin” sijaan ”saariston tai saaristo-
alueiden kulttuuriperinnöstä”.** Tämä käsitevalinta mahdollistaa kaiken saaristossa sijaitsevan kulttuuriperinnön luontevan käsittelyn. Valinnalle on kolme syytä: Saaristokulttuurin ominaisuuksien määrittäminen on mahdollista vain lyhyen viimeaikaisen historian ajalta. Kulttuuriperintökohteen kuulumisesta saaristokulttuurin piiriin ei ole tietoa. Saaristossa on aina ollut saaristolaisuuteen kuulumatonta kulttuuriperintöä.

19 Lettinen 2004: 219–202; Tuovinen 2005; Siivonen 2008: 226–284; Koski-Frangén 2022.

20 Oikeusministeriön omistaman Finlex-verkkopalvelun mukaan termi saaristokulttuuri löytyy vain yhdestä asetuksesta (Valtioneuvoston asetus Uudenmaan maakunnan luonnonsuojelualueista, 332/2021).

4 Selvitysalueet

Selvitysalueina ovat 45 saaristoisen kunnan saaristoluokituksen²¹ mukaiset ulko-, väli- ja sisäsaaristot sekä saaristomaiset manneralueet (Taulukko 2). Nämä alueet jakautuvat viiteen selvitysalueeseen (Kuva 1):

1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa
2. Suomenlahti
3. Pohjanmaan saaristo²²
4. Järvi-Suomi
5. Inarin saaristo

Selvitysalueet ovat tarkoituksenmukainen otanta, joiden sijainti ja laajuus vastaavat painotukseltaan Suomen kaikkien saaristoisten alueiden maantieteellistä jakaumaa (Kuva 2).

Selvityksessä mukana olevista kunnista 13 on kaksikielisiä ja 31 on yksinomaan suomenkielisiä (Kuva 3). Lisäksi Inarin kunnassa on neljä virallista kieltä: inarinsaame, koltansaame, pohjoissaame sekä suomi. Inarin asukkaista noin kolmannes on saamelaisia.²³

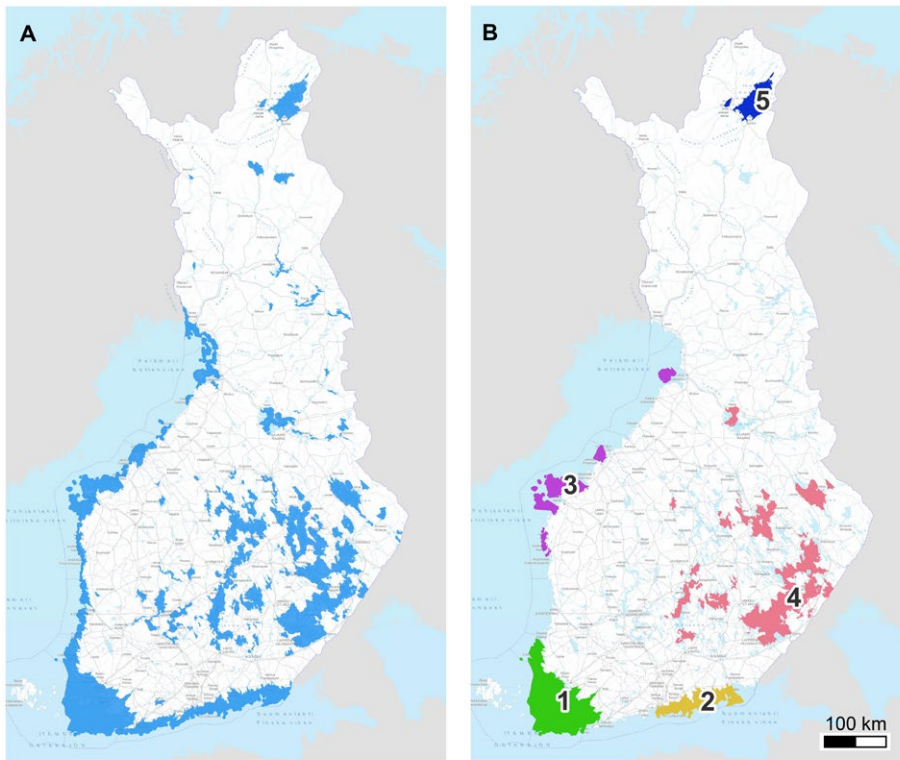
Kaksikieliset kunnat, joissa ruotsi on enemmistökielenä, sijaitseva Saaristomeren ja Selkämeren eteläosan selvitysalueella ja Pohjanmaan saariston selvitysalueella. Kaikki kaksikieliset kunnat, joissa suomi on enemmistökielenä, sijaitsevat Suomenlahden selvitysalueella. Yksikielisiä suomenkielisiä kuntia löytyy kaikilta Lapin eteläpuolisilta selvitysalueilta.

21 *Saaristoluokitus* on tilastollinen ja paikkatietopohjainen alueluokitus. Aineisto kuvaa vuoden 2021 tilannetta. Luokitus on toteutettu hallinnollisista rajoista riippumattomalla 250 metrin tilastoruutujaolla. Suomen ympäristökeskuksen jakama paikkatietoaineisto on päivitetty 17.5.2022.

22 Pohjanmaan saariston selvitysalueeseen kuuluu Pohjanmaan maankunnan saaristosten alueiden lisäksi myös Pohjois-Pohjanmaan Hailuoto.

23 Inarin kunta n.d.

Kuva 1. Kaikki saaristoluokituksen 2022 alueet (A) ja selvitysalueet (B). Aineistot © Maanmittauslaitos, Suomen ympäristökeskus. Pohjakartta © Maanmittauslaitos 2025.

■ Saaristoluokituksen alueet (ulko-, väli- ja sisäsaaristo sekä saaristomaiset manneralueet (A)

Selvitysalueet (B)

■ 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa

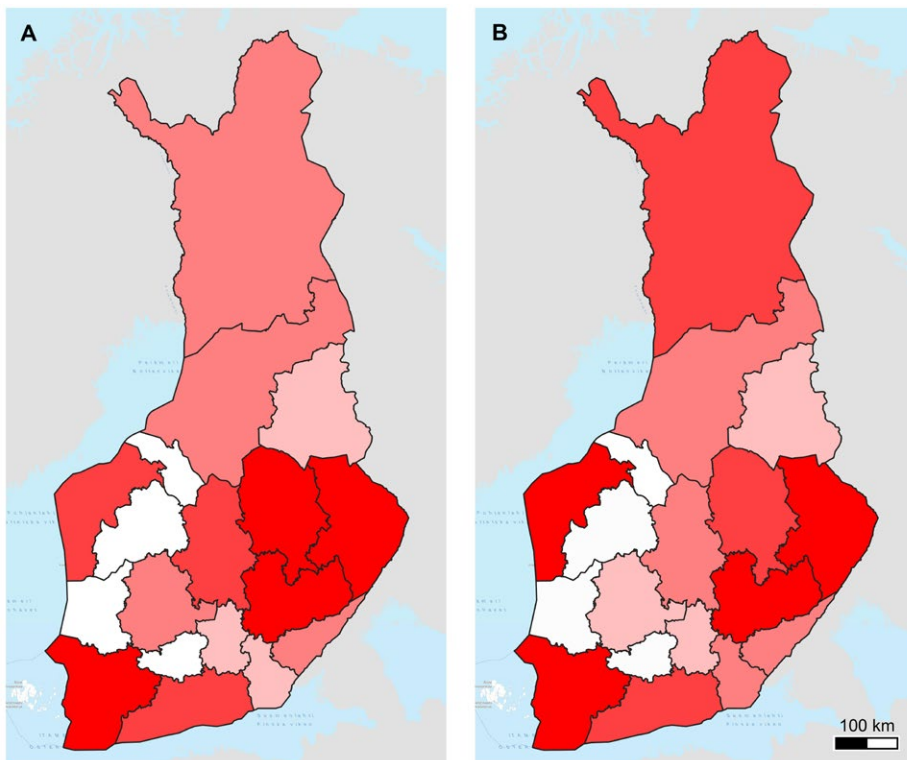
■ 2. Suomenlahti

■ 3. Pohjanmaan saaristo

■ 4. Järvi-Suomi

■ 5. Inarin saaristo

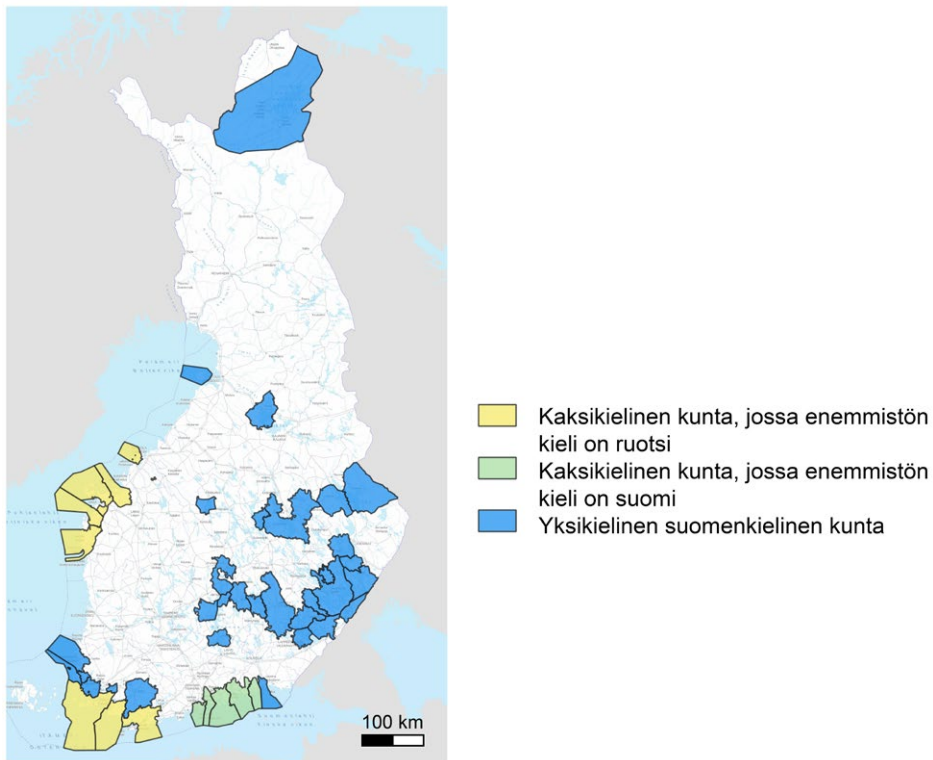
Kuva 2. Saaristoluokituksen mukaisten saaristomaisten alueiden (A) ja selvitysalueiden (B) pinta-alojen painopiste maakunnittain. Aineistot on jaettu viiteen yhtä suureen osaan (kvintiili). Mitä tummempi alue, sitä enemmän saaristoa. Selvitysalueiden ja kaikkien saaristomaisten alueiden maantieteelliset jakaumat ovat liki tosiaan vastaavat. Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Taulukko 2. Selvitysalueilla sijaitsevat saaristoiset kunnat.

Selvitysalue	Kunnat
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	Kaarina, Kemiönsaari, Kustavi, Naantali, Parainen, Raasepori, Salo, Taivassalo, Uusikaupunki
2. Suomenlahti	Helsinki, Kotka, Loviisa, Porvoo, Pyhtää, Sipoo
3. Pohjanmaan saaristo	Hailuoto, Luoto, Maalahti, Mustasaari, Närpiö, Vöyri
4. Järvi-Suomi	Asikkala, Enonkoski, Hirvensalmi, Joutsa, Juuka, Jyväskylä, Kitee, Kivijärvi, Kuhmoinen, Kuopio, Lieksa, Liperi, Luhanka, Mikkelä, Parikkala, Puumala, Ruokolahti, Rääkkylä, Savonlinna, Sulkava, Taipalsaari, Tervo, Vaala
5. Inarin saaristo	Inari

Kuva 3. Selvityksessä mukana olevien kuntien suomen ja ruotsin väliset kielisuhteet. Inarin kunnan virallisina kielinä on suomen lisäksi inarinsaame, koltansaame ja pohjoissaame. Lähde: Kielisuhde 2025, Tilastokeskus 1.1.2025.

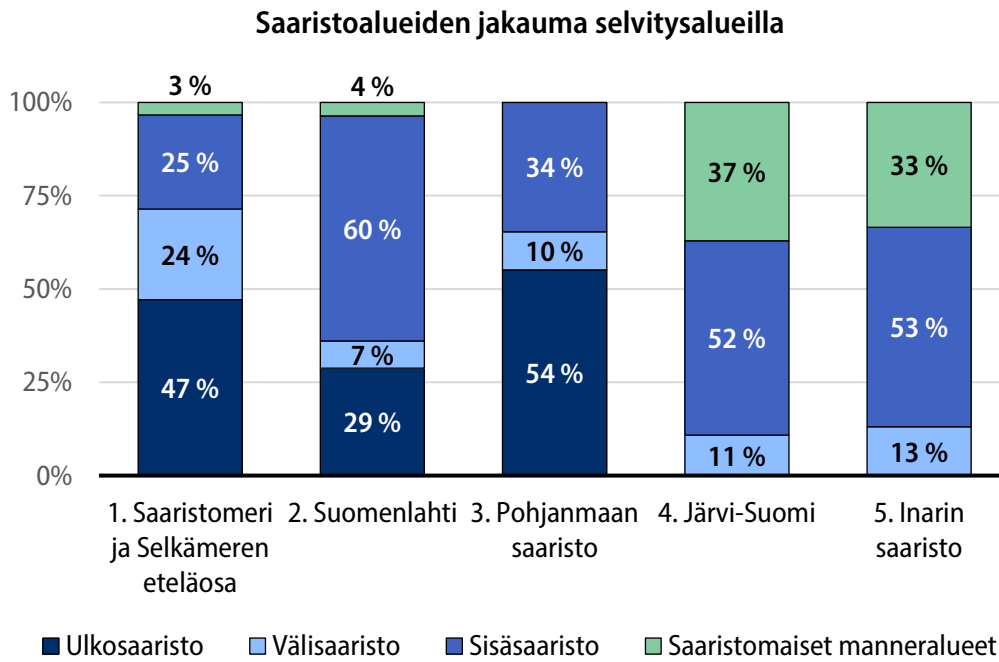
Selvitysalueiden laajuus vaihtelee pienimmästä Inarin saariston hieman yli 2 000 neliökilometristä Järvi-Suomen yli 14 000 neliökilometriin (Taulukko 3). Saaristoiset alueet ovat luonnonolosuhteitaan erilaisia. Järvi-Suomen selvitysalueella ei ole ulkosaaristoa, vaan pääpaino on sisäsaaristoksi ja saaristomaiseksi manneralueeksi luokitetuilla alueilla (Kuvio 1). Eniten ulkosaaristoa (liki puolet selvitysalueesta) on Saaristomeren ja Pohjanmaan selvitysalueilla. Suomenlahden selvitysalue on luonnonolosuhteiltaan omanlaisensa. Muista rannikon selvitysalueista poiketen siellä on vähemmän ulkosaaristoa ja enemmän sisäsaaristoa kuin muilla selvitysalueilla.

Selvitysalueet sijaitsevat kaikilla Suomen neljällä rannikkoalueella ja järvien osalta kuudella päävesistöalueella (Kuva 4). Kokemäenjoen vesistöalueella sijaitsee vain pieni osa Kuhmoisten kunnan saaristoalueesta.

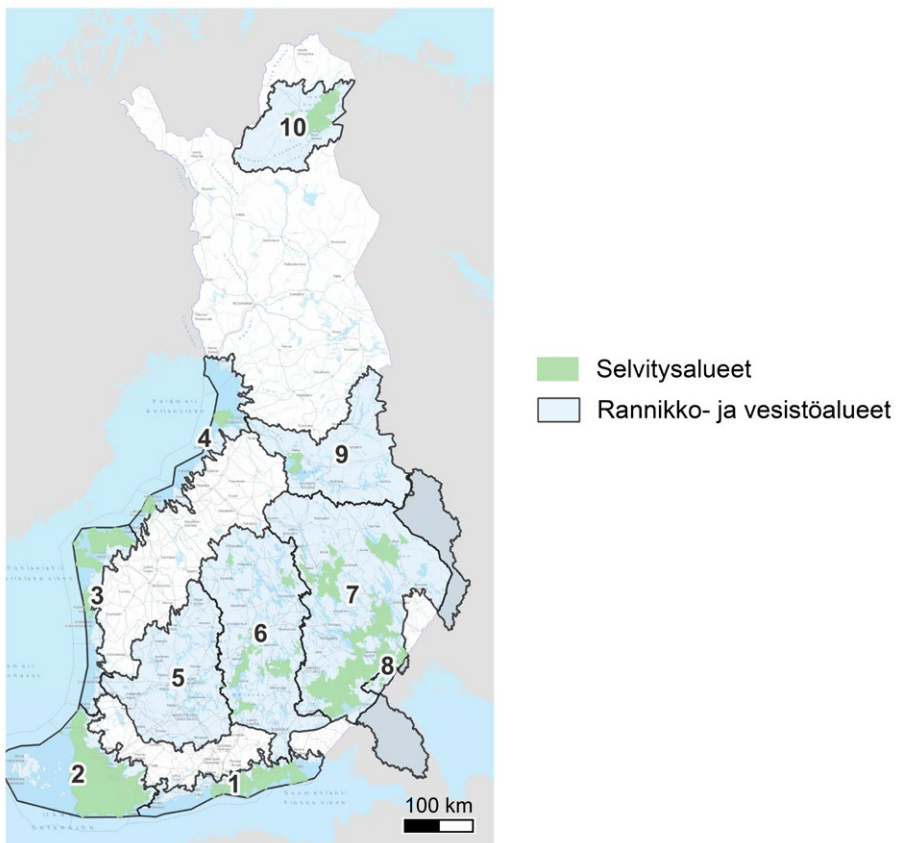
Taulukko 3. Saaristoluokituksen mukaisten alueluokkien pinta-alat selvitysalueilla, km².
Aineistot: Saaristoluokitus © Suomen ympäristökeskus.

Selvitysalue	Ulko- saaristo	Väli- saaristo	Sisä- saaristo	Saaristomaiset manneralueet	Yhteensä
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	4 312	2 216	2 307	306	9 141
2. Suomenlahti	912	232	1 911	116	3 171
3. Pohjanmaan saaristo	2 104	390	1 274	0	3 768
4. Järvi-Suomi	0	1 535	7 359	5 231	14 125
5. Inarin saaristo	0	529	941	589	2 059

Kuvio 1. Saaristoluokituksen mukaisten alueluokkien jakauma selvitysalueilla.
Aineisto: Saaristoluokitus © Suomen ympäristökeskus.

Kuva 4. Selvitysalueiden sijainti meren rannikkoalueilla ja päävesistöalueilla. Rannikkoalueet: 1. Suomenlahti, 2. Saaristomeri ja Ahvenanmaa, 3. Selkämeri, 4. Perämeri. Sisämaan päävesistöalueet: 5. Kokemäenjoen vesistöalue, 6. Kymijoen vesistöalue, 7. Vuoksen vesistöalue, 8. Hiitolanjoen vesistöalue, 9. Oulujoen vesistöalue, 10. Paatsjoen vesistöalue. Vesistöalueet © Suomen ympäristökeskus. Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Selvitysalueilla on vain niukasti asemakaavoitettua aluetta. Kaikilla selvitysalueilla asemakaavoitetun alueen osuus jää alle yhteen prosenttiin alueen kokonaispintalasta (Taulukko 4). Laajimmat asemakaavoitetut alueet ovat Järvi-Suomen selvitysalueella.

Yhdyskuntarakenteen seurannan aineistojen mukaisia kaupunkiseutuja²⁴ on Suomessa 34, joista 16 sijaitsee selvitysalueilla. Kaupunkiseutuja on pinta-alaltaan ja osuudeltaan eniten Suomenlahden, Järvi-Suomen ja Saaristomeren suunnan selvitysalueilla (Taulukko 5). Pinta-alaltaan selvästi laajimmat ja lukumäärältään runsaimmat kaupunkiseudut ovat Järvi-Suomen selvitysalueella, jolla on kahdeksan kaupunkiseudun alueita. Saaristomeren ja Suomenlahden selvitysalueita hallitsevat suuret Turun ja Helsingin kaupunkiseudut.

Taulukko 4. Asemakaavoitettu alue selvitysalueilla vuonna 2023, km².

Aineisto: Asemakaavoitettu alue © Suomen ympäristökeskus.

Selvitysalue	Asemakaavoitettu alue, pinta-ala	Asemakaavoitettu alue, osuus alueesta
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	62	0,7 %
2. Suomenlahti	16	0,5 %
3. Pohjanmaan saaristo	12	0,3 %
4. Järvi-Suomi	82	0,6 %
5. Inarin saaristo	0	0

Taulukko 5. Kaupunkiseudut selvitysalueilla vuonna 2023, km².

Aineisto: YKR Kaupunkiseudut © Suomen ympäristökeskus.

Selvitysalue	Kaupunkiseudut, pinta-ala	Kaupunkiseudut, osuus alueesta	Kaupunkiseudut, lukumäärä
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	320	3,5 %	2
2. Suomenlahti	234	7,4 %	3
3. Pohjanmaan saaristo	86	2,3 %	3
4. Järvi-Suomi	526	3,7 %	8
5. Inarin saaristo	0	0	0

²⁴ YKR *Kaupunkiseudut* on yhdyskuntarakenteen seurannan aineistojen mukainen kaupunkiseutuaineisto. Ruutupohjaisen (250 x 250 m) paikkatietoaineiston on tuottamisesta ja jakamisesta vastaa Suomen ympäristökeskus. Kaupunkiseudut on jaettu aineistossa kolmeen luokkaan: keskustaajama, lähitaajama ja lievealue.

Luonnonsuojelualueet ja Metsähallituksen hallinnoimat alueet

Suomessa on runsaasti erilaisia luonnonsuojelualueita, joista monet ovat sijainniltaan päällekkäisiä.²⁵ Suojelualueet kattavat merkittävän osan selvitysalueista. Pinta-aloihin suhteutettuna suojelualueita on eniten Inarijärvellä, jossa suojelu kattaa lähes koko selvitysalueen. Vähiten suojelualueita on Saaristomeren ja Selkämeren eteläosan ja Järvi-Suomen selvitysalueilta, joissa suojeltujen alueiden osuus on 20–25 prosenttia (Taulukko 6).

Luonnonsuojelualueiden osuus kertoo selvitysalueiden luonnontilasta ja maankäytön historiasta. Luonnontilaisilla alueilla ihmistoiminta on ollut yleensä vähäisempää, ja se on tuottanut lukumäärältään vähemmän ja tyypeiltään erilaista kulttuuriperintöä kuin asutuksen ydinalueille on ajan saatossa muodostunut. On huomattava, että suojelualueilla ei tavallisesti ole maankäyttöhankkeita, joiden yhteydessä tehdyt selvitykset tuottavat merkittävän osan arkeologisesta kulttuuri-perinnöstä. Metsähallinto on kuitenkin tehnyt valtion metsissä arkeologisia perusselvityksiä vuosina 2010–2015.²⁶

Metsähallitus hallinnoi lähes kolmasosaa Suomen pinta-alasta (12,6 miljoonaa hehtaaria) ja on merkittävä toimija myös saaristoalueilla. Metsähallituksen hallinnoimista alueista vesialueita on 27 prosenttia. Näihin alueisiin kuuluu suojelualueita sekä Suomen yleiset vesialueet.²⁷

Selvitysalueilla on yhteensä 6 028 neliökilometriä Metsähallituksen hallinnoimia alueita.²⁸ Suhteessa selvästi eniten Metsähallituksen alueita on Inarin saaristossa, jossa Metsähallitus hallinnoi 94:ää prosenttia selvitysalueesta, ja vähiten Järvi-Suomessa, jossa vastaava osuus jää viiteen prosenttiin (Kuva 5, Taulukko 7).

25 Hyödynnetyt suojelualueiden paikkatietoaineistot ovat seuraavat: *Erämaa-alueet, Valtion omistamat luonnonsuojelualueet* (esim. kansallispuistot ja lehtojen- tai soidensuojelualueet), *Yksityiset luonnonsuojelualueet, Luonnonsuojeluohjelma-alueet* (esim. rantojen- tai lintuvesiensuojeluohjelma) ja *Natura 2000 -alueet*. Aineistot on ladattu Suomen Ympäristökeskuksen paikkatietoaineistojen latauspalvelusta 24.3.2025. *Luonnonsuojelulain mukaisia maisemanhoitoalueita* ei sijaitse selvitysalueilla.

26 Taivainen 2016.

27 Metsähallitus n.d. a; n.d. b.

28 Käytetyn Metsähallituksen kiinteistöjen paikkatietoaineiston aikaleima on 10.4.2025.

Taulukko 6. Luonnonsuojelualueiden pinta-aloja, km², ja niiden osuus selvitysalueiden pinta-aloista, %. Aineistot: Erämaa-alueet, Valtion omistamat luonnonsuojelualueet, Yksityiset luonnonsuojelualueet, Luonnonsuojeluohjelma-alueet, Natura 2000 -alueet
© Suomen ympäristökeskus.

Selvitysalue	Natura- alueet	Valtion luonnonsuojelu- alueet	Yksityiset luonnonsuojelu- alueet	Luonnonsuojelu- ohjelma- alueet	Luonnonsuojelu- alueet, yhteensä	Luonnonsuojelu- alueet, osuus
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	3 840	722	124	728	2 247	25 %
2. Suomenlahti	2 509	84	96	217	1 360	43 %
3. Pohjanmaan saaristo	2 521	2	869	1 714	1 852	49 %
4. Järvi-Suomi	2 658	219	146	1 643	2 765	20 %
5. Inarin saaristo	1 648	795*	3	905	1 717	83 %

* Valtion erämaa-alueita

Taulukko 7. Metsähallituksen hallinnoimien alueiden laajuus, km², ja osuus selvitysalueista. Aineisto: Metsähallituksen kiinteistöt © Metsähallitus.

Selvitysalue	Metsähallituksen hallinnoima alue	Osuus selvitysalueesta
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	1 105	12 %
2. Suomenlahti	1 263	40 %
3. Pohjanmaan saaristo	1 025	27 %
4. Järvi-Suomi	701	5 %
5. Inarin saaristo	1 933	94 %

5 Kulttuuriperintö temaattisesti

Kulttuuriperinnön valtakunnalliset aineistot kattavat koko jääkauden jälkeisen ajan. Erilaisia kohdetyyppejä on paljon ja niiden luokittelu ei ole aina yksiselitteistä (Liite 1). Tässä selvityksessä kohdetyyppien kirjo on otettu haltuun jakamalla kohteet seitsemään temaattiseen kokonaisuuteen (Taulukko 8, 9). Hyödynnetyt aineistot on esitelty tarkemmin Luvussa 8 ja Liitteessä 3.

Temaattinen lähestyminen mahdollistaa selvitysalueiden välisten erojen havaitsemisen kussakin teemassa ja vähentää sekä toiston että selvityksessä tarvittavien karttojen määrää. Teemat on jaettu aineistolähtöisesti, jotta kulttuuriperintö on mahdollista jakaa tarkastelun kannalta mielekkäisiin kokonaisuuksiin. Vastavaa temaattista lähestymistapaa on hyödynnetty aiemmin merialueiden suunnittelun tarpeisiin tehdyssä *Suomen merellisen kulttuuriperinnön tilannekuvauksessa*²⁹ ja *Virtavesien kulttuuriperinnön tilannekuvassa*.³⁰ Kohteiden temaattinen jaottelu on esitetty tarkemmin Liitteessä 2.

Käytetty temaattinen jaottelu on tehty pitkälti rakennuskulttuurin ja modernin maailman ilmiöiden pohjalta. Kohdekohtainen jako perustuu niitä luokitteleviin rekisteritietoihin. Vaikka luokittelu ei aina tavoita kohteiden kaikkia ominaisuuksia, rekisterintiedon pohjalta on mahdollista saada käsitys eri alueiden kulttuuriperinnön piirteistä.

Arkeologinen tieto on lähtökohtaisesti puutteellista ja suppeaa verrattuna esimerkiksi rakennetun kulttuuriperinnön kohteista saatavissa oleviin tietoihin. Arkeologiassa aineistossa on myös kohdetyyppejä, kuten monet kivi- ja maarakenteet, joita on usein mahdoton liittää johonkin tiettyyn toimintaan. Nämä kohdetyypit käsitellään teemassa Muut kohteet.

29 Ahokas et al. 2019.

30 Mökkönen 2025.

Valtakunnallisesti merkittävien arkeologisten kohteiden (VARK) aineistossa kohteiden suhteelliset osuudet ovat korostuneet teemoissa *Uskonto, hautaaminen ja taide* ja *Puolustus ja sodankäynti* (Taulukko 9), joissa molemmissa on kokonaislukumäärältään pieniä mutta merkittäviä kohteita (muinaislinnat ja linnat, historialliset puolustusvarustukset ja keskiajan kirkollinen arkeologinen perintö).

Rakennussuojelukohteiden ja rakennusperintörekisterin kohteiden painottuminen eri teemoihin on luonnollista, sillä aineistot sisältävät toisistaan poikkeavaa, eri laein, asetuksin ja sopimuksin suojeltua rakennusperintöä.

Taulukko 8. Temaattisen tarkastelun kokonaisuudet ja selvitysalueiden arkeologian ja rakennusperinnön kohdemäärät teemoittain, kpl. VARK = Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet, RKY = Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt.

Teema	Muinais- jäännös- rekisteri	VARK	Rakennus- perintö- rekisteri	Rakennus- suojelu	RKY
Asutus	1 242	42	4	19	161
Elinkeinot ja teollisuus	522	14	1	13	52
Liikenne ja liikkuminen	438	27	1	10	74
Uskonto, hautaaminen ja taide	846	60	46	1	55
Puolustus ja sodankäynti	220	23	1	1	26
Hallinto, koulutus ja vapaa-aika	6	0	9	11	62
Muut kohteet	293	3	0	0	5

Taulukko 9. Temaattisen tarkastelun kokonaisuudet ja selvitysalueiden arkeologian ja rakennusperinnön kohdemäärät teemoittain, %. VARK = Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet, RKY = Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt.

Teema	Muinais- jäännös- rekisteri	VARK	Rakennus- perintö- rekisteri	Rakennus- suojelu	RKY
Asutus	35 %	25 %	6 %	35 %	37 %
Elinkeinot ja teollisuus	15 %	8 %	2 %	24 %	12 %
Liikenne ja liikkuminen	12 %	16 %	2 %	18 %	17 %
Uskonto, hautaaminen ja taide	24 %	36 %	74 %	2 %	13 %
Puolustus ja sodankäynti	6 %	14 %	2 %	2 %	6 %
Hallinto, koulutus ja vapaa-aika	0 %	0 %	15 %	20 %	14 %
Muut kohteet	8 %	2 %	0 %	0 %	1 %

5.1 Asutus

Arkeologisia asutuskohteita löytyy kaikilta selvitysalueilta (Kuva 5). Kivikautisia asuinpaikkoja tunnetaan järviolueilta ja hieman Saaristomereltä, mutta tuon ajan asumuspainanteet, eli pohjaltaan osin maahan kaivetut asumukset, keskittyvät Vuoksen vesistöalueelle ja erityisesti Saimaalle. Nämä pääosin viidestä kuuteen tuhatta vuotta vanhat asumukset erottuvat yhä koskemattomien kangasmetsien pinnanmuodoissa.

Pronssi- ja rautakautinen asutus tunnetaan paremmin hautausten kuin asuinpaikkojen kautta. Näiden kausien asuinpaikkoja tunnetaan varsinkin Saaristomereltä ja Järvi-Suomen selvitysalueen eteläosasta. Pielisen suunnalla tavattavat rautakauden asuinpaikat ovat löytöolosuhteiltaan toisenlaisia kuin etelässä. Näitä kohteita on rekisteröity joko asuinpaikkoina tai eräsijoina. Inarijärvellä pronssi-kauden asutusta tunnetaan samoilta paikoilta kivikautisen asutuksen kanssa.

Historiallisen ajan arkeologisia kerroksia sisältävät kaupungit ja kylät keskittyvät eteläiseen Suomeen (Kuva 5 C). Etelärannikon ja Saimaan kaupungit perustettiin keskiajalta 1600-luvulle. Suomenlahden selvitysalueelta ja erityisesti Saaristomereltä tunnetaan runsaasti historiallisen ajan kyläpaikkoja. Suuri osa näistä kohteista ajoittuu jo keskiajalle, jolloin näillä alueilla tapahtui aluksi laaja saariston asuttaminen ja keskiajan loppupuoliskolla laajaa autoitumista.³¹ Näiden seikkojen lisäksi myös alueilta saatavissa olevat varhaiset 1600-luvun kartat ovat edesauttaneet autoituneiden kylien löytämistä.

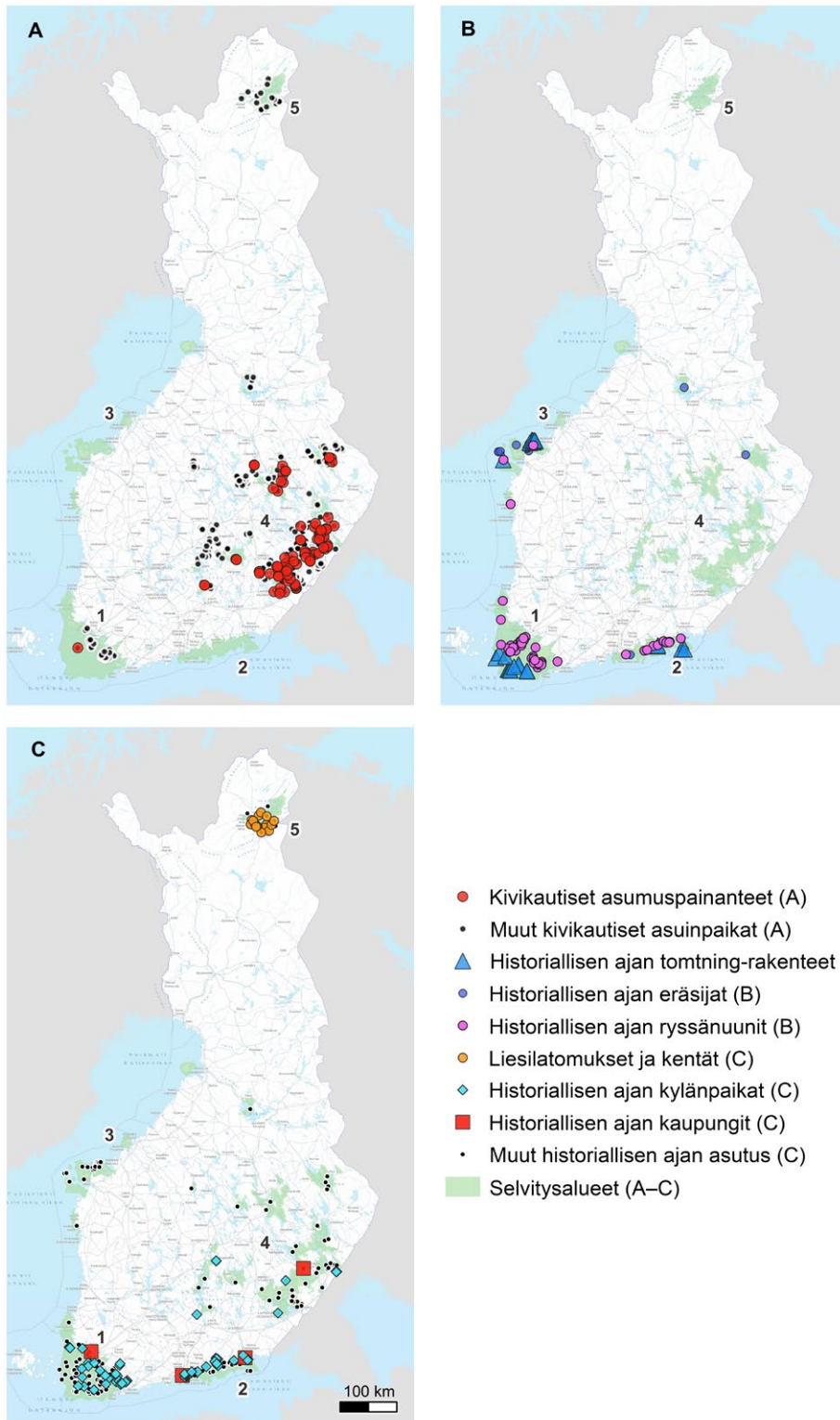
Kartanoiksi luokiteltavat arkeologiset kohteet sijoittuvat myös Etelä-Suomeen samoille alueille kyläpaikkojen ja kaupunkien kanssa. Muut kartoissa tarkemmin määrittelemättöminä esitetyt historiallisen ajan arkeologiset asutuskohteet ovat talonpohjia, yksittäistalon paikkoja ja kellareita. Lapissa Inarjärven selvitysalueen asutuskohteista noin puolet on saamelaiden kentiksi kutsuttuja historiallisen ajan asuinpaikkoja. Suurin osa näistä kohteista sijaitsee saariston suojaosissa.

Merien ja järvien saaristojen väliaikaisen kausiasutuksen kohteet poikkeavat toisistaan. Eränkävintään ja kalastukseen liittyviä eräsijoja tunnetaan sekä meren että järvien saaristoilta alueilta (Kuva 5 B). Meren saaristoalueilta löytyy ulkosaaristoon keskittyviä kylmämuurattuja asumustenpohjia, niin sanottuja *tomtning*-rakenteita, ja sisempään saaristoon keskittyviä purjeaikakauden sotilaslaivastojen käyttämiä ryssänuuneiksi kutsuttuja kiviuneja (1700–1800 luvut).

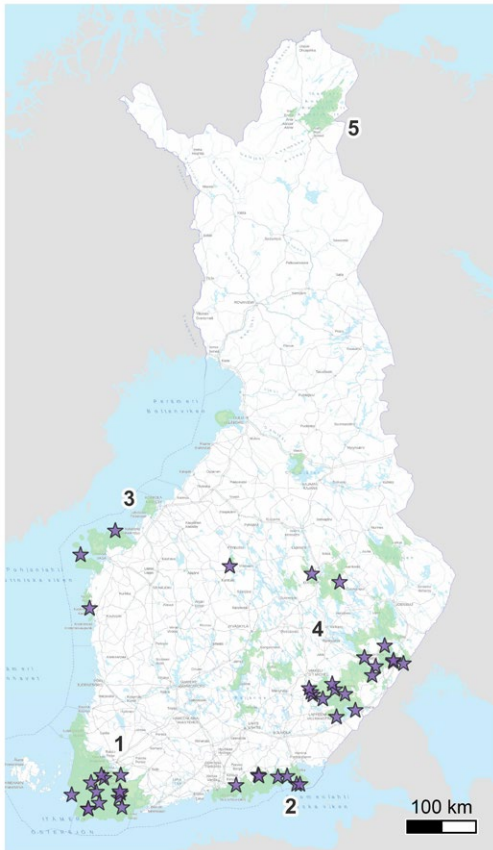
Asumiseen liittyviä *valtakunnallisesti merkittäviä arkeologisia kohteita (VARK)* löytyy kaikilta selvitysalueilta Inarin saariston selvitysalueelta lukuun ottamatta (Kuva 6). Nämä kohteet edustavat kullekin alueelle tyypillisiä arkeologisia kohteita. Saimaalla painottuu kivi- ja varhaismetallikautinen asutus, Pohjanmaalla taas historiallisen ajan kausiasuinpaikat.

31 Arkeologisista kohteista tarkastelussa on mukana vain muinaismuistolain nojalla rauhoitetut kiinteät muinaisjäännökset. Historiallinen kyläpaikka voi olla kiinteä muinaisjäännös vain kylätontin ollessa autiona myös nykyisestä asutuksesta.

Kuva 5. Asumiseen liittyvät arkeologiset kohteet. Muinaisjäänösrekisteri © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 6. Asumiseen liittyvät Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset alueet VARK. Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet VARK © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 7. Puumala, Kärnelahti. Kuvassa keskellä näkyy pohjaltaan suorakaiteen muotoinen kivikautinen asumuspainanne, jonka takana vesakon kohdalla sijaitsee 1990-luvulla tutkittu samanlainen asumus. Tutkitussa asumuksessa oli säilynyt noin 5 000 vuotta sitten palaneen hirsiseinän hiiltyneet rangat. Kuva: T. Mökkönen 2019, AKDG5702:1, Museovirasto.

Kuva 8. Kotkan Askeri on Itäisen Suomenlahden kansallispuistossa sijaitseva VARK-kohte. Kuvassa kolmeen tilaan jakautuva luonnonkivistä rakennettu väliaikaisen asumuksen pohja eli niin sanottu tomtning-rakenne. Kuva: T. Tuovinen 2021, Metsähallitus. CC BY 4.0.

Kuva 9. Parainen, Jurmo, Munkringar. Ulkosaaristossa sijaitsevat kookkaat tomtning-rakenteet on liitetty perimätiedossa munkkeihin. Kuva: S. Mikkonen-Hirvonen 2013, AKDG5455:1, Museovirasto.

Kuva 10. Naantalin Väärämaan saari on Suomen laajin ryssänuunikohde, josta tunnetaan yli kuusikymmentä uunia. Kuvassa hyvin säilynyt ryssänuuni. Kuva: T. Tiitinen 2020, AKDG6480:4, Museovirasto.

Kuva 11. Loviisa, Idlaxby. Keskiaikainen kylänpaikka autioitui 1600-luvulla kartanon perustamisen takia. Nykyisin laidunmaana olevalla alueella näkyy erilaisia kivirakenteita, kuten uuninpohjia ja rakennusten kivijalkoja. Kuva: V.-P. Suhonen 2018, AKDG5836:1, Museovirasto.

Kuva 12. Inarin Kaapin-Matti on inarinsaamelaisten vanha asuinkenttä, joka on nykyisin kesäkäytössä. Kuva: E. Ojanlatva 2008, AKDG184, Museovirasto.

Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen (RKY) asutuskohteita on runsaasti Saaristomerren ja Suomenlahden selvitysalueilla. Vanhinta kaupunkirakentamista edustavat Naantalin jo keskiajalla syntynyt kaupunkialue ja 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa rakentunut Loviisan Alakaupunki (Kuva 13 A). Nuorempaa kaupunkien asuinrakentamista löytyy Helsingistä ja Kotkasta.

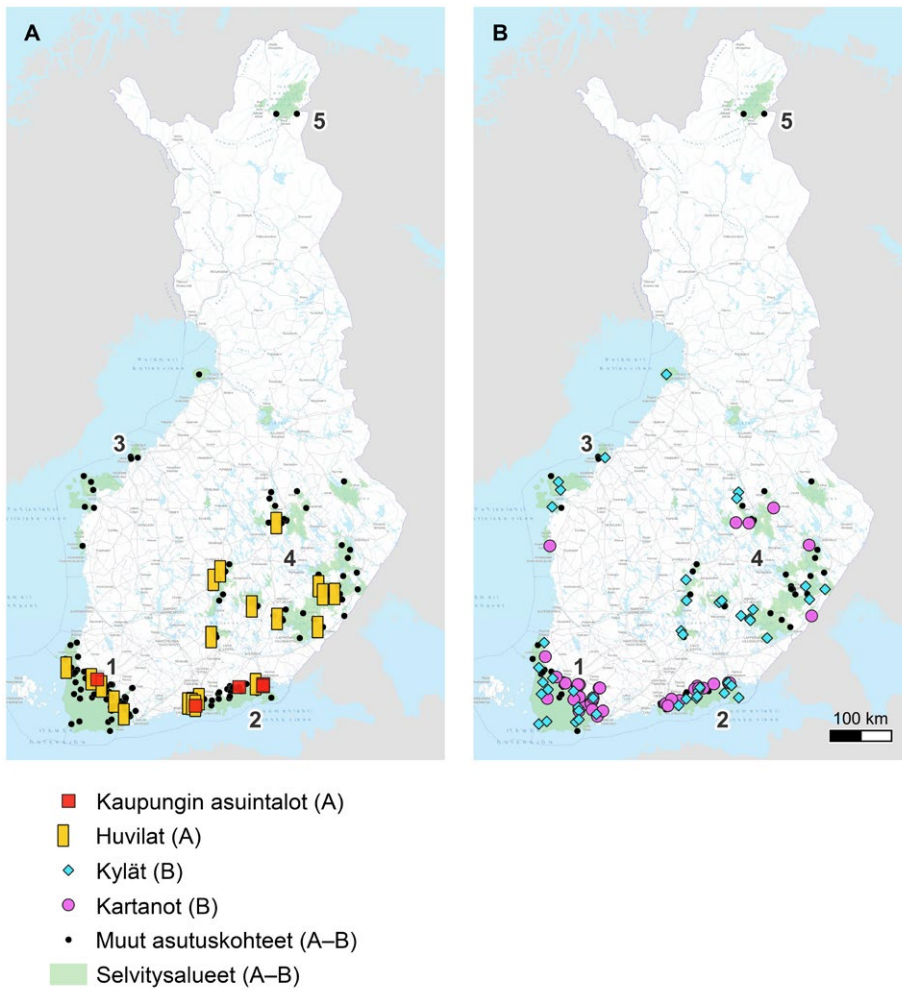
RKY-kohteissa huviloita on eniten Saaristomerren ja Selkämeren eteläosan, Suomenlahden ja Järvi-Suomen selvitysalueilla (Kuva 13 A). Pääosa huviloista ajoittuu 1800-luvun lopulta 1900-luvun alkupuolelle. Mukana on Turun ympäristöstä arkkitehti Erik Bryggmanin suunnittelema huviloita 1920–1940-luvuilta ja arkkitehti Alvar Aallon suunnittelema Jyväskylässä Päijänteellä sijaitseva Muuratsalon koetalo 1950-luvun alusta.

Valtakunnallisesti merkittäviä maaseudun rakennettuja kulttuuriympäristöjä, kartano- ja kyläkokonaisuuksia, on erityisesti etelärannikon ja jonkin verran Järvi-Suomen selvitysalueilla (Kuva 13 B). Inarijärven selvitysalueen kaksi asutuskohdetta ovat inarinsaamelaisten Nuoran Juhanin paikka ja kolttasaamelaisten toisen maailmansodan jälkeen rakennettu Nellimin kylä.

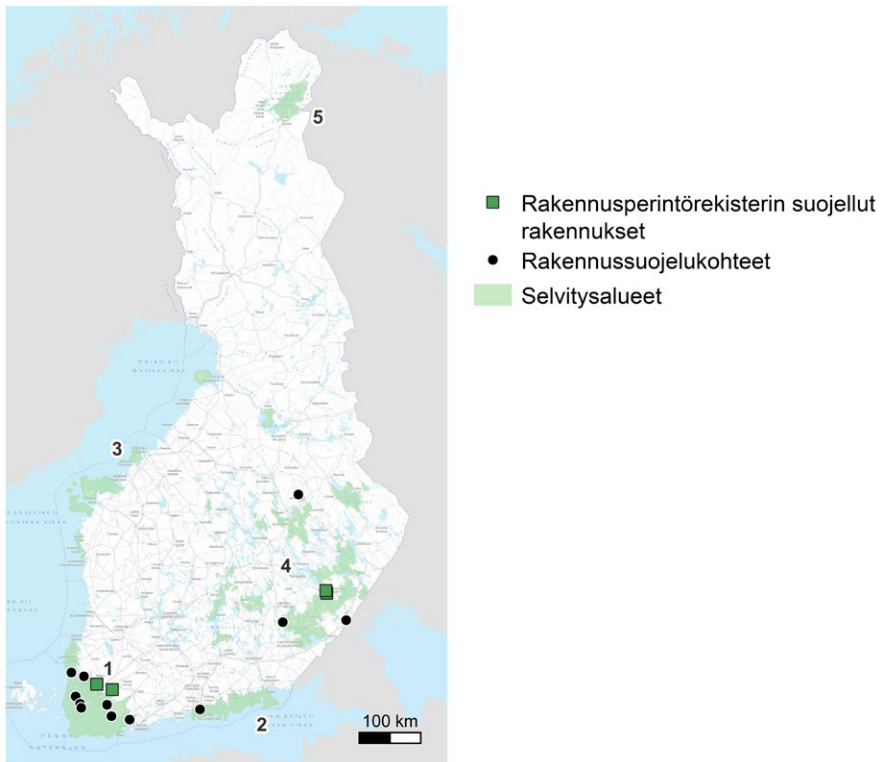
Muut kartoissa erittelemättömät asuinympäristöjen RKY-kohteet ovat luotsiyhdyskuntia, piensatamien kausiasuntoja ja asuinrakentamista sisältäviä teollisuusympäristöjä, jotka nousevat myöhemmin esiin teollisuuden ja liikkumisen teemoissa. Samoin kaikki selvitysalueen pappilat esiintyvät kirkkoja sisältävien kohteiden yhteydessä, minkä takia niitä ei nostettu erikseen esille asumisen kohteina.

Laein ja sopimuksin suojeltu asumiseen liittyvä rakennusperintö painottuu Saaristomerelle, vaikka kohteita on myös Suomenlahden ja Järvi-Suomen selvitysalueilta (Kuva 14). *Rakennusperintörekisterin suojeltuja* asumisen rakennuksia löytyy muutama Saaristomereltä (Kuusiston kartanon rakennuksia Kaarinassa ja Presidentin kesäasunto Naantalissa) ja Saimaalta (Savonlinnan Rautatieasema-alueen asuinrakennukset ja Lehtiniemen kartano). *Rakennussuojelukohteiden* asumiseen liittyvät kohteet ovat vaihtelevasti huviloita, hoveja, kartanoja ja pappiloita, mutta myös tilojen päärakennuksia, torppia ja pirttejä sekä työväen asuinrakennuksia (Kuva 20).

Kuva 13. Asumiseen liittyvät Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen RKY kohteet. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 14. Asumiseen liittyvät laein ja sopimuksin suojeltu rakennusperintö.
Rakennusperintörekisteri © Museovirasto, Rakennussuojelukohteet © ELY-keskukset & Suomen ympäristökeskus, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 15. Kemiönsaari, Rosala. Ulkosaaristossa sijaitseva Rosalan kylä on valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Oikealla taustalla näkyy Strömmen ja sen takana Sommarön. Kuvattu kohti lounasta. Kuva: T. Mökkönen 2025, KY545:5, Museovirasto.

Kuva 16. Parainen, Aspön kylää ja kappeli. Ulkosaariston kylä on valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Taustalla Sommarön saari. Kuva: Lentokuva Hannu Vallas 2007, RHO125790:33, Museovirasto.

Kuva 17. Ruokolahden Rantalinna on jugend-tyylinen huvila (arkkitehti A. Gyldeń 1912), joka kuuluu Haloniemen huvilat -nimiseen valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön alueeseen. Kuva: A. Hämäläinen 1987; KUVKVV659:728, Lappeenrannan museot, CC BY 4.0.

Kuva 18. Loviisan Sarvilahden kartanon valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö sijaitsee osin saaristomaisella manneralueella. Kuvassa on kartanon 1600-luvulla valmistunut päärakennus. Kuva: S. Tirilä 2009, RHO218262, Museovirasto.

Kuva 19. Naantalin Lempisaaren kartano on valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Päärakennus on valmistunut 1760-luvulla. Kuva: Johan Knutsonin kuvistusta Zacharias Topeliuksen teoksesta (1845–1852) Finland framställdt i teckningar, häftet I. HK10008:72a, Museovirasto.

Kuva 20. Kemiönsaari, Taalintehdas. Övre Sabbelsin luhtikäytävätalot olivat rautaruukin työväen asuttamia. Talot ovat osa valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä ja lailla suojeltuja rakennuksia. Kuva: T. Mökkönen 2025, KY546:10, Museovirasto.

5.2 Elinkeinot ja teollisuus

Arkeologisissa kohteissa on edustettuna elinkeinotoimintaa koko jääkauden jälkeiseltä ajalta ja historiallisen ajan teollista toimintaa 1800-luvun loppupuolelle saakka. Selvityksessä mukana olevien lain suojaamien kiinteiden muinaisjäännösten ikäraja on vähintään sata vuotta, mutta monissa teollisuuskohteissa aikarajaksi on käytännössä muodostunut 1860-luku. Selvityksessä mukana olevat arkeologiset kohteet kuvaavat siis pääosin höyrykoneita ja polttomoottoreita vanhempaa elinkeino- ja teollisuustoimintaa, jonka toimintaedellytykset olivat monesti riippuvaisia vesivoiman saatavuudesta. Monet säilyneet ruukit ovat arvokkaita rakennettuja kulttuuriympäristöjä, joihin sisältyy myös teollisuusarkeologisesti kiinnostavia osia.

Järvien selvitysalueilla yleiset hirvieläinten pyyntikuopat ovat alueen vanhinta pyyntielinkeinoiniin liittyvää kerrostumaa (Kuva 21 A). Pyyntikuoppia tunnetaan koko esihistorialliselta ajalta. Meren saaristojen kalastus- ja pyyntitukikohdat ajoittuvat huomattavasti nuoremmiksi, historialliselle ajalle (Kuva 22 A).

Historiallisella ajalla Suomi jakautui erilaisiin elinkeinon ja teollisen toiminnan alueisiin. Ennen puunjalostusteollisuuden nousua Järvi-Suomen selvitysalue oli tervanpoltton ja kaskiviljelyn aluetta, mistä on muistona runsaat määrät tervahautojen jäänteitä ja kaskista raivattuja kiviröykkiöitä.

Järvi-Suomessa oli saatavilla raudanvalmistuksessa tarvittavaa järvi- ja suomalmia, josta valmistettiin rautaa kotitarpeisiin ja 1800-luvulla myös teollisesti rautaruukeissa. Saaristomeren selvitysalueen vanhimmat rautaruukit, Kemiönsaaren Taalintehdas ja Björkboda, on perustettu 1600- ja 1700-luvuilla ruotsalaisen rautamalmin jalostamiseksi. 1850-luvulla perustettu Salon Mathildedahlin ruukki sen sijaan toimi kotimaisen malmin varassa.

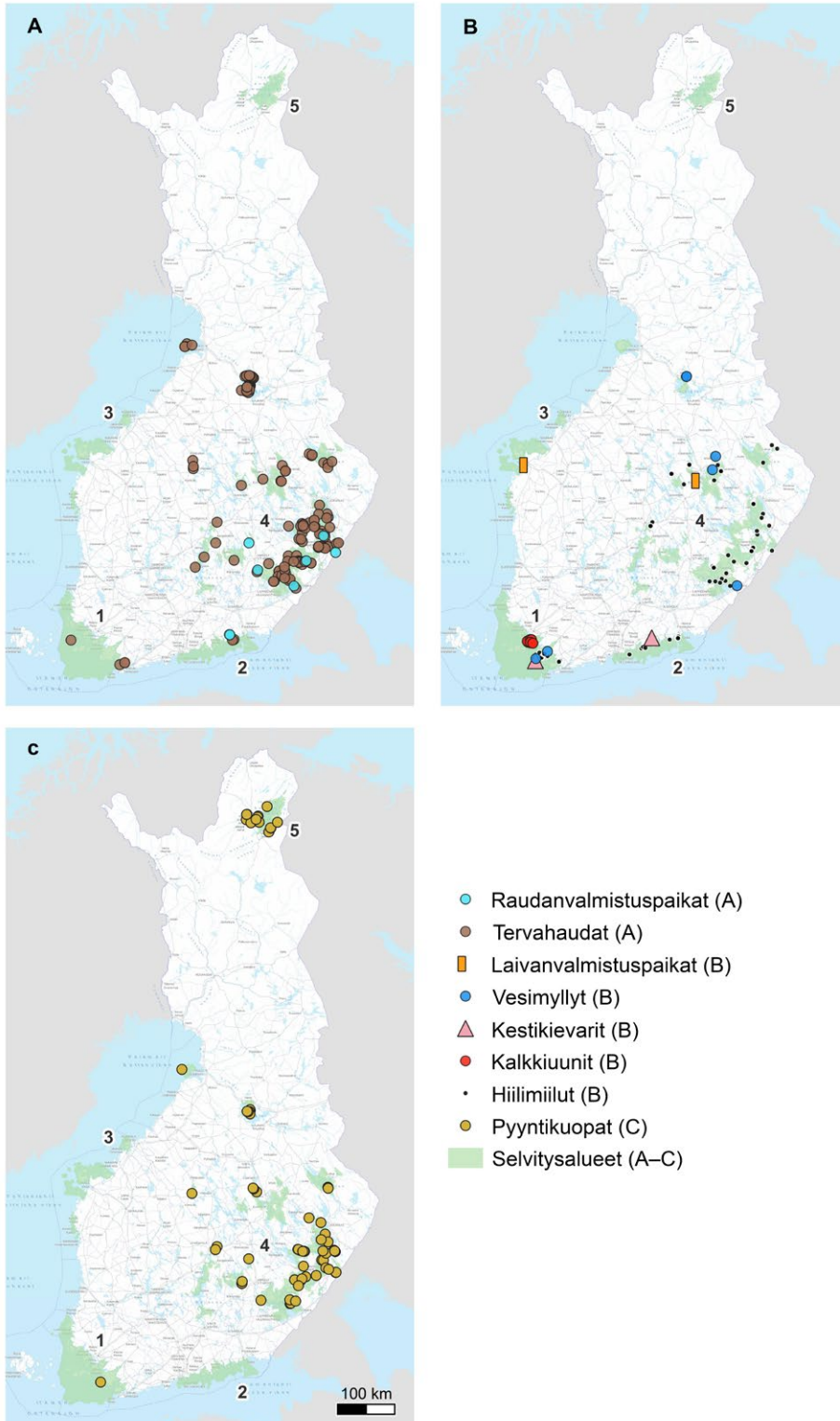
Saaristoissa alueilla virtavedet ovat harvinaisia, minkä takia vesivoimaa vaatineelle kotitarve- tai teollisuustoiminnalle ei ollut laajasti edellytyksiä. Siksi selvitysalueiden arkeologisissa kohteissa on vain muutamia vesimyllyjä tai vesisahoja (Kuvat 21 B, 22 B). Saaristoista löytyy myös muutamia muita arkeologisoituneita teollisuuslaitoksia, kuten salpietarinkeittäjä (1500-luvun loppu, Sipoo Löparö), tiilitehdas (1800-luvun alku, Loviisa Sandssund) ja lasitehdas (perustettu 1858, Enonkoski Kangassaaren lasitehdas).

Raaka-aineiden hankintaan liittyviä louhoksia ja kaivoksia on muilla selvitysalueilla Inaria lukuun ottamatta. Kohteet ajoittuvat pääosin historialliselle ajalle. Järvi-Suomen selvitysalueelta tunnetaan kolme kivi- tai varhaismetallikaudelle ajoittuvaa kvartsilouhosta.

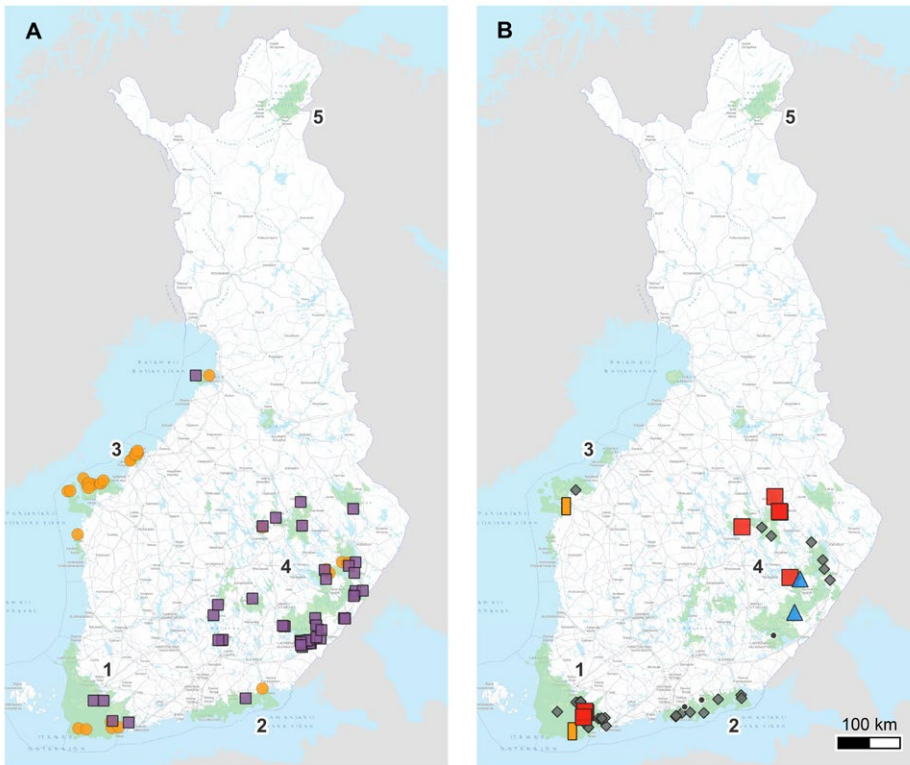
Eniten raaka-ainehankintapaikkoja tunnetaan Etelä-Suomen rannikon selvitys-alueilta. Suomenlahdella osa kohteista liittyy 1700-luvun linnoitustoimintaan. Kotkassa ja Helsingissä on louhittu rakennuskiveä linnoituksiin. Helsingissä on lisäksi kalkkivilouhoksia 1500-luvulta alkaen sekä 1700-luvun rautamalmikaivos ja "hopeakaivos" (lyijyhohde, sinkkivälke). Saaristomeren kohteet ovat pääosin 1700- ja 1800-lukujen rautakaivoksia ja kalkkivilouhoksia.

Elinkeinöihin ja teollisuuteen liittyviä *Valtakunnallisesti merkittäviä arkeologisia kohteita (VARK)* on kaikilla selvitysalueilla (Kuva 23). Saaristomereltä mukana on kalkkivilouhoksia ja kalkinpolttouuneja. Suomenlahden kohteita ovat Ruotsinsalmen linnoituskaupungin rakentamiseen liittyvä hiilimiilualue, 1500-luvun salpietarinkeittäjä sekä tuulimyllynpaikkoja. Pohjanmaan selvitysalueelta on yksi 1700-luvun telakkakohde Vaasasta. Järvi-Suomessa on alueelle tyypillisiä kohteita: kaski- ja viljelyröykkiöiden alueita, raudanvalmistuspaikka, pyyntikuoppakohde ja tervahautakohde. Inarijärven selvitysalueelta on yksi muutaman pyyntikuopan sisältävä VARK-kohde.

Kuva 21. Elinkeinoihin liittyvät arkeologiset kohteet. Muinaisjäännösrekisteri © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

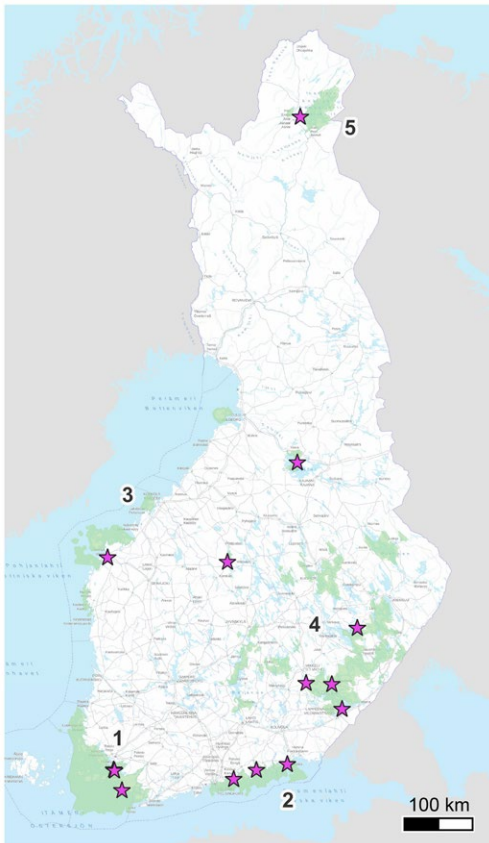

Kuva 22. Elinkeinoihin (A) ja teollisuuteen (B) liittyvät arkeologiset kohteet.

- Kaskiröykkiöt ja viljelyröykkiöt (A)
- Kalastuspaikat ja pyyntitukikohdat (A)
- ▲ Vesisahat (B)
- Rautaruukit ja masuunit (B)
- Telakat (B)
- Muut teollisuuskohteet (B)
- ◆ Raaka-aineen hankintapaikat (B)
- Selvitysalueet (A–B)

Kuva 23. Elinkeinoihin ja teollisuuteen liittyvät Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset alueet (VARK). Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 24. Vaalan Martinkanta on Oulujärven Manamansalon saarella sijaitseva laaja pyyntikuoppa-alue. Kuvassa yksi pyyntikuopista. Kuva: T. Mökkönen 2019, AKDG6428:3, Museovirasto.

Kuva 25. Mustasaari, Östra Norrskär 2. Historiallisen ajan pyyntitukikohta sijaitsee Merenkurkun maailmanperintökohteessa. Alueella on runsaasti verkonkuivaustelineiden kivisiä tukikasoja ja isompia rökkiöitä. Kuva: K. Lehtonen 2007, DG827, Museovirasto.

Kuva 26. Enonkosken Huuhtniemen tiedetään olleen 1500-luvulta heinäveteläisten kaukokaski. Alueella on runsaasti erimallisia kaskiraunioita ja kiviaitoja. Kuva: T. Mökkönen 2019, AKDG5684:2, Museovirasto.

Kuva 27. Kemiönsaaren Taalintehtaan ruukki toimi 1600-luvun lopulta 1900-luvulle. Se on sekä valtakunnallisesti merkittävää arkeologista perintöä että valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö. Kuva: T. Mökkönen 2025, AKDG7581:1, Museovirasto.

Valtakunnallisesti merkittävissä rakennetuissa kulttuuriympäristöissä (RKY) on runsaasti teollisuus- ja elinkeinotoiminnan kohteita. Mukana on erityyppisiä kohteita teollisuusyhdyskunnista (ruukit, puunjalostus, kaivos) pienempiin yksittäisiin tai esimerkiksi kartanon tai linnoituksen yhteydessä toimineisiin kohteisiin. Usein samassa kokonaisuudessa on ollut monenlaista toimintaa.

Saaristomeren alueella on 1600–1800-lukujen rautaruukkeja ja Järvi-Suomen selvitysalueella kaksi kotimaisen järvimalmin varaan rakennettua ruukkia 1700–1800-luvuilta. 1860-luvulta eteenpäin syntyneitä puujalostusteollisuutta löytyy Järvi-Suomesta virtavesipaikoilta ja keskittymänä Suomenlahden selvitysalueelta Kymijoen suulta.

Saaristomerellä RKY-kohteisiin kuuluvat kaivokset ovat osana muuta rakennettua ympäristöä, usein siten, että rautakaivos on kartanon ja kalkkikivilouhos kylän yhteydessä. Lisäksi Järvi-Suomen selvitysalueella on Pielisen saaristoalueella sijaitseva 1940-luvun molybdeenikaivos asuntoalueineen.

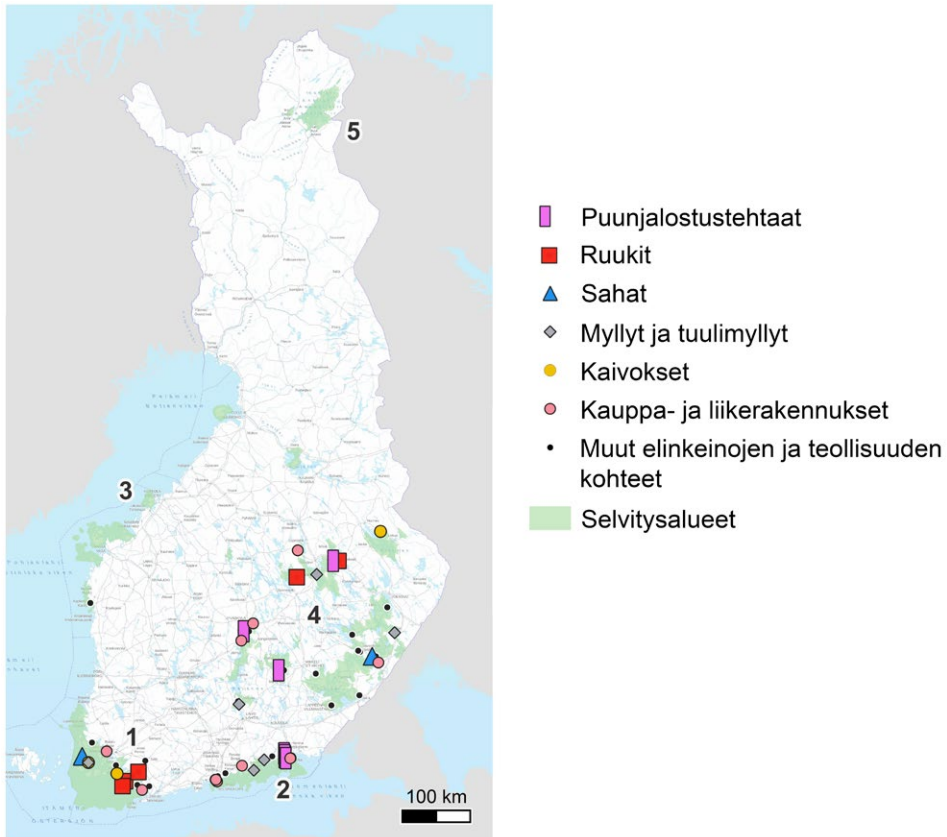
Selvitysalueilla sijaitsevien RKY-kohteiden myllyt ovat kaikissa tapauksissa osa laajempaa kokonaisuutta. Kuten ehkä arvata saattaa, meren rannikolla oli tuulimyllyjä ja Järvi-Suomessa vesimyllyjä. Erikoisuutena on Kuopion Ranin höyrymylly, joka aloitti toiminnan vuonna 1852.

Muut erittelemättömät elinkeinojen ja teollisuuden kohteet, kuten esimerkiksi muu tuotanto- tai muu teollisuusrakennus tai lainamakasiini (viljavarasto), ovat yleensä osana laajempia rakennettuja ympäristöjä.

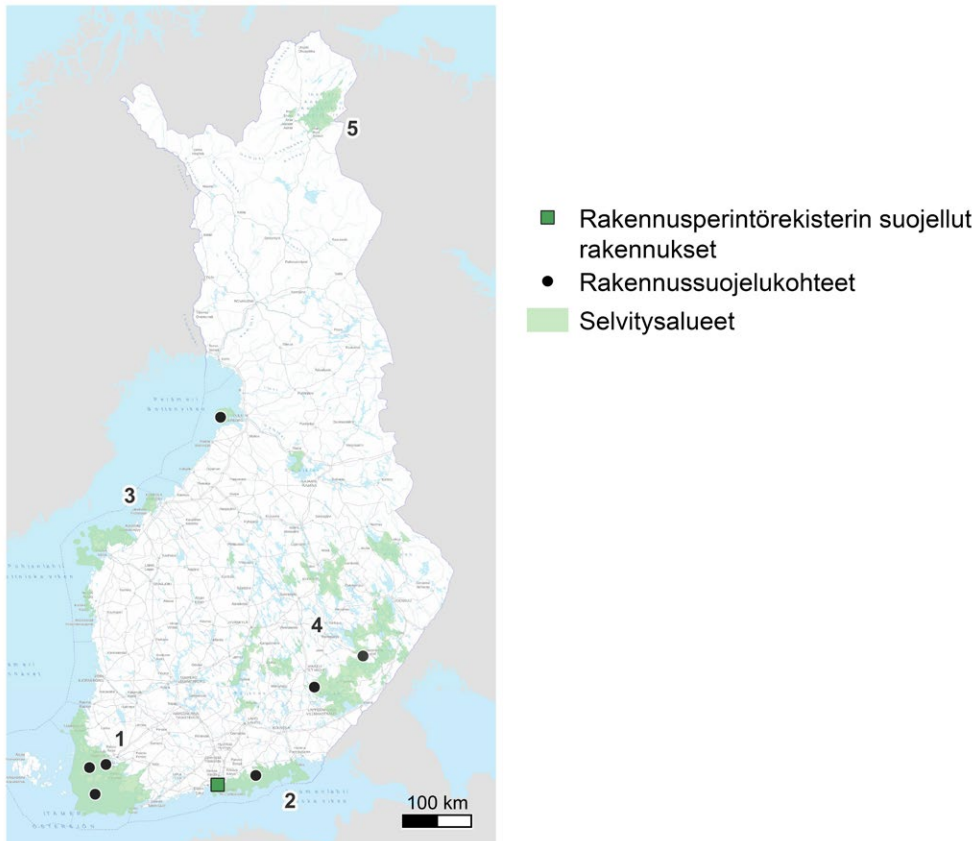
Elinkeinoihin ja teollisuuteen liittyvää laein ja sopimuksin suojeltua rakennusperintöä on niukasti (Kuva 28). Inarin saariston selvitysalueelta ei ole yhtään kohdetta. *Rakennusperintörekisterin suojeltuja* kohteita on vain yksi: Helsingin Vanha rahapaja (rakennettu 1862–1863). *Rakennussuojelukohteissa* on seitsemän maa- ja metsätalouteen tai käsi- ja pienteollisuuteen liittyvää kohdetta, jotka on suojeltu rakennussuojelulaille. Tällaisia kohteita ovat Mikkelin Pien-Toijolan tilan rakennukset 1700- ja 1800-luvuilta (Kuva 29), Nauvon Nötön Sjögrannas -niminen ulkosaariston tilakokonaisuus ja Loviisan Härkäpään Strandbon tila pajoineen ja puusepänverstai-³² Nämä kaikki esimerkkikohteet sisältyvät myös laajempiin RKY-kohteisiin.

32 Näissä kohteissa tulee esille eri aineistoissa käytettyjen asiasanoitusten erot. Rakennussuojelukohteina ne ovat kategoriassa "maa- ja metsätalous", kun taas RKY-kohteiden asiasanoituksessa muun muassa luokissa "kylä" ja "talonpoikaistalo". Tämän takia samat kohteet ovat RKY-alueiden osalta mukana teemassa Asutus ja rakennussuojelukohteina teemassa Elinkeinot ja teollisuus.

Kuva 28. Elinkeinoihin ja teollisuuteen liittyvät Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen (RKY) kohteet. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 29. Elinkeinoihin ja teollisuuteen liittyvä laein ja sopimuksin suojeltu rakennusperintö. Rakennusperintökisteri © Museovirasto, Rakennussuojelukohteet © ELY-keskukset & Suomen ympäristökeskus, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 30. Kemiönsaari, Taalintehdas. Sataman makasiineina ja talleina toimineet empirerakennukset ja niiden taustalla nurmikentän takana sijaitsevat hiilenpolttouunit ovat osa valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Kuva: T. Mökkönen 2025, KY546:15, Museovirasto.

Kuva 31. Jyväskylän Vaajakosken teollisuusympäristön valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö sisältää runsaasti erilaista vesivoiman ja -yhteyksien ympärille muodostunutta teollisuutta 1870-luvulta alkaen. Kuva: T. Salmenjoki, Wiki Loves monuments -voittaja 2017, CC BY-SA 4.0.

Kuva 32. Mikkelin Pien-Toijolan kylämuseon talot on suojeltu rakennussuojelulailla, ja ne ovat osa Valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Rakennussuojelukohteen kohdetyypiksi on määritelty maa- ja metsätalous. Kuvassa päärakennus vuodelta 1803 ja aittoja. Kuva: A.-M. Juvonen / Ristiina-seura ry 2025 (Etelä-Savon museot 2025).

5.3 Liikenne ja liikkuminen

Ihmiset ovat käyttäneet vesikulkuneuvoja koko sen ajan, kun Suomessa on ollut asutusta. Vaikka kookkaita veneitä kuvataan jo kivikautisissa kalliomaalauksissa, vanhimmat veneiden jäänteet ajoittuvat rautakauden lopulle. Saaristoisten alueiden liikenteen ja liikkumisen *arkeologiset kohteet* ajoittuvat kaikki historialliselle ajalle. Harvalukuiset vanhimmat kohteet ovat etelärannikolta löydettyjä 1200- ja 1300-lukujen hylkyjä, haaksirikkopaikkoja ja satamia.

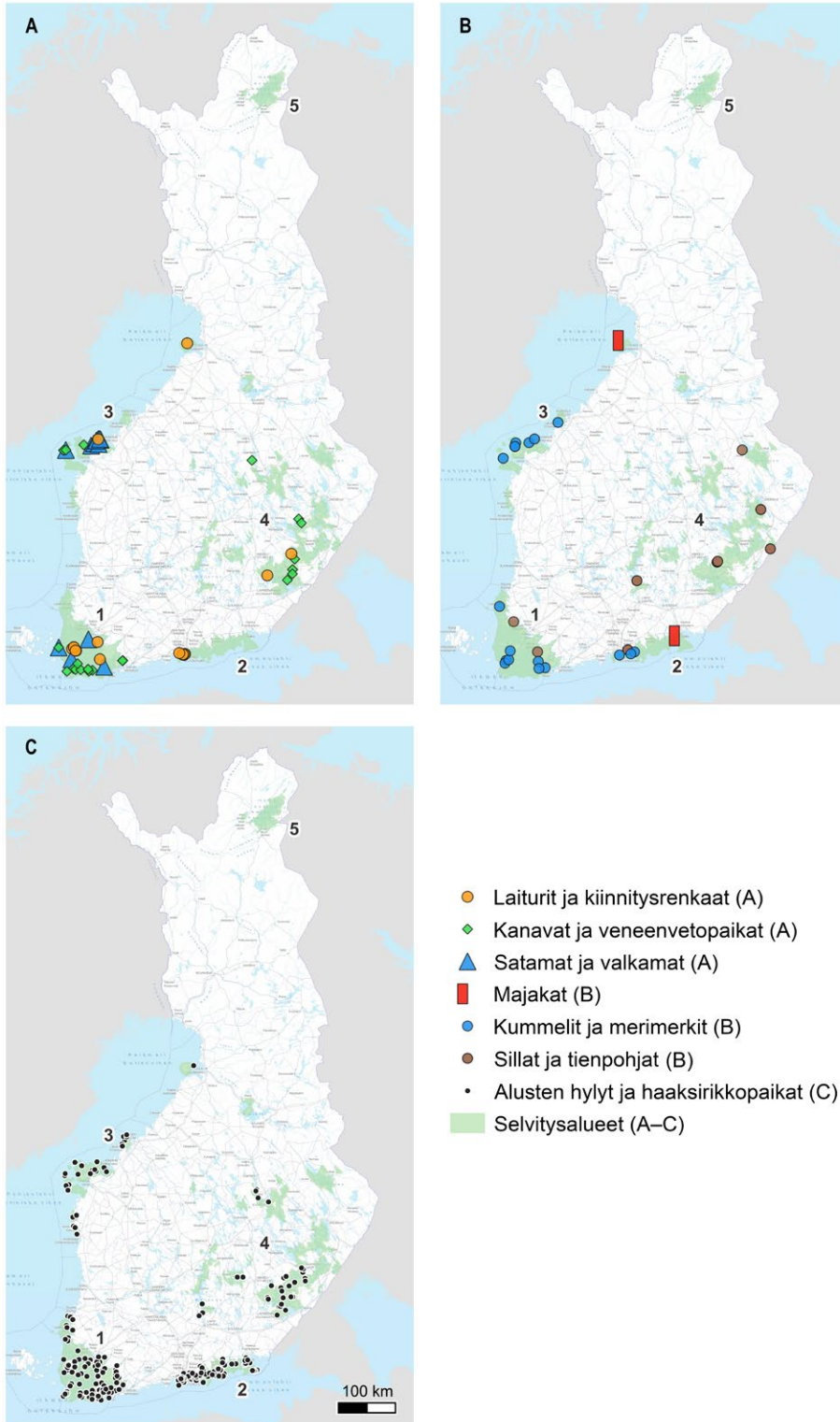
Historiallisen ajan alusten hylkyjä löytyy kaikilta selvitysalueilta Inarin saaristoa lukuun ottamatta. Ne keskittyvät vilkkaimman vesiliikenteen alueelle Etelä-Suomen rannikolle (Kuva 33), jonka runsaat hylät ovat seurausta niin 1700-luvun Pietariin

suuntautuneesta kansainvälisestä kauppamerenkulusta kuin myös meritaisteluista. Arkeologisesti mielenkiintoiset satamat ja valkamapaikat keskittyvät Saaristomeren ja Pohjanmaan selvitysalueille.

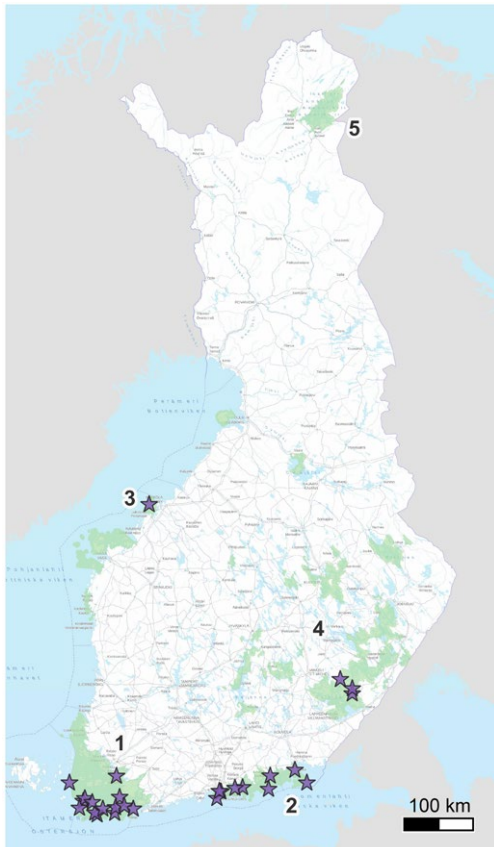
Selvitysalueiden arkeologiseen kulttuuriperintöön kuuluvat myös raunioituneet majakat: Hailuodon Hiidenniemen 1800-luvun pookin eli tunnusmajakan paikka ja Kotkan Ruotsinsalmen 1700-luvun tunnusmajakan kivinen perustus (Kuva 36). Merialueilta tunnetaan arkeologisoituneita veneenvetopaikkoja ja Järvi-Suomesta kanavia.

Valtakunnallisesti merkittävässä arkeologisissa kohteissa (VARK) on liikenteeseen ja liikkumiseen liittyviä kohteita kaikilla selvitysalueilla lukuun ottamatta Inarin saaristoa (Kuva 34). Kohteet keskittyvät Etelä-Suomen rannikolle. Saaristomerellä on runsaasti vesillä liikkumiseen liittyviä merkittäviä arkeologisia kohteita keskiajalta 1800-luvulle (hylyt, kummelit, satamat ja veneenvetopaikat). Suomenlahdella on runsaasti merkittäviä hylkyjä – laajimpana kohteena Kotkan Ruotsinsalmen 1700-luvun meritaistelualue. Järvi-Suomen selvitysalueella on yksi keskiajalta periytyvä tienpohja (Vanhan Puumalantien kohteet) ja kaksi 1700-luvulle ajoittuvaa Suvorovin sotakanavaa.

Kuva 33. Liikkumiseen ja liikenteeseen liittyvät arkeologiset kohteet. Muinaisjäännösrekisteri © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 34. Liikkumiseen ja liikenteeseen liittyvät Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset alueet (VARK). Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

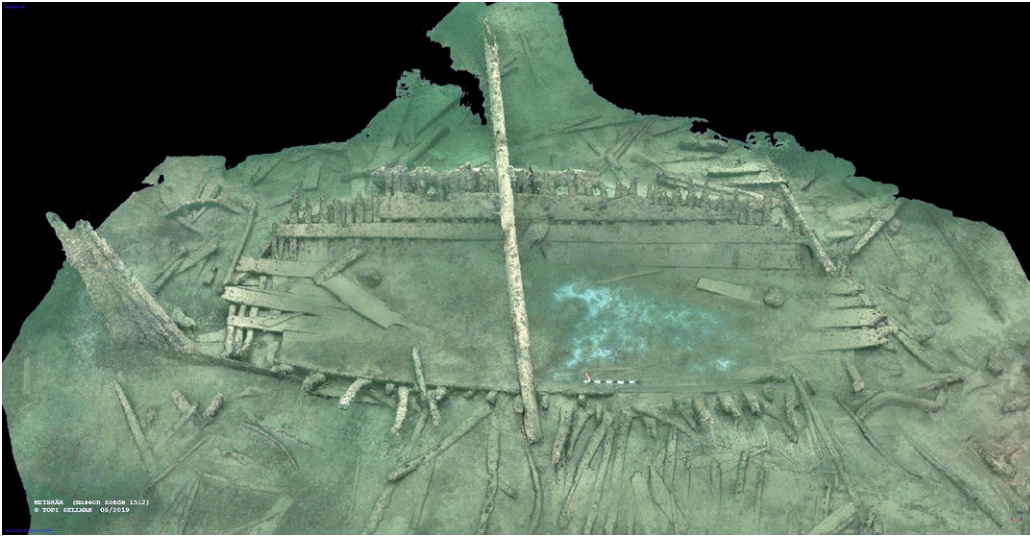
Kuva 35. Kemiönsaaren Gärskärin luonnonsataman rantakivikkoon raivatut veneenvetopaikat. Vanhemmat veneenvetourat voivat olla nykyisin hyvinkin kaukana rannasta. Kuva: R. Tevali 2019, AKMA201901:39, Museovirasto.

Kuva 36. Kotkan Ruotsinsalmen merilinnoituksen tiilisestä majakasta on säilynyt vain graniittinen perustus. 1790-luvun lopulla rakennettu 24-metrinen majakka oli järjestyksessään Suomen toinen valomajakka. Se tuhouttiin Krimin sodassa vuonna 1855 englantilais-ranskalaisen laivaston pommittaessa Ruotsinsalmen merilinnoitusta. Kuva: T. Mökkönen 2025, AKDG7574:1, Museovirasto.

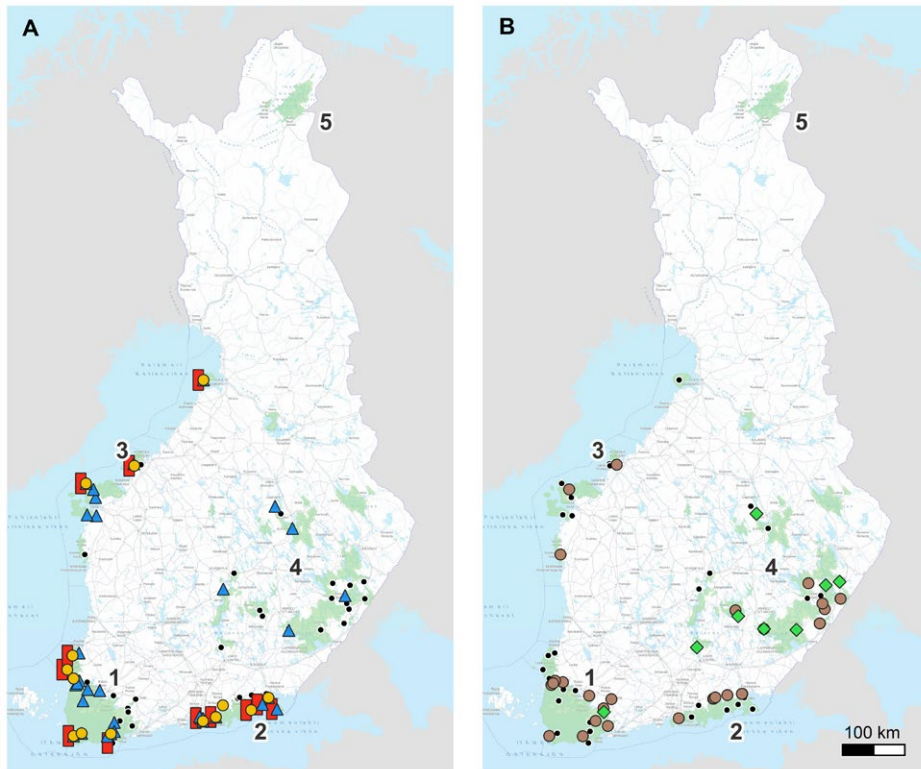
Kuva 37. 1500-luvun lopulle ajoittuva Kemiönsaaren Metskärin hylky on yksi Suomen vanhimmista. 3D-malli: T. Sellman 2019, AKMA202012:2, Museovirasto.

Liikenteen ja liikkumisen *Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen (RKY)* kohteita on muilla selvitysalueilla lukuun ottamatta Inarin saaristoa. Luotsi- ja majakkayhteisöjen kohteita löytyy kaikilta merten selvitysalueilta, satamia ja maanteitä taas Suomen eteläpuoliskon selvitysalueilta. Kanava-kohteet sijaitsevat Järvi-Suomessa Vuoksen ja Kymijoen valuma-alueilla (Kuva 38) sekä Saaristomerellä, jonka ainoa kohde on Salon ja Kemiönsaaren rajalla sijaitseva Strömman kanava. Järvi-Suomen selvitysalueen RKY-kohteissa on myös kaksi rautatieliikenteen kohdetta: Jyväskylän Vaajakosken ja Savonlinnan vanhat rautatieasemat.

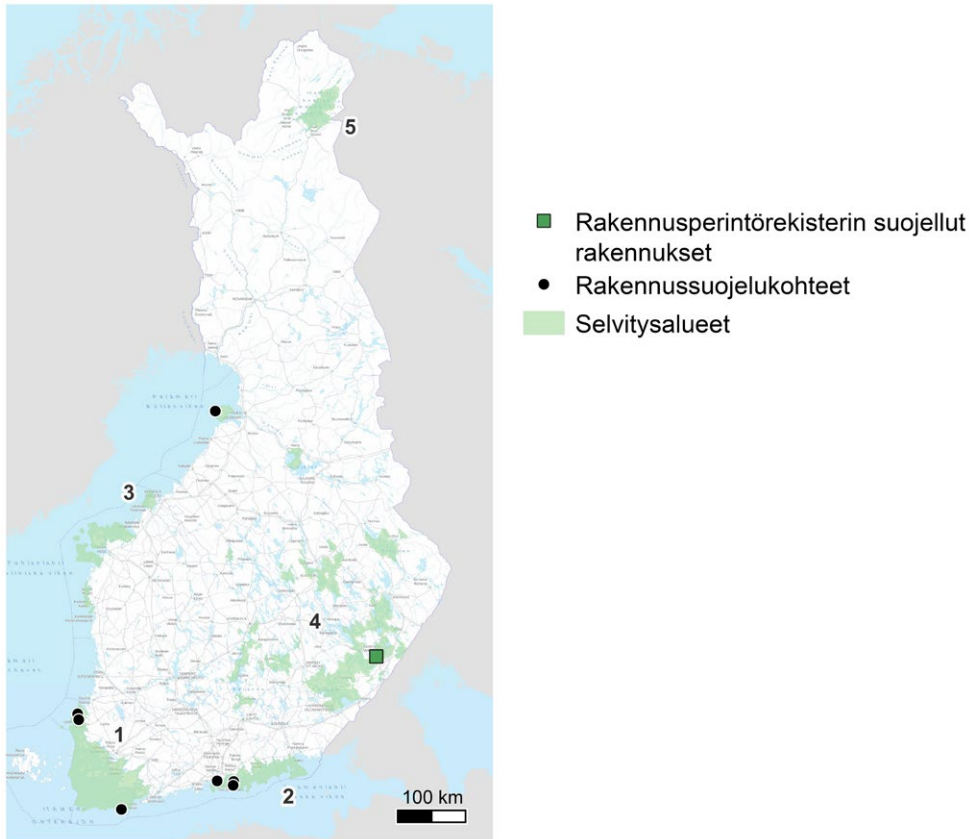
Liikenteeseen ja liikkumiseen liittyvää laein ja sopimuksin suojeltua rakennusperintöä on niukasti (Kuva 39. *Rakennusperintörekisterin suojeltuja* kohteita on vain yksi: Savonlinnan Punkaharjun aseman rakennukset (vuodelta 1908). Se on Sisä-Suomen selvitysalueiden ainoa liikenteen ja liikkumisen rakennusperinnön suojelukohde. *Rakennussuojelukohteet* sijoittuvat rannikkojen selvitysalueille, erityisesti Etelä-Suomen rannikolle. Ne ovat majakoita sekä luotsiasemia ja -tupia. Vanhin kohteista on Uudenkaupungin vuonna 1757 valmistunut kivinen tunnusmajakka Löökin Pooki, joka on Suomen vanhin säilynyt merimerkki.

Kuva 38. Liikkumiseen ja liikenteeseen liittyvät Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen (RKY) kohteet. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

- Luotsilaitos (A)
- ▲ Satamat (A)
- Majakat (A)
- Muut liikenteen ja liikkumisen kohteet (A–B)
- ◆ Kanavat (B)
- Tiet (B)
- Selvitysalueet (A–B)

Kuva 39. Liikkumiseen ja liikenteeseen liittyvä laein ja sopimuksin suojeltu rakennusperintö. Rakennusperintörekisteri © Museovirasto, Rakennussuojelukohteet © ELY-keskukset & Suomen ympäristökeskus, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 40. Svedjehamnin piensatama Mustasaaren Björköllä on valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä, valtakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta ja osa Unescon maailmanperintöluetteloon hyväksytyä luonnonperintöä. Kohde sijaitsee Pohjanmaan saariston selvitysalueella. Kuva: T. Mökkönen 2025, KY543:12, Museovirasto.

Kuva 41. Maalahti, Rönnskär. Suomen vanhin puinen tunnusmajakka (rakennettu 1784) kuuluu saaren luotsiaseman rakennusten kanssa valtakunnallisesti merkittävään rakennettuun kulttuuriympäristöön. Kuva: T. Mikkonen 2006, RHO469717:1, Museovirasto.

Kuva 42. Porvoon Söderskärin majakka on valmistunut vuonna 1862. Söderskärin luotsi- ja majakkasaarien valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin kuuluvat rakennukset on suojeltu myös rakennussuojelulalla. Kuva: K. Kapanen 2018, Wiki Loves Monuments, CC BY-SA 4.0.

Kuva 43. Sulkavalla sijaitseva Telaitaipaleen kanava on yksi 1790-luvulla rakennetusta Suorovin sotakanavista. Kanava kuuluu Suorovin kanavien muodostamaan valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen kokonaisuuteen. Kuva: T. Mökkönen 2021, AKDG6805:2, Museovirasto.

5.4 Uskonto, hautaaminen ja taide

Uskontoon, hautaamiseen ja taiteeseen liittyvät *arkeologiset kohteet* ovat moninainen joukko. Tämän teeman esihistoriallisia kohteita esiintyy kaikilla selvitysalueilla Pohjanmaan saaristoa lukuun ottamatta.

Kivikautiset kalliomaalaukset keskittyvät kaikki Järvi-Suomen selvitysalueelle (Päijänteelle ja Saimaalle), josta tunnetaan myös yksi maalausten kanssa saman ikäinen punamullalla koristeltuja ruumishautoja sisältävä kalmisto (Taipalsaari Vaateranta, noin 4000–3500 eaa.) (Kuva 44 A).

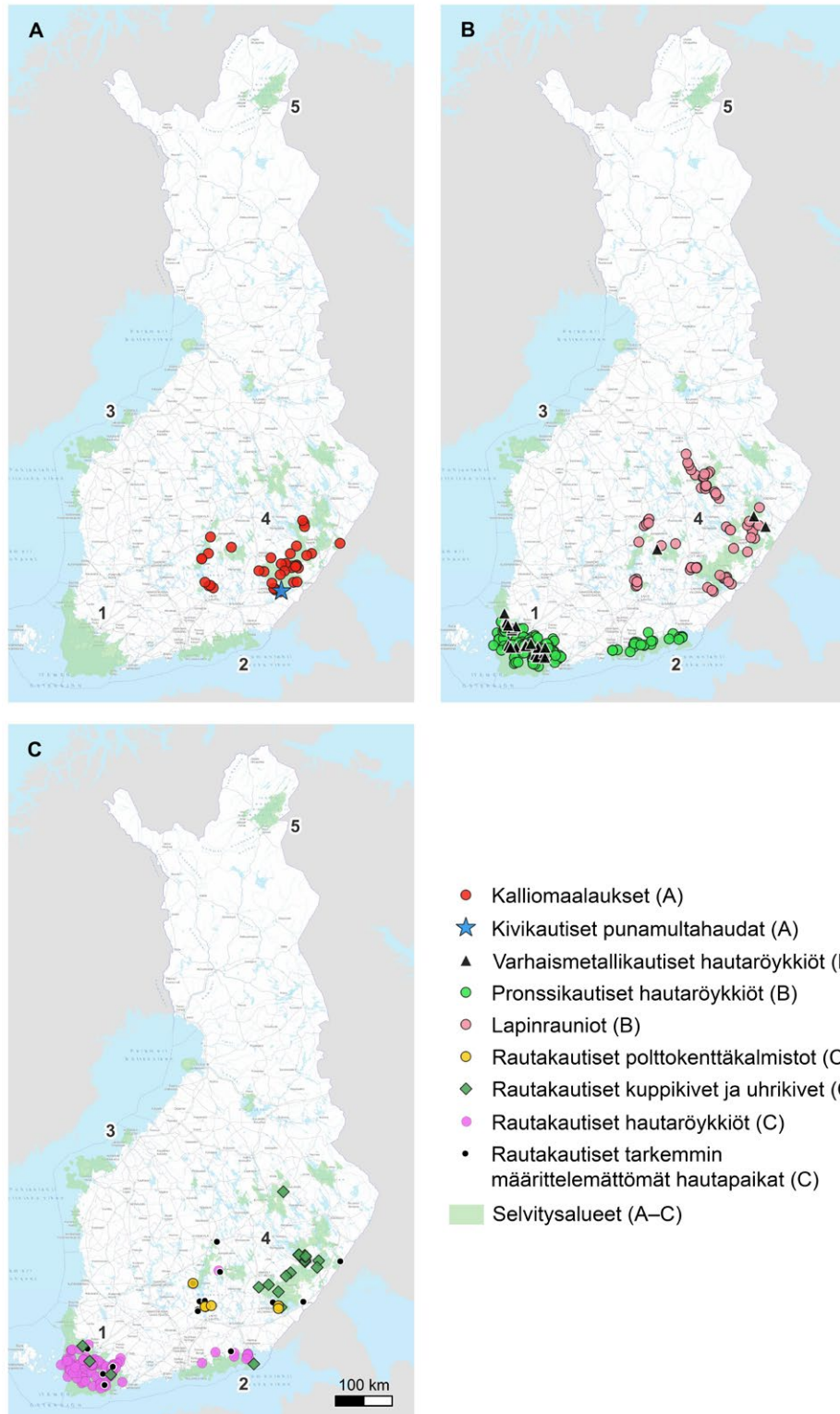
Pronssi- ja varhaismetallikausille ajoittuvia hautaröykkiöitä tunnetaan sekä Etelä-Suomen rannikon selvitysalueilta (Kuva 44 B) että Järvi-Suomesta, jossa niitä kutsutaan lapinraunioiksi. Rautakautisia hautaröykkiöitä tunnetaan erityisesti Saaristomeren alueelta. Nuoremmalle rautakaudelle ajoittuvia polttokenttäkalmistoja löytyy Järvi-Suomen selvitysalueen eteläosista. Kuppikiviä, jotka ovat yleisesti rautakaudelle mutta toisinaan myös historialliselle ajalle ajoittuvia uhrikiviä, esiintyy erityisesti Saimaalla Järvi-Suomen selvitysalueella.

Hautaamiseen liittyviä historiallisen ajan arkeologisia kohteita esiintyy laajemmalla alueella kuin esihistoriallisia (Kuva 45 A). Keskiajalle ja nuorempaan historialliseen aikaan ajoittuvat katoliset ja luterilaiset kirkonpaikat, kirkonrauniot ja kirkkohaudat keskittyvät Saaristomeren alueelle. Järvi-Suomen selvitysalueen kohteet ovat toisenlaisia: hautasaaria, karsikkoja ja alueen itäosaan keskittyviä ortodoksikalmistoja. Myös Inarin saariston selvitysalueelta löytyy kristillisiä hautasaaria.

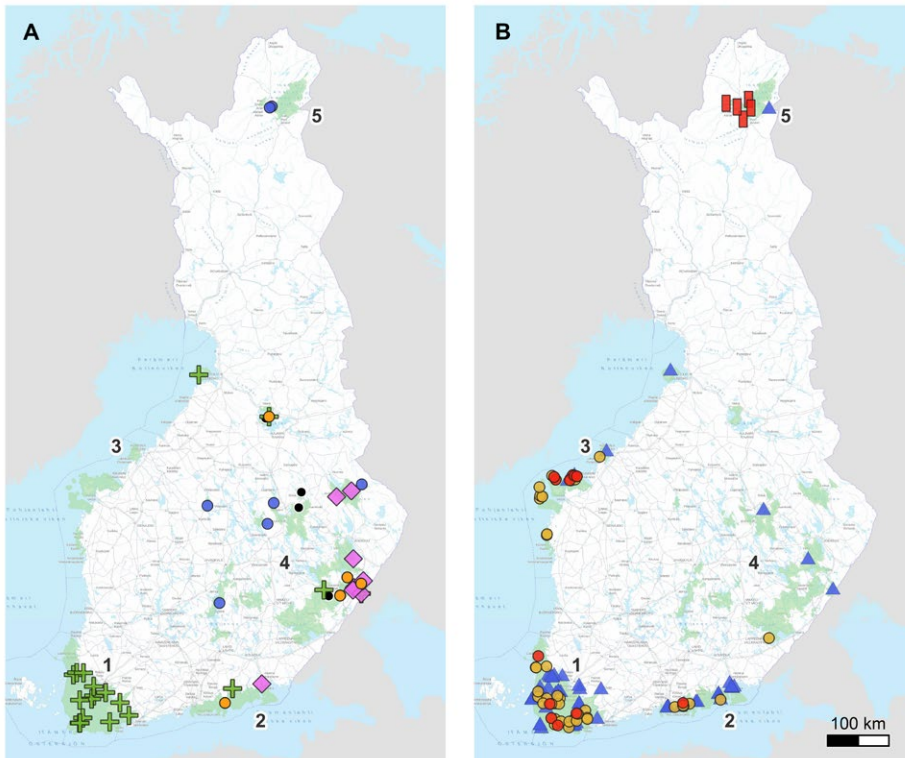
Inarin saariston selvitysalueella sijaitsee viisi saamelaisten seitaa, joista ainakin Ukonsaaren käyttö ajoittuu rautakauden lopulta historialliselle ajalle. Uskomuksiin liittyviä kivilabyrintteja eli jatulintarhoja ja kivikompassseja (tai kompassiruusuja) esiintyy meren selvitysalueilla Merenkurkusta etelään. Erilaisia historiallisen ajan kalliohakkauksia ja kaiverruksia on kaikilla selvitysalueilla (Kuva 45 B).

Valtakunnallisesti merkittävässä arkeologisissa kohteissa (VARK) on uskonnon, hautaamisen ja taiteen kohteita kaikilla selvitysalueilla (Kuva 46). Ne edustavat edellä mainittuja arkeologisten kohteiden tyyppisiä. Poikkeuksellisen monipuolisina ja hienoina kohteina voi nostaa esiin muun muassa Mikkelin Astuvansalmen Pohjoismaiden laajimman kivikautisen kalliomaalaus kentän (Kuva 47) ja Kemiönsaaren Hiittisten Kyrksundetin kauppapaikan, jossa sijaitsee kappelinpaikka ja sen hautausmaa (1200-luvulta 1500-luvulle; Kuva 50) sekä rautakauden löytöjä (800–1100-luvut jaa.) sisältävä palvontapaikaksi tulkittu kivinen kumpare.

Kuva 44. Uskontoon, hautaamiseen ja taiteeseen liittyvät esihistorialliset arkeologiset kohteet. Muinaisjäännösrekisteri © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

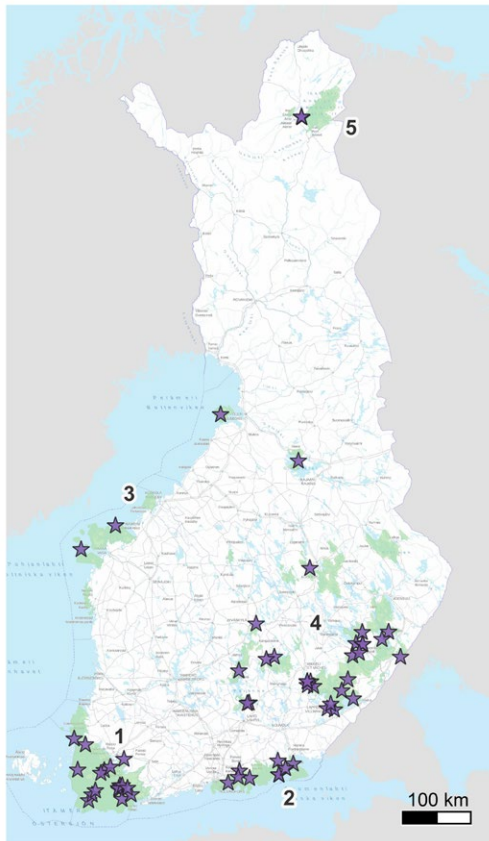

Kuva 45. Uskontoon, hautaamiseen ja taiteeseen liittyvät historiallisen ajan arkeologiset kohteet. Muinaisjäännösrekisteri © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

- Ruumishaudat ja ruumiskalmistot (A)
- ◆ Ortodoksikalmistot (A)
- ✚ Kirkonpaikat, kirkonrauniot ja kirkkohaudat (A)
- Karsikkopaikat (A)
- Hautasaaret (A)
- Seidat (B)
- Kompassiruusut (B)
- Jatulintarhat (B)
- ▲ Hakkaukset ja kaiverukset (B)
- Selvitysalueet (A–B)

Kuva 46. Uskontoon, hautaamiseen ja taiteeseen liittyvät Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset alueet VARK. Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet VARK
© Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 47. Mikkeli, Astuvansalmi. Laaja kivikautinen kalliomaalauskenttä sijaitsee Yöveden rannalla huomiota herättävän kallion sisäänpäin kaartuvassa pinnassa. Pienessä kuvassa kalliomaalauksen ihmis- ja hirvihahmoja. Kuvat: Maalauskuva I. Luukkonen 2001, 2008, AKDG730:2; Droonikuva T. Mökkönen 2025, AKDG7575:2, Museovirasto.

Kuva 48. Salo, Mustajuuri. Pronssikautiset hautaröykkiöt sijaitsevat usein merimaisemassa korkeilla kallioilla. Kuva: V. Laulumaa 2022, AKDG7218:49, Museovirasto.

Kuva 49. Kemiönsaari, Hammarsboda 1. Maankohomainen muuttaa maisemaa. Kookkaat, halkaisijaltaan yli kymmenmetriset pronssikauden hautaröykkiöt rakennettiin aikoinaan meren rannan tuntumaan, mutta nykyisin ne sijaitsevat peltojen keskellä. Kuva: S. Mikkonen-Hirvonen, AK17269:1, Museovirasto.

Kuva 50. Kemiönsaari, Kyrsundet. Hiittisten keskiaikaisen kappelin paikka ja sitä ympäröinyt hautausmaa sijaitsee saarten välisessä suojaisessa salmassa. Kiviaita rajaa kirkkomaata. Paikalta on esinelöytöjä rautakauden lopulta (viikinki- ja ristiretkiaika) keskiajalle ja 1500-luvulle. Kuva: T. Mökkönen 2025, AKDG7580:1, Museovirasto.

Kuva 51. Kustavin Pyhän Johanneksen kirkkomaan mainitaan 1550-luvulla saaristo-
kirkkojen luettelossa. Paikalla ollut kappeli purettiin 1780-luvulla. Kirkkomaata ympäröi
entisöity aita. Kuva: T. Tiitinen 2020, AKDG6341:3, Museovirasto.

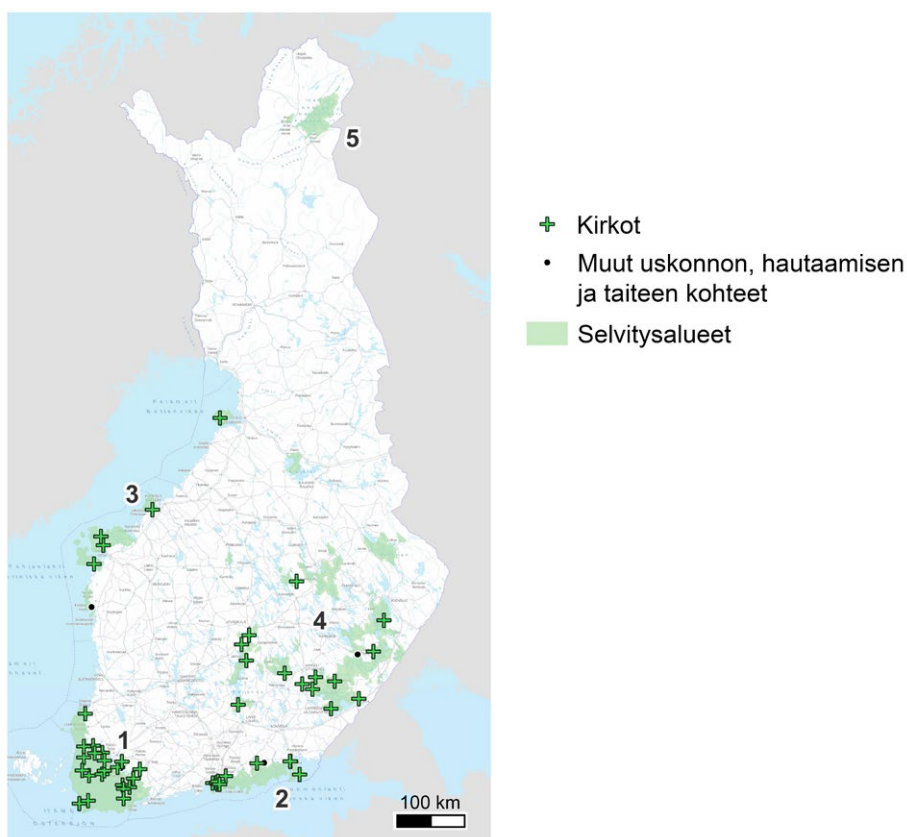
Kuva 52. Parainen, Hvits. Näyttävä jatulintarha sijaitsee Nauvon Finbyn kylässä.
Jatulintarhat ovat uskomuksiin liittyviä kivistä rakennettuja labyrintteja.
Kuva: S. Mikkonen-Hirvonen 2017, AKDG6606:1, Museovirasto.

Uskontoon, hautaamiseen ja taiteeseen liittyviä *Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen (RKY)* kohteita löytyy kaikilta selvitysalueilta lukuun ottamatta Inarin saaristoa (Kuva 53).³³ Kohteet ovat pääosin kirkkoympäristöjä. Selvitysalueen vanhimmat keskiajalle ajoittuvat kirkkokohteet sijaitsevat Saaristomeren alueella.

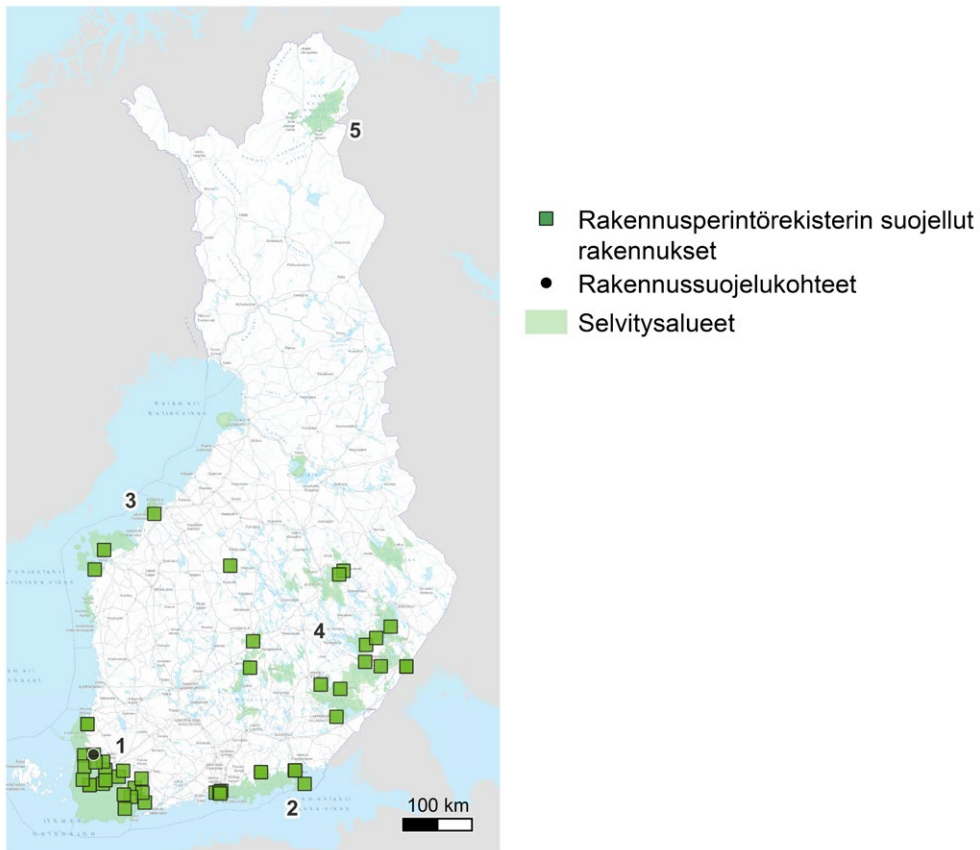
Uskontoon, hautaamiseen ja taiteeseen liittyvää laein ja sopimuksin suojeltua rakennusperintöä on runsaasti kaikilla muilla paitsi Inarin saariston selvitysalueella (Kuva 54). Pääosa kohteista *Rakennusperintörekisterin* kirkkoja koskevien erityislakien perusteella suojeltuja kirkollisia kohteita. Ainoa *rakennussuojelukohde* on Taivassalon lakisuojeltu seurakuntakoti.

Kuva 53. Uskontoon, hautaamiseen ja taiteeseen liittyvät Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen (RKY) kohteet. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

33 Inarin Ukonsaaren seita on selvitysalueella ja kuuluu RKY-kohteisiin, mutta se on asiasanoitettu RKY-aineistossa sanoilla "muinaisjäännös" ja "saamelaiskulttuuri". Tämän takia kohde ei tule mukaan uskontoaiheisen teeman karttaesityksiin.

Kuva 54. Uskontoon, hautaamiseen ja taiteeseen liittyvä laein ja sopimuksin suojeltu rakennusperintö. Rakennusperintörekisteri © Museovirasto, Rakennussuojelukohteet © ELY-keskukset & Suomen ympäristökeskus, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 55. Kemiönsaari, Hiittisten kirkko ja kirkonkylä. 1680-luvulla rakennettu saaristokirkko on Suomen toiseksi vanhin ristikirkko. Kirkko on suojeltu kirkkolailla ja kirkonkylä on valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Kuva: T. Mökkönen 2025, KY544:5, Museovirasto.

Kuva 56. Maalahti, Bergön kirkko. Puinen päätytornillinen pitkäkirkko on rakennettu 1800-luvun alussa. Kirkkolailla suojeltu kirkko on osa valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Kuva: Tuntematon kuvaaja ennen 1950-lukua, HK10000:3536, Museovirasto.

Kuva 57. Kotka, Pyhän Nikolaoksen kirkko. 1790-luvulla rakennettu venäläistä uusklassismia edustava ortodoksinen kirkko on ainoa Ruotsinsalmen linnoituskaupungista säilynyt rakennus. Lakisuojeltu kirkko on osa valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Kuva: V. von Bonnin, HK6532:712, Museovirasto.

Kuva 58. Kivijärven kirkko. Keski-Suomessa sijaitseva 1870-luvulla valmistunut kirkko edustaa uusgotiikkaa. Kuva: Kotivalo 2013, Wikimedia Commons, CC BY-SA 3.0.

5.5 Puolustus ja sodankäynti

Puolustuksen ja sodankäynnin *arkeologisia kohteita* löytyy Etelä-Suomen rannikon ja Järvi-Suomen selvitysalueilta. Teeman kohteet ovat kattavasti mukana myös *Valtakunnallisesti merkittävissä arkeologisissa kohteissa (VARK)*.

Rautakautisia linnavuoria löytyy Saaristomereltä ja Saimaalta Järvi-Suomen selvitysalueen kaakkoisosasta. Osan käyttö on voinut jatkua vielä keskiajan puolella. Linnavuoret ovat usein jo luonnon olosuhteiltaan vaikuttavia kohteita, joissa on toisinaan myös laajoja vallien jäänteitä. Esimerkiksi Paraisten Borgholmissa on

kylmämuurattujen vallien jäänteitä yhteispituudeltaan noin 450 metriä (Kuva 61). Vallien jäänteitä löytyy myös Järvi-Suomen selvitysalueelta Sulkavan Pisamalahden linnavuorelta (Kuvat 62, 63).³⁴

Keskiaikaisia linnoja löytyy Saaristomereltä – yhä käytössä oleva kartanolinna Paimion Kuitia-Quidja (Kuva 64) ja raunioitunut Kaarinan Kuusiston piispanlinna – ja Järvi-Suomen selvitysalueen itäosasta – Savonlinnan Olavinlinna ja Savonlinnan Orivirran saarto. Saaristomerellä sijaitsee myös Kemiönsaaren Högholmen (VARK-kohde), jolla sijaitsee jäänteitä 1300- ja 1400-lukujen taitteeseen ajoittuvasta pikkulinnasta ja satamasta.

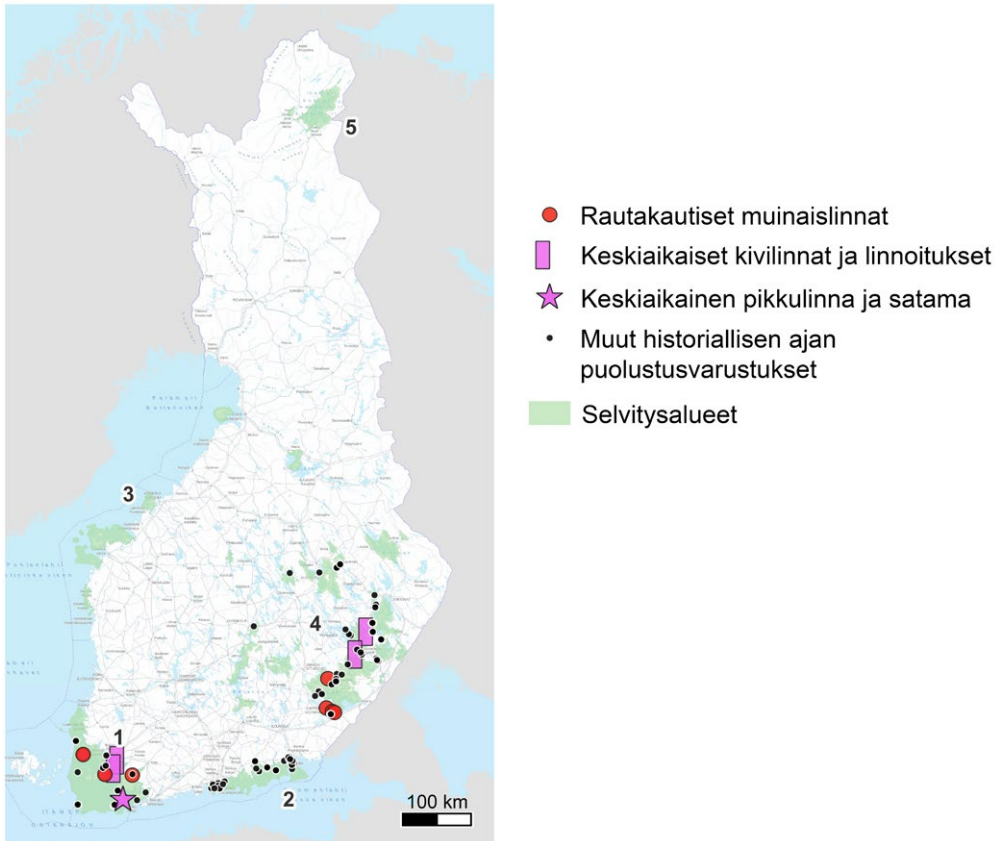
Suomenlahden ja Saaristomeren laajempi linnoittaminen alkoi 1700-luvulla ja jatkui 1900-luvulle. 1700-luvun linnoituksia on erityisesti Kotkassa, Loviisassa ja Helsingissä (Kuvat 59, 66). Suomen sodan (1808–1809) jälkeen seuraava aktiivinen linnoituskausi on Krimin sodassa 1850-luvulla, jolloin rakennettiin runsaasti rannikkopattereita. Ennen ensimmäistä maailmansotaa, 1910-luvulla rakennettiin Pietarin suojaksi linnoitusjärjestelmä, jonka linnoitteita on runsaasti koko etelärannikolla Suomenlahdelta Saaristomerelle ja erityisen runsaasti Helsingin ympäristössä. Suomen itsenäistyttyä muun muassa rannikkotykitöille on rakennettu useita linnakkeita ja pattereita, mutta nuoren ikänsä takia niitä ei pidetä arkeologisina kohteina, vaikka ne olisivat päässeet raunioitumaan.

Linnoitusten lisäksi alueella on myös sotilasleirejä. Esimerkiksi Suomenlahdella, Loviisan Vahterpäessä sijaitsevan Kungshamnin luonnonsataman tiedetään toimineen 1700- ja 1800-lukujen taitteen molemmin puolin Ruotsin saaristolaivaston tukikohtana, jossa on 1700-luvun sotilasleireille tyypillisiä majan pohjia.

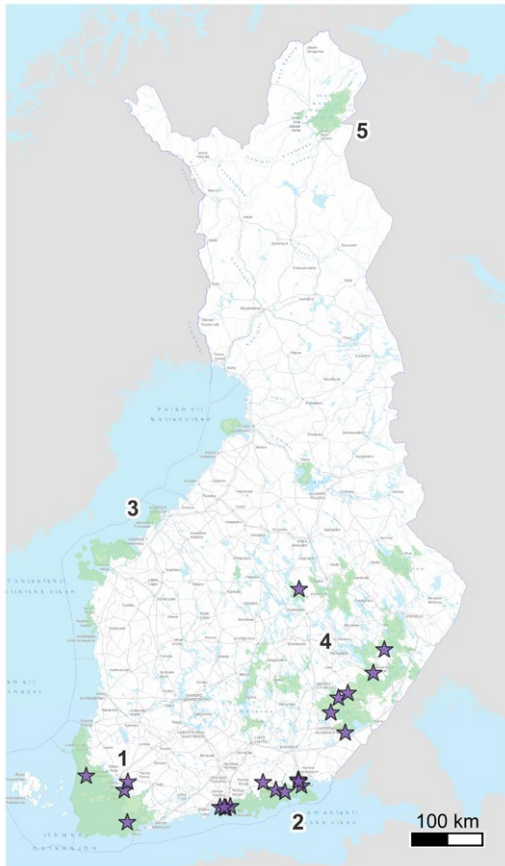
Keskiaikaa nuorempia linnoituksia on myös Järvi-Suomen selvitysalueella. Raja-alueeksi muuttuneelle seudulle rakennettiin 1790-luvulla tykkiasemia kulkuväylien varsille sekä linnoituksia ja sotakanavia Kaakkois-Suomen linnoitussuunnitelman mukaisesti (Kuva 65). Järvi-Suomesta löytyy myös Suomen sodan (1808–1809) linnoitteita ja ensimmäisen maailmansodan aikaisia kenttälinoitteita.

34 Sulkavan Pisamalahden linnavuori jää muutaman kymmenen metriä saaristoluokituksen 250 metrin ruutuihin perustuvan alueen ulkopuolelle. Kohden on kuitenkin selkeästi osa saaristoaluetta.

Kuva 59. Puolustukseen ja sodankäyntiin liittyvät arkeologiset kohteet. Muinaisjäännösrekisteri © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 60. Puolustukseen ja sodankäyntiin liittyvät Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset alueet (VARK). Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

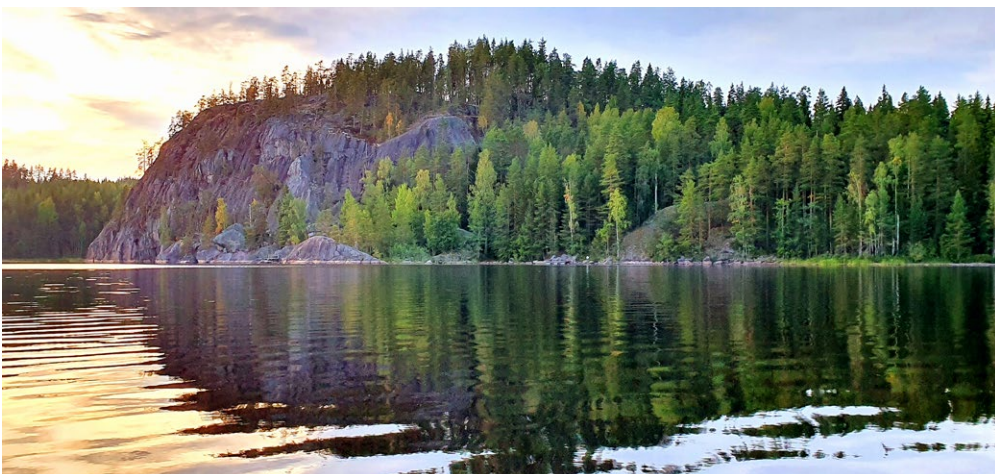

Kuva 61. Parinen, Borgholm. Rautakauden lopun tai keskiajan linnavuoren vallien jäänteitä. Linnavuori on valtakunnallisesti merkittävä arkeologinen kohde.

Kuva: S. Mikkonen-Hirvonen 2009, AK6166:2, Museovirasto.

Kuva 62. Sulkava, Pisamalahden linnavuori. Korkean rantakallion laella sijaitseva linnavuori kuvattuna vedestä Linnavirran puolelta. Linnavuori on valtakunnallisesti merkittävä arkeologinen kohde. Kuva: Mannasen 2019, Wiki Loves Monuments, CC BY-SA 4.0.

Kuva 63. Sulkava, Pisamalahden linnavuori. Linnavuoren loivemmilla sivuilla on näyttävät kylmämuuratut muurien perustukset. Kuva: T. Mökkönen 2025, AKDG7577:4, Museovirasto.

Kuva 64. Parainen, Kuitia – Quidja. 1400-luvulla rakennettu ja yhä käytössä oleva kartanolinna. Linnan alue on valtakunnallisesti merkittävä arkeologinen kohde ja valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Kuva: P.O. Welin, HK7013:2, Museovirasto.

Kuva 65. Savitaipaleen Kärnäkosken linnoitus rakennettiin 1790-luvulla osaksi Pietarin puolustusjärjestelmää. Linnake on valtakunnallisesti merkittävä arkeologinen kohde ja osa valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Kuva: T. Mökkönen 2019, AKDG5892:1, Museovirasto.

Kuva 66. Kotka, Fort Katarina. Ruotsinsalmen merilinnoituksen keskuslinnake, jonka vallit ovat nykyisin osa Kotkan Katariinan meripuistoa. Linnake on valtakunnallisesti merkittävä arkeologinen kohde ja osa valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Kuva: T. Mökkönen 2025, AKDG7572:3, Museovirasto.

Kuva 67. Kemiönsaari, Öron linnoitus. Kivetty linnoitustie 1910-luvulla rakennetussa ensimmäisen maailmansodan linnoituksessa. Kuva: M. Matikka 2013, KY66:8, Museovirasto.

Puolustukseen ja sodankäyntiin liittyvän rakennetun kulttuuriperinnön tilanne on samanlainen kuin arkeologisten kohteiden: ne keskittyvät Suomen etelärannikolle ja Järvi-Suomen selvitysalueen kaakkoisosaan. Suuri osa linnoitteista sisältää sekä arkeologista että rakennettua kulttuuriperintöä.

Suomenlahden selvitysalueen *Valtakunnallisesti merkittävässä rakennetuissa kulttuuriympäristöissä (RKY)* on runsaasti 1700-luvun linnoituksia: Kymminlinnan (Kuva 70) ja Ruotsinsalmen linnoitukset, Kymijoen läntisimmän haaran rajalinnoitteet Loviisan ja Pyhtään rajalla Ahvenkoskella, Loviisan Svartholman linnoitus ja Helsingin Suomenlinna. Nuorempaa kerrostumaa edustavat 1700-luvun jälkeen rakennetut Kotkan Kyminlinna (nuorempi rakennusvaihe), Helsingin kasarmialueet (Katajanokka ja Santahamina) sekä ensimmäisen maailmansodan aikaiset linnoitteet erityisesti Helsingin ympäristössä.

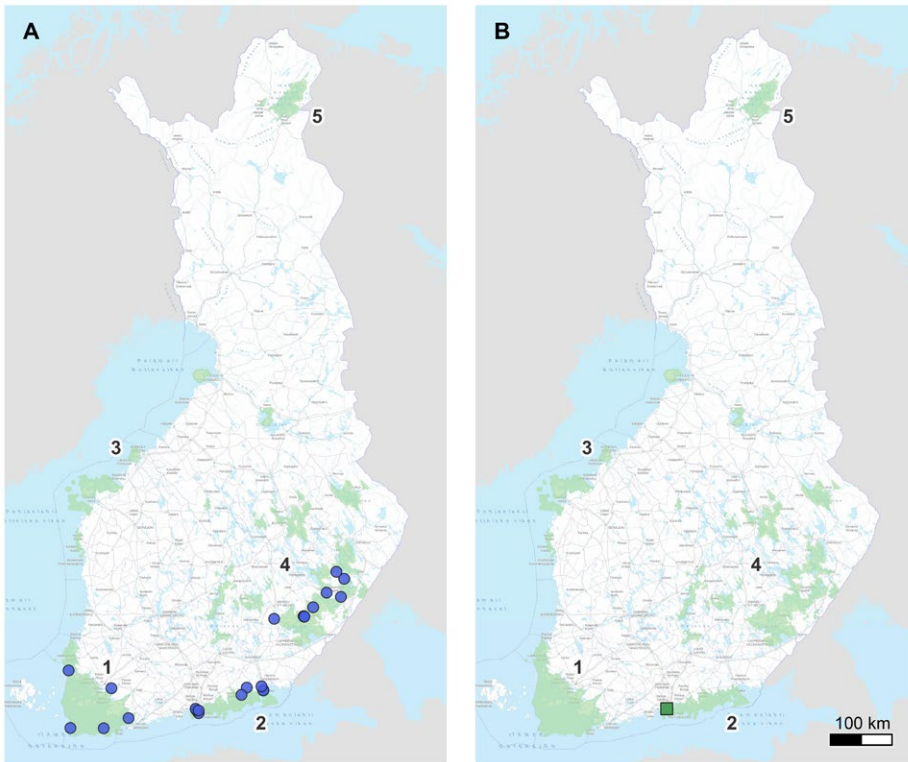
Saaristomeren selvitysalueelta RKY-alueita on vähemmän. Vanhin kohde on keskiaikainen Kaarinan Kuusiston Piispanlinna, ja muut kohteet ovat ensimmäisen maailmansodan aikaisia linnakkeita (Katanpää, Utö ja Öro).

Järvi-Suomen saaristoalueen vanhimmat sotaan ja puolustukseen liittyvät RKY-alueet ovat keskiajalta periytyvät Savonlinnan Olavinlinna ja Orivirran saarto. Mikkelin Ristiinan vanhan kuntakeskuksen RKY-alueeseen sisältyvä vanha Brahe-linna edustaa 1600-lukua (Kuva 69). Savonlinnan Punkaharjulla ja Raikuun kanavalla on 1700-luvun lopun varustuksia. Jälkimmäisessä on myös ensimmäisen maailmansodan aikaisia varustuksia. Nuorimmat sodankäyntiin liittyvät kohteet ovat toisen maailmansodan aikaisia (Puumalassa ja Savonlinnassa).

Tässä yhteydessä on syytä huomata, että 1790-luvulla rakennetut Suvorovin kanavat olivat Kaakkois-Suomen linnoitusjärjestelmään kuuluvia sotakanavia, mutta RKY-asiasanoituksessa ne ovat mukana vain kanavina, jotka on käsitelty liikenteen yhteydessä.

Selvitysalueilla on hyvin niukasti laein ja sopimuksin suojeltua puolustukseen ja sodankäyntiin liittyvää rakennusperintöä (Kuva 68 B). *Rakennusperintörekisterin* ainoa suojelukohde on Helsingin Katajanokan Merikasarmin rakennukset. Ainoa *rakennussuojelukohde* on Helsingin-Suomenlinna (Kuva 71).

Kuva 68. Puolustukseen ja sodankäyntiin liittyvä rakennusperintö. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt, Rakennusperintörekisteri © Museovirasto, Rakennussuojelukohteet © ELY-keskukset & Suomen ympäristökeskus, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

- Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY (A)
- Rakennusperintörekisterin suojellut rakennukset (B)
- Selvitysalueet (A–B)

Kuva 69. Mikkelin Vanha Brahelinna on 1640–1660-luvuilla hallintokeskukseksi rakennettu linna, joka tuhoutui isonvihan (1713–1721) aikana. Kuvassa näkyy linnan kehämuuria. Brahelinna on valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä ja valtakunnallisesti merkittävä arkeologinen kohde. Kuva: T. Mökkönen 2019, AKDG5696:3, Museovirasto.

Kuva 70. Kotka Kymminlinna. 1800-luvun alussa rakennetun linnoituksen sisällä sijaitsi aiemmin huomattavasti pienempi 1790-luvulla rakennettu Suvorovin linnoitus. Linna sijaitsee Kymijoen suistossa Langinkosken haaran ja Huumanhaaran välisellä saarella. Kuva: T. Mökkönen 2025, AKDG7573:1, Museovirasto.

Kuva 71. Helsinki Suomenlinna. 1700-luvulta alkaen rakentuneen Suomenlinnan ympäristö on kulttuuriperinnön tiivistymä. Alueella on valtakunnallisesti merkittäviä arkeologisen kulttuuriperinnön, rakennetun kulttuuriympäristön ja maisemakokonaisuuksien arvoja. Kansallismaisemassa sijaitseva Suomenlinna on myös Unescon maailmanperintökohde. Etualalla Kustaanmiekkansalmi, ja taustalla siintää Helsingin keskusta. Kuva: Super Otus 2018, Suomenlinnan hoitokunnan kuva-arkisto.

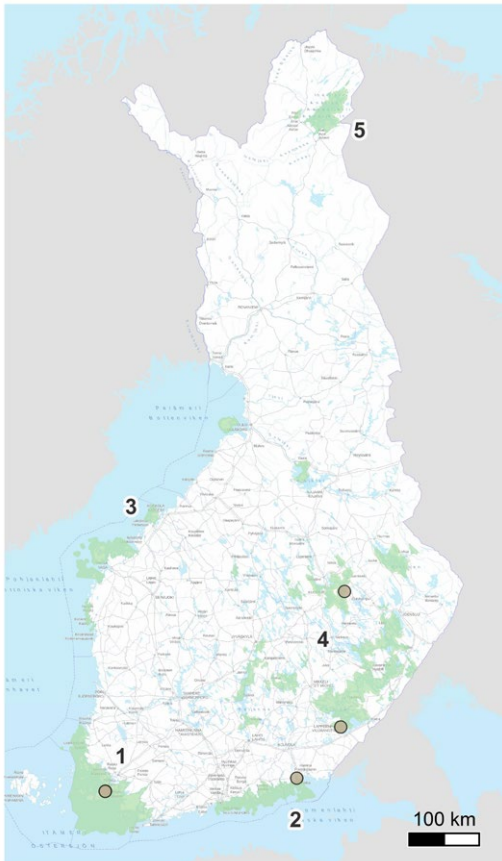

5.6 Hallinto, koulutus ja vapaa-aika

Hallinnon, koulutuksen ja vapaa-ajan teeman *arkeologisia kohteita* on kaiken kaikkiaan hyvin niukasti. Yksittäiset etelärannikon kohteet ovat hospitaaleja ja sairaaloita. Järvi-Suomessa yksi rangaistuspaikka ja yksi kuninkaankartanon ja virkatalon paikka.

Valtakunnallisesti merkittävässä arkeologisissa kohteissa on vain yksi kohde: Paraisten Seilin VARK-alueeseen kuuluva hospitaali.

Kuva 72. Hallintoon, koulutukseen ja vapaa-aikaan liittyvät arkeologiset kohteet. Muinaisjäännösrekisteri © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

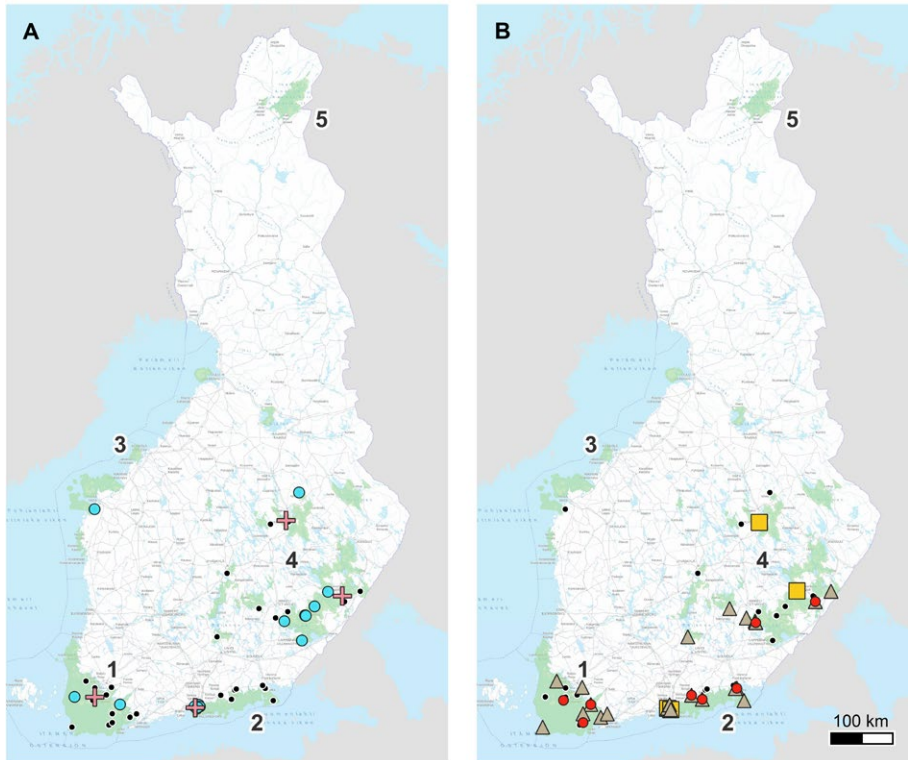
Valtakunnallisesti merkittävässä rakennetuissa kulttuuriympäristöissä (RKY) on runsaasti hallinnon, koulutuksen ja vapaa-aikan teemaan kuuluvia kohteita. Mukana on sairaaloita ja parantoloita, museoita, seurantaloja, kouluja ja muita oppilaitoksia, urheilurakennuksia sekä muita vapaa-aikan kohteita, kuten hotelleja. Kohteet sijaitsevat tyypillisesti useiden eri teemojen aineksia sisältävillä RKY-alueilla. Kohteet keskittyvät selvitysalueille, joilla on pinta-alaltaan eniten kaupunkiseuduiksi luokiteltuja alueita, eli suuruusjärjestyksessä Järvi-Suomen, Saaristomeren ja Selkämeren eteläosan ja Suomenlahden selvitysalueille (Kuva 73). Pohjanmaan selvitysalueen ainoa kohde on Maalahden Åminnen kalasataman RKY-alue, johon sisältyy Merenkurkun venemuseo (Kuva 75).

Hallinnon, koulutuksen ja vapaa-ajan suojeltu rakennusperintö on sairaaloita ja erilaisia hallinnon ja vapaa-ajanvieton rakennuksia. Kohteet sijaitsevat Suomen Keski-Suomesta etelään. Pohjanmaan ja Inarin saariston selvitysalueilta ei ole yhtään kohdetta.

Rakennusperintörekisterin kohteet ovat kaikki valtion omistamia rakennuksia. Saaristomeren ainoa kohde on Paraisten Seilin sairaalan alue (Kuvat 74, 76) ja Suomenlahden selvitysalueen Langinkosken keisarillinen kalamaja Kotkassa. Järvi-Suomen selvitysalueen kohteet sijaitsevat kaikki Savonlinnassa. Niihin kuuluvat Olavinlinna, Savonlinnan entisen sairaalan päärakennus, Tuomiokapitulin talo, Punkaharjun luonnonsuojelualue (entinen Kruununpuisto) rakennuksineen, Punkaharjun valtionhotelli, Finlandia-hotelli ja Takaharjun parantola (Kuva 77).

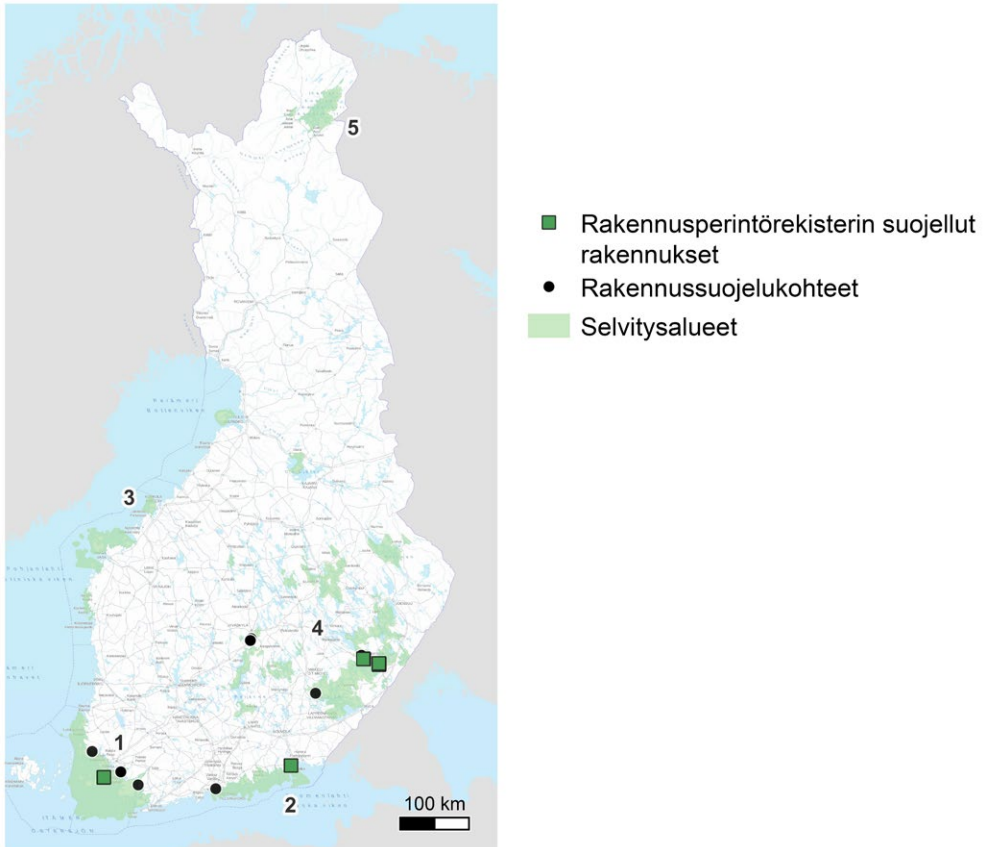
Rakennussuojelukohteet ovat vaihtelevia. Mukana on koulu, sairaala, seurojentalo, entisiä huviloita ja kunnantalo. Saaristomeren kohteet ovat Taivassalon seurakuntakoti sekä Paraisten Nilsbyn koulu ja Seilin saaren tilojen rakennukset. Suomenlahden alueen ainoa kohde on Helsingin Lapinlahden sairaala. Järvi-Suomen selvitysalueen kohteet ovat Mikkelin Ristiinan Himalansaaren seurojentalo Koivula, Savonlinnan Rauhanlinna (puuhuvila) sekä Jyväskylän Säynätsalon kunnantalo (Kuva 97) ja Muuratsalon koetalo (Alvar Aallon kesähuvila).

Kuva 73. Hallintoon, koulutukseen ja vapaa-aikaan liittyvät Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen (RKY) kohteet. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

- ✚ Sairaalat ja parantolat (A)
- Museot (A)
- Seurantat (B)
- ▲ Koulut ja oppilaitokset (B)
- Urheilurakennukset (B)
- Muut hallinnon, koulutuksen ja vapaa-ajan kohteet (A–B)
- Selvitysalueet (A–B)

Kuva 74. Hallintoon, koulutukseen ja vapaa-aikaan liittyvä laein ja sopimuksin suojeltu rakennusperintö. Rakennusperintörekisteri © Museovirasto, Rakennussuojelukohteet © ELY-keskukset & Suomen ympäristökeskus, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 75. Maalahti, Åminnen kalasataman valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö. Jokisuun ulointa ja uusinta satama-aluetta, jossa sijaitsevat Merenkurkun Venemuseon punamullatut rakennukset (etualalla) ja satama-altaan takana näkyvä perinteinen tanssipaiikka Åminne Folkpark. Kuva: T. Mökkönen 2025, KY542:8, Museovirasto.

Kuva 76. Parainen, Selilin sairaala. 1600-luvulla perustetun sairaalan alueella on eri ikäistä arvokasta rakennuskantaa. Kuvassa 1820-luvun asuinrakennus Fyyri. Kuva: H. Kronlöf, RHO32564, Museovirasto.

Kuva 77. Savonlinnan Kruunupuisto eli Punkaharjun kuntoutuskeskus on Suomen ensimmäisiä keuhkotautiparantoloita. 1900-luvun alussa valmistunut kohde on tunnettu muun muassa Takaharjun keuhkotautiparantolana. Kuva: S. Tirilä 2000, RHO125455:4, Museovirasto.

Kuva 78. Jyväskylä, Säynätsalon kunnantalo. Vuonna 1952 valmistunut kunnantalo on Alvar Aallon suunnittelema. Se on suojeltu rakennussuojelulailla, minkä lisäksi rakennus kuuluu kansainvälisen Docomomo-järjestön hyväksymään modernin arkkitehtuurin merkkiteosvalikoimaan ja on osa valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Kuva: T. Takalo-Eskola 2017, Visit Jyväskylä.

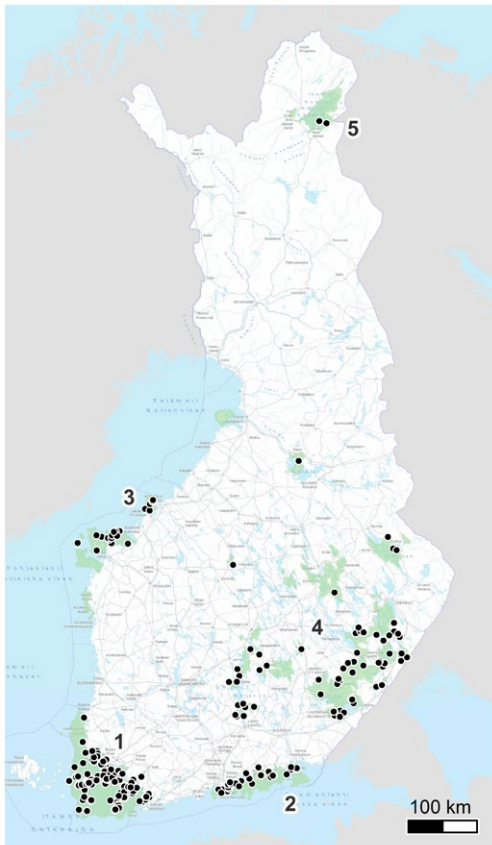
5.7 Muut kohteet

Arkeologisessa aineistossa on paljon vaikeasti luokiteltavia kivi- ja maarakenteita, joiden tarkemman tyyppin määrittäminen on usein vaikeaa ilman jatkotutkimuksia.³⁵ Muihin kohteisiin lukeutuu myös kaksi merkittävää historiallista rajamerkkiä, jotka ovat myös *Valtakunnallisesti merkittäviä arkeologisia kohteita (VARK)*: Rautjärven ja Ruokolahden rajalla sijaitseva Haukkavuoren rajamerkki on toiminut Uudenkaupungin rauhan (1721) rajamerkinä. Todennäköisesti myös Täyssinärauhan (1595) ja Pähkinäsaarenrauhan (1323) rajalinjat ovat kulkeneet vuoren kautta (Kuva 81). Toinen näistä kohteista, Inarin Täyssinärauhan rajakivi sijaitsee pienessä saarella Inarijärven kaakkoisosassa.

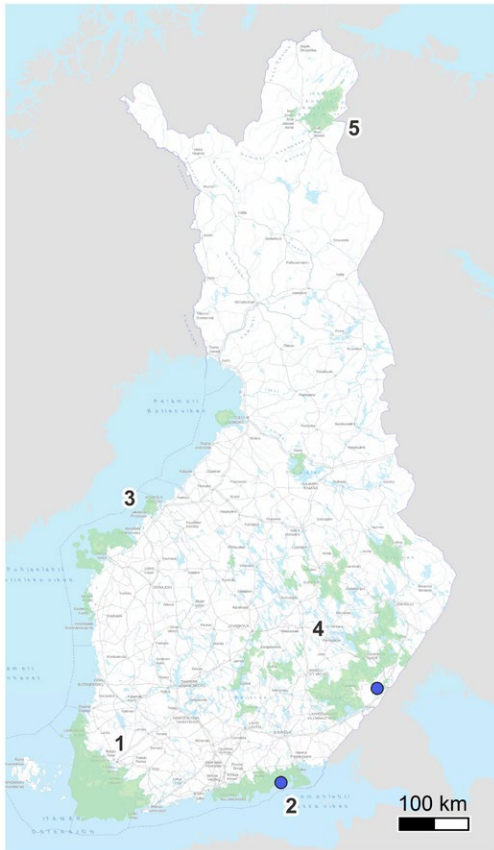
35 Vaikeasti luokiteltavien kohteiden luokassa ovat mukana myös erilaiset rajamerkit, joista ainakin osa on viety muinaisjäännösrekisteriin virheellisesti kiinteinä muinaisjäännöksinä.

Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen (RKY) temaattisen jaottelun kannalta vaikeat kohteet ovat Rautjärven/Ruokolahden Haukkavuoren rajamerkki ja Struven astemittausketjun piste Pyhtään Mustaviirissä. Aineistossa käytetyn asiansanoituksen mukaan molemmat kohteet ovat "muinaisjäännöksiä".

Kuva 79. Muut arkeologiset kohteet. Suuri osa arkeologisista kohteista on vaatisi jatkotutkimuksia niiden tarkemman luonteen selvittämiseksi. Muinaisjäänösrekisteri © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 80. Muut Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 81. Haukkavuoren rajamerkki sijaitsee Rautjärven ja Ruokolahden rajalla, Järvi-Suomen selvitysalueen kaakkoisosassa. Pitkään käytössä olleen rajapaikan hakkaukset sijaitsevat jyrkänteen partaalla kallion laella. Uudenkaupungin rauhan rajamerkki on merkittynä havuilla kuvan etualla. Kuva: T. Mökkönen 2019, AKDG5888:1, Museovirasto.

6 Katsauksia saaristojen kulttuuriperintöön

Tämä luku tarjoaa lyhyitä syventäviä katsauksia eri saaristoalueiden kulttuuriperintöön. Katsauksien tarkoituksena on elävöittää ja antaa lisätietoja saaristoalueiden kulttuuriperinnöstä. Katsauksien kirjoittajat ovat työskennelleet pitkään esittelemiensä aihepiirien parissa.

6.1 Järvisaaristolaisuus Saimaalla

Tapani Innanen – Helsingin yliopiston dosentti

Saimaan alueella on runsaasti jälkiä jo kivikautisesta pyyntikulttuuriasutuksesta. Liikkuminen tapahtui sujuvimmin kesäisin veneellä tai talvisin jäitä pitkin, joten asutuskin sijoittui vesireittien varsille saariin tai mantereen rannoille. Varhaisin pysyvä maanviljelysasutus syntyi eteläisen Saimaan alueelle 700-luvulla. Vanhin säilynyt kirjallinen dokumentti Saimaan alueesta on Pähkinänsaaren rauhansopimus 1323, jossa idän ja lännen välinen raja kulkee Saimaan poikki. Tuolle rajalle rakennettiin Olavinlinna 1400-luvun loppupuolella.

Monet vauraat tilat ja isommat kylät sijaitsivat saarissa. Niillä saattoi olla manta-reella laajojakin salomaita nautinta-alueinaan. Esimerkiksi karttakuvan (Kuva 83) Kokonsaaren Kokkoisilla oli 1600-luvulla tiluksia läheisen Pihlajaniemen lisäksi myös kauempana nykyisten Punkaharjun, Sulkavan ja Ruokolahden suunnalla. Peltojen sijasta suurin sato saatiin usein kuitenkin 1800-luvulle asti kaskiviljelystä, jota saaristolaiset harjoittivat niin kotisaarissaan kuin salomaillaan. Kaskeaminen säilyi viljelymuotona aina 1900-luvun puoliväliin saakka.

Suuri osa eteläisen Saimaan alueesta aina Savonlinnaa myöten liitettiin 1700-luvulla Venäjään. Vuonna 1812 se palasi muun Suomen yhteyteen osaksi autonomisen Suomen aluetta. Pääkaupunki Pietarin läheisyys edisti Saimaan rantojen vaurastumista, esimerkiksi Suomen ensimmäinen höyrylaiva rakennettiin 1833 Kiteellä sahatavaralotjien hinaamista varten. Saimaan kanavan avautuminen 1856 oli taloudellisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti tärkeää. Pietari oli nopeimmillaan runsaan

vuorokauden suoran laivamatkan päässä saaristosta. Miljoonakaupunki tarvitsi monenlaisia tarveaineita lähes määrättömästi, ja ostokset ja kulttuurivaikutteet kulivat suoraan metropolista saarten asukkaille.

Kirjallinen kansanopetus ulottui Saimaan alueelle vähitellen 1500-luvun luterilaisen reformaation jälkeen. Se säilyi myös Venäjään kuuluneen niin sanotun Vanhan Suomen alueella, jossa ortodoksinen vaikutus näkyi lähinnä vain venäläisten varuskuntien yhteydessä. Kirkollinen kiertokoulujärjestelmä ja kinkeriperinne ulottui 1800-luvulla tehokkaasti saariinkin. Autonomian ajan lopulla Saimaa alkoi kansallisromanttisten maisemiensa ja pikkukaupunkikympylöiden myötä houkuttaa varakaita asiakkaita matkailemaan alueelle ja rakennuttamaan rannoille kesähuviloitaan.

Saariyhteisöjen erityisen aktiivinen kausi ulottui 1900-luvun alusta 1960-luvulle: oli kansakouluja, nuorisoseuroja, seurantaloja, yhdistyksiä, pyhäkouluja, urheiluharrastusta, torvisoittokuntia ja monenlaista muuta. Sujuva vesiliikenne ja taloudellinen vaurastuminen loivat edellytyksiä saaristolaiselle kyläkulttuurille.

Saimaan saariston elämäntavan nopea murros alkoi toisen maailmansodan jälkeen. Saimaan kanava oli sulkeutunut. Höyrylaivoihin tukeutunut paikallisliikenne jäi auttamatta vanhentuneeksi (Kuva 84, 85), kun tieverkko kehittyi ja yksityisautoilu lisääntyi. Vesistä alkoi tulla este, mikä voimisti maaltamuuttoa.

Liikenneoloja muokattiin rakentamalla saaristoon pengerteitä sekä lossi- ja lautta-yhteyksiä. 1970- ja 1980-luvuilla Savonlinnan eteläisessä saaristossa kulki samanlaisia valtion yhteysaluksia kuin lounaisessa merisaaristossa myöhemminkin. Samoilla alueilla on vuosituhannen vaihteen jälkeen Suomen laajin yksityistiekuntien ope-roima lautta- ja lossiliikenneverkosto. Pienveneet ovat edelleen säilyneet liikkumisen välineinä, vallankin vapaa-ajan kulkuneuvoina.

Vakituisesti asuttujen mutta vailla kiinteätä tieyhteyttä olevien lukuisten Saimaan saarien yhteisöllisyys on 2000-luvulla muuttunut. Monilla vanhoilla sukutiloilla asutaan, vaikka ne enää vain harvoin tarjoavat päätoimeentulon. Uutta aktiivisuutta tarjoavat sekä saariin vakituisesti muuttaneet, jotka usein ovat sukujensa maisemiin palanneita, että monipaikkaiset, usein etätyötään tekevät asukkaat, jotka viiptyvät saarella kuukausia, jopa suurimman osan vuotta, vaikka virallinen osoite onkin toisaalla. Rantamökeillään piipahtavat lomalaisetkin tavataan vähintään lauttojen ja lossien kannella. Vesien erottamana saarissa asuvien omaleimainen yhteisvastuun ja naapuriavun kulttuuri on edelleen jossakin määrin säilynyt.

Kuva 82. Soutuveneet olivat keskeinen kulkuväline ennen laivaliikenteen alkua. Saimaalla yleisessä savolaismallisessa soutuveneessä oli matalat reunat, nouseva keula ja kapeneva perä. Niiden koko vaihteli kuvan pienistä veneistä yli 30 airoparin veneisiin. Purjeveneitä ei Saimaan sokkeloisilla vesillä juuri käytetty. Kuva: tuntematon kuvaaja, Riihisaari – Savonlinnan museo.

Kuva 83. Pihlajaveden saarien kyläasutus tunnetaan alueen vanhimmista 1500-luvun lähteistä alkaen. Tuohon mennessä syntynyttä peltoviljelyä on edelleen samoilla paikoilla, paikoin jopa samojen sukujen hallinnassa. Kuvassa osa Savonlinnan Kokonsaaren kylän taloista vuoden 1644 kartassa. Talot ovat sijainneet ja sijaitsevat rannan tuntumassa peltojen keskellä. Yhä elinvoimaisen saaren kulttuurimaisema on valtakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta. Kartta: Maanmittari Lars Sigvardsson Röös. Maanmittaushallituksen uudistusarkisto, Maakirjakartat. MHA C 1 64-65 Lille Saffwolax heradh Sämingh Sochn [Kokonsaari]. Kansallisarkisto.

Kuva 84. Saimaan elämänmenolle leimalliseksi muodostuivat kanavasulkujen mittojen mukaan rakennetut puiset ja tervatut höyrylotjat eli tervahöyryt. Liikenteestä vastasivat puutavarayhtiöt, pienet laivanvarustamot ja saariston yksittäiset tilalliset. Tervahöyryjen kultakausi oli 1900-luvun alun vuosikymmenillä. Enimmillään Saimaalla oli noin 200 tervahöyryä. Kuvan S/s Mikko on ainoa liikennekelpoisena säilynyt puurunkoinen tervahöyry. Kuva: tuntematon kuvaaja 1951–1952, Riihisaari – Savonlinnan museo.

Kuva 85. S/s Saaristo Pihlajavedellä Kokonsaaren kylälaiturissa. Laivan vaiheet kuvaavat liikenneolojen kehittymistä Suomen saaristoissa. Se rakennettiin nauvolaisten tilauksesta 1911 Saimaan rannalla Joroisissa ja liikennöi aluksi Nagu-nimisenä. 1919 lähtien laiva kulki Norrkulla-nimisenä Helsingistä Sipoon saaristoon. Kun siellä linja-autoyhteydet paranivat, laiva päätyi 1938 Saaristo-nimisenä Pihlajavedelle Savonlinnan ja sen eteläpuolisen Säämingin saariston paikallisliikenteeseen, jota se hoiti vuoteen 1975 saakka. Nykyään Saaristo tekee lyhytristeilyjä Savonlinnassa. Kuva: tuntematon kuvaaja, Riihisaari – Savonlinnan museo.

Lisätietoja

Auvinen, Sakari 2016. *S/s Mikko: Saimaan viimeinen puurunkoinen tervahöyry.*

Saimaan purjehdusmuseoyhdistys, Savonlinna.

Karttunen, K. I. 1945. *Saimaan vesistön höyrylaivaliikenteen 100-vuotishistoria.*

Suomen kirja, Helsinki.

Kauppinen, Eeva-Liisa 1992. *Suvi Saimaalla. Huvilakulttuuria ja kesänviettoa Savonlinnan seudulla 1800-luvun lopulta vuoteen 1939. Pro gradu -tutkielma.* Suomalainen ja vertaileva kansatiede, Kulttuurien tutkimuksen laitos, Turun yliopisto.

Kauppinen, Eeva-Liisa 1998. *Kesä Saimaalla: huvilakulttuuria Savonlinnan seudulla.* Savonlinnan maakuntamuseo, Savonlinna.

- Kupiainen, Heikki 2007. *Savotta-Suomen synty, kukoistus ja hajoaminen. Talonpoikaisen maanomistuksen muutos ja elinkeinot Savossa ja Pohjois-Karjalassa 1850–2000*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja, 79. Joensuun yliopisto, Joensuu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-458-912-3>.
- Lappalainen, Pekka 1970. *Säämingin historia 1:1*. Säämingin kunta & Säämingin seurakunta, Sääminki.
- Luostarinen, Maria, Juhani Kovanen & Leena Lahdenvesi-Korhonen 2003. *Saaristokylien perinteitä Pihlajavedellä*. Etelä-Savon ympäristökeskuksen moniste, 45. Etelä-Savon ympäristökeskus, Mikkeli.
- Makkula, Hanna 2003. *Ves'kansan jäljille: Katsaus eteläsavolaiseen kulttuuriperinteeseen*. Savonlinnan koulutus- ja kehittämiskeskuksen julkaisu, 4. Savonlinnan koulutus- ja kehittämiskeskus, Savonlinna. <http://urn.fi/URN:ISBN:952-458-248-1>.
- Manninen, Ari 2020. *Saimaa: koko tarina*. Readme.fi, Helsinki.
- Melin, Sanna, Anne-Mari Behm & Tapani Innanen 2025. *Saaristo Saimaan keskellä – Pihlajavedellä ennen ja nyt*. Sääminki-Seura ry, Savonlinna. <https://www.saamin-kiseura.fi/saaristo-saimaan-keskella-pihlaj/>.
- Nuutinen, Aaro A. 1936. *Saimaa: kesäkiertä Euroopan ihanimmalla järvellä*. WSOY, Porvoo.

6.2 Aanaarjärvi – Inarijärvi – inarinsaamelaiden meri

Eija Ojanlatva – intendentti, Saamelaimuseo SIIDA

Suomen kolmanneksi suurin järvi, Inarijärvi (smn *Aanaarjärvi*), 3 000 saarineen muodostaa ainutlaatuisten kulttuuriympäristön, joka on inarinsaamelaiden (*anarâšah*), perinteistä asuinalueetta. Järven vedet purkautuvat Paatsjoen (*Paččvei*) kautta Varanginvuonoon. Paatsjoki sekä Inarijärveen laskeva Ivalojohti (*Avveeljuuhâ*) ja Juutuanjohti (*Juvduujuuhâ*) ovat olleet luontaisia kulkureittejä jo kivikaudella. Inarijärven selkiä yhdistävät kapeat salmet, nuorat (*nyreh*), muodostavat suojaosan ja kalaisan reittiverkoston.

Inarijärven vanhin, lähes 10 000 vuotta vanha ajoitettu kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Juutuanjoen suulla Saamelaimuseo Siidan alueella. Moniperiodisella asuinpaikalla on asuttu toistuvasti kivikaudelta historialliselle ajalle. Asutuksen historiallinen kerroksellisuus onkin tyypillistä karun ja kalaisan järven rannoilla ja saarissa, jossa asutus on hakeutunut yhä uudestaan samoille vähälukuisille hietikkaisille paikoille. Järven koillisosassa silmiinpistävää on esihistoriallisten asuinpaikkojen niukkuus. Ne ovat jääneet veden alle jääkauden jälkeisen järvaltaan kallistumisen vuoksi.

Alueen perinteisiä elinkeinoja olivat kalastus, metsästys ja keräily. Järven lisäksi Juutua ja Ivalojoeki ovat yhä merkittäviä siian ja taimenen kutu- ja pyyntialueita. Viilipeuraa metsästettiin ja kesyä poroa käytettiin taakka- ja houkutuseläiminä. Suuria porotokkia Inarijärven alueella on ollut vasta 1900-luvulla. Keskiajalta lähtien harjoitettiin myös pienimuotoista karjanhoitoa.

1500-luvulta lähtien Inarijärven ympäristö kuului Kemin Lapin hallintoalueeseen kuuluvan Inarin lapinkylään (*sijdâ*), joka maksoi veroa kolmelle kuninkaalle: Tanska-Norjalle, Ruotsille ja Venäjälle. Sen koillis- ja itäosiin ulottuivat myös kolttasaamelaiden Näätämon (*Njauddâm*), Paatsjoen (*Paččjokk*) ja Suonikylän (*Suõ'nn'jel*) lapinkyläiden alueet.³⁶ Ruijanpolkua pitkin Inarijärvelle saapuivat veronkantajat, papit ja kauppiat. Järveltä reitti haarautui Jäämerelle joko Suolisjärven (*Čuolisjävri*) taipaaleen tai Utsjoen–Tenon (*Ohcejohka-Deatnu*) kautta.

Inarinsaamelaiset elivät vuotuisierrossa ja 1500-luvulta lähtien talvisin kokoonnuttiin yhteisiin talvikyläisiin. Kesäpaikat sijaitsivat Inarijärven tai muun suuren järven rannalla ja saarissa hyvien kalapaikkojen lähellä ja talvipaikat suojaisilla metsäalueilla, pienten vesistöjen äärellä, missä riitti pettu- ja polttopuita sekä jäkälää. Vuotuismuutto eli varriminen (*varriistâllâm*) saattoi sisältää jopa kuusi eri asuinpaikkaa. Asuinkentät (*kiedih*) erottuvat yhä saarissa ja rannoilla avoimina heinäkenttinä (Kuva 86), joilla näkyy kotien, turvekammien ja tupasijojen sekä erilaisten rakenteiden, kuten verkkojen kuivatustelineiden ja aittojen, jäännöksiä. Kenttiä ympäröivistä vanhoista männyistä löytyy usein merkkejä petunotosta ja uutujen jäännöksiä. Osa kentistä on niin vanhoja, ettei niiden asukkaista ole säilynyt enää muistitietoa. Varriminen jatkui toiseen maailmansotaan ja Partakon seudulla 1970-luvulle saakka. Kun siirryttiin asumaan kyläisiin, osasta talvi- ja kesäpaikkoja tuli sukujen tai perheiden mökkejä.³⁷

Saamelaisen kulttuuriympäristön näkymätön kerros on perinteinen tieto, joka ilmenee Inarijärvellä erityisesti inarinsaamenkielisissä paikannimissä, tarinoissa, muisteluksissa tai livdeissä.³⁸ Ne välittävät tietoa alueen käytöstä, tapahtumista, maailmankuvasta, suvuista ja yksilöistä sekä koko yhteisön historiasta sukupolvelta toiselle. Järven paikannimissä heijastuu vahvasti inarinsaamelaiden maailmankuva ja filosofia: jumaluuksiin viittaavia ukko- (*äijih*)- ja akka-nimiä (*ákku, kálgu*)

36 Sammallahti 2013, 54–56; Vahtola 2003, 117–121.

37 Jefremoff 2001, 8–16; Jefremoff 2013, 76–77; Ojanlatva 2013, 74–75; Sámi musea Siida & Anarâškielâ servi 2006.

38 Livde on inarinsaamelaista vokaalimusiikkiperinnettä, jota voi verrata pohjoissaamenkieliseen luontiin. Livdessä voidaan kuvata elinympäristöä, eläimiä tai ihmisiä, ja sen kohde omistaa oman livdensä.

sekä seita-alkuisia (*sieidi*) nimiä tai niiden johdannaisia on paljon. Tunnetuin pyhä paikka on Ukonselän länsireunan kalliorapautumasaari Ukko tai Ukonsaari (*Äjjih, Äjjihsuálu*, Kuva 87), jonka puoliso Kalkuvaaran akka (*Kálguvääri*), sijaitsee järven pohjoisrannalla.

Kristinusko saapui Inariin 1500-luvulla. Ensimmäinen kirkko valmistui vuonna 1647 Pielpajärven (*Stuorrá Piälppáájávri*) rannalle talvikylän yhteyteen, ja nykyinen Pielpajärven ristikirkko vuonna 1760. Vainajat haudattiin Inarijärvellä sijaitsevaan Vanhahautuumaasaareen (*Jaamišsuálu*) ja sen täytyttyä Ukonsaaren viereiseen Hautuumaasaareen (*Hävdieennâmsuálu*).³⁹ Kristinusko ja saamelainen hengellisyys elivät pitkään rinnakkain, sillä Ukolle tiedetään uhratun vielä 1900-luvulla.

Vuonna 1942 alkanut säännöstely muutti Inarijärven maisemaa; eroosion vaikutuksesta hiekkarannat ja törmät huuhtoutuivat järveen. Vedenpinnan vaihtelu (nykyisin kaksi metriä) teki järven käyttäytymisen ennakkoinnin mahdottomaksi ja vaikutti merkittävästi kalakantoihin ja perinteiseen kalastukseen. Kalastusmenetelmiä, paikannimistöä ja kalapaikkoihin liittyvää muistitietoa katosi sen vuoksi.

Toisen maailmansodan ja jatkosodan jälkeen Suomi menetti Petsamon (*Peäccam*) alueen ja Suonikylän, Paatsjoen ja Petsamon siitojen kolttasaamelaiset evakuoitiin Suomeen. Lapin sodan evakkoajan päätyttyä, vuosina 1949–1952, kolttasaamelaiset asutettiin Inarijärven koillis- ja kaakkoisosiin Sevettijärvelle, Nellimiin ja Keväjärvelle. Näin Inarin kunnan ja Inarijärven itäosaan perustettiin asutuslailla kolttalaue, missä kolttasaamelaisilla on muun muassa valtion vesillä vapaa kalastusoikeus ja oikeus sijoittaa kala- ja metsästyspirttejä valtion maalle.

Inarijärven elinympäristö on pitkälti muokannut inarinsaamelaista kulttuuria sellaiseksi kuin se tänä päivänä on. Sen asuin- ja pyyntipaikat, paikannimet ja tarinat kantavat mukanaan vuosituhansien muistoja ja merkityksiä. Inarijärven kulttuurimaisema elää edelleen heissä, jotka muistavat, kertovat ja nimeävät – omalla kielellään.

39 Itkonen 1911, 86–88; Ojanlatva 2013, 168.

Kuva 86. Porojen taustalla erottuu aukeana Sädisuáluin (Säisaari) kenttä, joka on ollut Saijetsin suvun kesäpaikka. Se on jäänyt autioksi 1930-luvulla. Talvipaikka on sijainnut Nukkumajoella. Inarijärven saarissa palkivat myös lvalon, Hammastunturin, Muddusjärven, Vätsärin ja Näätämön paliskuntien porot. Kuva: Eija Ojanlatva 2025.

Kuva 87. Inarinsaamelaisten tunnetuimmalta Inarijärven uhripaikalta, Ukolta (Äjjih), poistettiin portaat ja satamarakenteet 2020-luvun taitteessa. Kuva: Eija Ojanlatva 2025.

Lisätietoja

- Itkonen, Ilmari 1911. "Inarin vanhimmasta kirkosta ja hautausmaista." *Suomen Museo*, XVIII: 86–88.
- Jefremoff, Irja 2001. *Varristállâm: inarinsaamelaisten vuotuismuutto*. Saamelaismuseosäätiö, Vammala.
- Jefremoff, Irja 2013. "Varriminen eli muutto talvipaikasta kesäpaikkaan: työtä ja vapautta." Teoksessa P. Magga & E. Ojanlatva (toim.), *Ealli biras – Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Sámi Museum – Saamelaismuseosäätiön julkaisuja, 9. Sámi Museum – Saamelaismuseosäätiö, Inari. 76–77.
- Ojanlatva, Eija 2013. "Varristállâm – Inarinsaamelaisten vuotuismuutto." Teoksessa P. Magga & E. Ojanlatva (toim.), *Ealli biras – Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Sámi Museum – Saamelaismuseosäätiön julkaisuja, 9. Sámi Museum – Saamelaismuseosäätiö, Inari. 74–75.
- Ojanlatva, Eija 2013. "Luterilaiset kirkot." Teoksessa P. Magga & E. Ojanlatva (toim.), *Ealli biras – Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Sámi Museum – Saamelaismuseosäätiön julkaisuja, 9. Sámi Museum – Saamelaismuseosäätiö, Inari. 168–171.
- Sámi musea Siida & Anarâškielâ servi 2006. Anarâš – Inarinsaamelaiset – The Inari Sámi. <https://www.samimuseum.fi/anaras/index.html>.
- Sammallahti, Pekka 2013. "Saamenmaa ja saamen kieli." Teoksessa P. Magga & E. Ojanlatva (toim.), *Ealli biras – Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Sámi Museum – Saamelaismuseosäätiön julkaisuja, 9. Sámi Museum – Saamelaismuseosäätiö, Inari. 54–60.
- Vahtola, Jouko 2003. "Saamelaiset. Inarin kansa 1550–1660." Teoksessa V.-P. Lehtola (toim.), *Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään*. Inarin kunta, Inari. 114–139.

6.3 Itäisen Uudenmaan saariston rakennuskulttuuri

Eija Husu – maakunta-arkkitehti, Uudenmaan liitto

Tarja Koistinen – erikoisasiantuntija, Uudenmaan liitto

Mariikka Manninen – maakunta-arkkitehti, Uudenmaan liitto

Itäisen Uudenmaan rannikkoseudun rakennuskulttuuri on rikas ja monimuotoinen. Rakennusperintöäkin laajempaan se muodostuu kokonaisuuksista, joiden taustalla ovat vaikuttaneet niin luonnontekijät, historian eri vaiheet, alueella harjoitetut elinkeinot kuin alueella toimineet yhteisöt – sekä strateginen asema idän ja lännen välissä.

Itäisen Uudenmaan viljelykelpoiset rannikot saivat asukkaansa aiemmin kuin karut saaristoseudut, jonne asutusta alkoi keskittyä 1200-luvulla Ruotsista saapuneiden uudisasukkaiden myötä, hyvien kalavesien läheisyyteen. Liikkumiseen ja toimeentulon hankkimiseen vaikuttavat luonnonolosuhteet ovat ohjanneet asutuskehitystä.

Saaristossa maa- ja metsätalouden harjoittamisen mahdollisuudet ovat olleet niukat luonnon olosuhteiden vuoksi, mutta etenkin suuremmissa saarissa viljely ja karjanpito ovat olleet osa elinkeinoja. Itäiselle Uudellemaalle ovatkin tyypillisiä suuret saaret, kuten Porvoon Vessö eli Vessölandet, joka on yksi Suomen suurimmista (52 km²). Vessön saarella on maakunnallisesti ja valtakunnallisesti arvokkaiksi määriteltyjen saaristokylien lisäksi useita keskiajalta periytyviä kyliä metsä- ja peltoalueineen. Myös Porvoon ja Loviisan Pernajan alueiden kartanoilla laajoine viljelyalueineen on ollut suuri vaikutus itäisen Uudenmaan rannikko- ja saaristoseudun asutuksen ja maiseman luonteeseen.

Perinteisesti asutus on hakeutunut suojaisiin paikkoihin kumpareille, joista oli näkyvät peltojen ja niittyjen yli merelle, ja joiden lähellä oli suojaisa satama tai rantautumispaikka. Kalastus ja talvinen hylkeenpyynti olivat pääelinkeinoja 1700-luvun loppuun saakka, ja uloimmillekin luodoille pystytettiin tukikohtia pyyntiä varten.

Luotsitoiminnan kehittyminen on osaltaan muokannut saariston asutusta. 1500-luvulta talonpojille luovutettiin kruunun tila asuttavaksi ja viljeltäväksi vastineeksi kruunun laivojen luotsauksesta. Tämä niin sanottu luotsitilajärjestelmä lakautettiin vuonna 1888. Toisaalta vuonna 1667 säädetty merilaki velvoitti Suomen rannikolle luotsipakon. Valtion luotsien tehtävänä oli laivojen luotsaus ja merkkitulien sekä tunnusmajakoiden ylläpito.

Luotsi- ja majakkayhdyskunnasta on esimerkkinä Porvoon Söderskärin majakka, joka ympäristöineen kuuluu Suomen arvokkaimpaan merenkulun rakennusperintöön (Kuva 88). Uusgoottilaista tyyliä edustava kahdeksankulmainen tiilimajakka valmistui vuonna 1862 ja oli toiminnassa aina vuoteen 1989. Merenkulun virkamiesyhteisöissä korostuivat merellisyyden ja eristyneisyyden piirteet. Majakka-miesperheet jäivät tyypillisesti asumaan saarilleen yli talven, ja kelirikkokausina he olivat saarillaan omillaan. Varautuminen ja lisäelinkeinot, kuten hylkeenpyynti, olivat elinehto.

Kuva 88. Porvoon Söderskärin Majakkasaaren majakanvartijoiden sekä majakkamestarin talot ajoittuvat 1800-luvulle, läntisen Luotsisaaren luotsitupa 1900-luvulle.
Kuva: Uudenmaan liitto.

Saariston rakennuskulttuuri osoittaa samaa kehitystä kuin mantereella mutta olosuhteisiin sovellettuna. Kylien rakentamista ohjasivat käytettävissä olevat materiaalit, työkalut ja menetelmät. Kylä saattoi saada alkunsa yhdestä talosta ja sen maista, joita sitten jaettiin perillisten kesken. Tiloilla tarvittiin samat välttämättömät rakennukset kuin mantereellakin, ja jokaiseen tarpeeseen oli omat rakennuksensa: asuin- ja karjarakennukset, aitat, riihet, ladot ja tuulimyllyt. Pienehköihin maalaistaloihin liittyvää rakennusperintöä ovat muun muassa vanhat hirsiaitat ja

muut piharakennukset sekä tiluksia rajaavat kiviaidat. Tunnusomaista rannikon ja saariston rakennusperinteelle ovat myös taajat ranta-aittojen, venevajojen ja vene-laitureiden ryhmät.

Tiiviimpää asutusta syntyi usein veden äärelle kulkureittien risteyskohtiin. Rannikon ja saariston keskiaikaiset kylät ovat olleet usein pieniä, tyypillisesti 2–5 talon keskittymiä, mutta itäisellä Uudellamaalla oli myös muutamia yli kymmenen talon saaristokylä. Kylät olivat luonteeltaan tiiviitä ryhmäkylä. Talot muodostivat yhdessä yhtenäisen kylätontin, jonka ulkopuolelle järjestäytyivät kylän taloudellisen maiseman peruselementit, pelto- ja niittyalueet. Uudenmaan itäosissa saattoi samaan kylään kuulua useampia, toisistaan erillisiä kylätontteja.⁴⁰

Merenrantakyläien asutus oli pienimittakaavaista ja rakentui usein kyläteiden varsille, rantaan laskeville etelärinteille. Tällaisesta on esimerkkinä Horslökin kylä Loviisan sisäsaaristossa (Kuva 89), jonka pysyvä asutus syntyi jo keskiajalla. Kylän nykyinen rakennuskanta koostuu pääasiassa 1800-luvulta ja 1900-luvun alkupuolelta peräisin olevista mautilojen talouskeskuksista, mäkituvista⁴¹ ja huviloista sekä kyläsatamassa säilyneestä ranta-aittojen ryhmästä. Tyypillisesti pienehköissä maalaistaloissa ja muissa asuinrakennuksissa on punamultaus sekä koristeelliset, valkoiset ikkunadetaljit. Kivi- ja lauta-aittojen rajaamissa pihapiireissä on vanhoja hirsiaittoja ja muita piharakennuksia. Merenrannassa on säilynyt useita pieniä aittarakennuksia.

40 Rakennuskantaa ja kyläkeskittymiä tarkastelee Uudenmaan liiton julkaisu *Näkymiä maakunnan maisemahistoriaan* (2011).

41 Mäkitupalaiset olivat vuokranneet mautilan alueella olevan vuokra-asumuksen, johon yleensä ei kuulunut viljelypinta-alaa. Järjestelmä oli käytössä 1700-luvun loppupuolelta lähtien 1900-luvun alkupuolelle torpparilakiin asti. Mäkitupalaiset työskentelivät yleensä palkollisina ulkopuolisissa töissä ja kuuluivat maaseudun tilattomaan väestöön.

Kuva 89. Loviisan Horslökin kylän itäosassa, meren rannalla, on klassistishenkinen 1920-luvulla rakennettu aumakattoinen kansakoulu, joka on sittemmin toiminut leirikeskukseenakin. Kuva: Uudenmaan liitto.

Myös Porvoon läntisen saariston luotsi-, majakka- ja kalastusyhdyskunnat kuvaavat hyvin saariston pitkää ja monipuolista asutus- ja elinkeinohistoriaa aina 1600-luvulta alkaen, esimerkkinä Pirttisaaren saariryhmä. Saarien suojaisan sisälahden ympärille syntyneessä kalastaja- ja luotsikylässä asutus on säilyttänyt yhtenäisen, perinteisen asunsa (Kuva 90). Jälkiä on myös laiduntamisesta ja viljelystä – erityisesti lampaiden laidunnus on muokannut saaren kasvillisuutta. Pirttisaaren kaakkoisosassa on toisen maailmansodan aikaisia puolustusrakennelmia, jotka muistuttavat ulkosaariston strategisesta luonteesta. Vastaavasti Porvoon Rågskärin ja Andersholmenin saarilla on luotsien asuinpaikkojen lisäksi arvokkaita jatulintarhoja.

Kuva 90. Porvoon Pirttisaaren vakituinen asutus sai alkunsa virolaisten asetuttua saarelle 1700-luvun alussa. Tulli- ja luotsimiehet muuttivat saareen 1800-luvulla, jolta ajalta on myös saaren rakennuskanta. Kuva: Uudenmaan liitto

Saariston luonne on alkanut muuttua 1800-luvulla. Jo 1800-luvun alusta säätyläiset olivat vuokranneet kalastajatorppia kesäasunnoikseen, ja kalastajat muuttivat vuokralaisten alta ranta-aittoihin. Vapaa-ajan asumisen vaikutus kasvoi, kun 1800-luvun puolivälistä kaupunkilaiset alkoivat rakentaa huvila-alueita höyrylaivaliikenteen reitien varrelle, ensin Helsingin lähiseutujen saaristoon ja edelleen itäiseen saaristoon.

Lisätietoja

Ockenström, Katariina 2007. *Itä-Uudenmaan rakennetun kulttuuriympäristön selvitys (RAKU)*. Itä-Uudenmaan liitto, Porvoo.

Puotunen, Mia 2012. *Porvoon Söderskärin majakkasaarten rakennusperintö*. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja, Sarja A 197. Metsähallitus, Vantaa.

Rabinowitsch-Jokinen, Ruut 2009. Pirttisaaren virkistysalueen hoito- ja käyttösuunnitelma. Hoito- ja käyttösuunnitelma. Uudenmaan virkistysalueyhdistys.

Kuusisto, Elina, Kristiina Rinkinen & Heli Vauhkonen 2022. *Missä maat on mainioimmat. Uudenmaan kulttuuriympäristöt*. Uudenmaan liiton julkaisuja, E 245 (3. painos). Uudenmaan liitto, Helsinki.

Vauhkonen, Heli, Oskari Orenius & Henri Jutila 2016. *Vetreämmät veet. Selvitys Uudenmaan rannikon ja saariston kulttuuriympäristöstä*. Uudenmaan liiton julkaisuja, E 160. Uudenmaan liitto, Helsinki.

6.4 Saariston maisemien valtakunnalliset arvot

Tapio Heikkilä – taiteen tohtori, biologi

Maisemansuojelun keskeinen lähtökohta on Unescon Pariisissa joulukuussa 1962 hyväksymä *Maiseman kauneuden ja luonteen suojelemista koskeva suositus*. Sen suomennos julkaistiin pari vuotta myöhemmin, tarkoituksena edistää aihepiirin kotimaisia suojelutoimia. Näin tapahtuikin, kun Kalevalaseuran, Kotiseutuliiton, Suomen Arkkitehtien ja Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen aloite johti vuoden 1965 Kalevalan päivästä käynnistyneeseen suomalaisen maiseman viikkoon ja kokonaiseen teemavuoteen.

Kävi kuitenkin niin, että samoihin aikoihin muut akuutit ympäristökysymykset ja -ongelmat alkoivat rymähdellä julkisuuteen. Sen seurauksena maisemansuojelun edistäminen hiipui yleisen keskustelun ja muun ympäristöaiheisen toimeliaisuuden katveeseen. Ympäristömyrkyt, saastuminen sekä soiden rajut ojitukset ja metsänhakuut saivat päähuomion.

Tästä huolimatta maisemistakin jaksettiin tehdä selvityksiä, ensiksi keskeisimpänä maa- ja metsätalousministeriön Maisematoimikunnassa. Sen vuonna 1980 julkaisemassa mietinnössä tarkastelun pääkohteeksi nostettiin maaseudun kulttuurimaisemat viljelymaisemineen ja talonpoikaisine rakennusperintöineen. Vesistöt tuossa yhteydessä nähtiin vain maisemien kehyksenä ja vesien kohdalla korostettiin pilaantumisen ehkäisemistä ja vedenlaadun kohentamista.

Maisematoimikunta laati luonnosmaisien listauksen arvomaisemista, joihin sisältyi myös muutamia saariston ja rannikon kulttuurimaisemia. Toimikunta ehdotti, että valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet tulee selvittää erikseen. Tuon tehtävän otti ja suoritti ympäristöministeriön asettama maisema-aluetyöryhmä, jonka tekemien valtakunnallisten inventointien lopputuloksena valtioneuvosto saattoi tehdä tammikuussa 1995 periaatepäätöksen yhteensä 156:sta valtakunnallisesti arvokkaasta maisema-alueesta tehden samassa yhteydessä myös kirjauksen maisemanhoidon kehittämistä.

Maisema-aluetyöryhmän tarkastelun pääkohteena olivat edelleen maaseudun kulttuurimaisemat, mutta kartalla esitettyyn kohdevalikoimaan sisältyi jo yli 30 aluetta, joihin sisältyi saaristoisia piirteitä. Maisema-alueita koskevista laajahkoissa aluekuvauksissa saariin, rantoihin ja veteen liittyvät luonnehdinnat esitettiin varsin suppeasti. Sen sijaan inventointien taustakehikkona olleessa maisemamaakuntajaoissa maisemien yleispiirteisessä kuvailussa vesistöt saivat paremmin huomiota tarjoten myös pohjaa erilaisten saaristomaisematyyppien vertailulle.

Maisemansuojelu otti edistysaskeleita, kun Euroopan neuvoston maisemayleis-sopimus hyväksyttiin Firenzessä lokakuussa 2000. Suomessa se astui voimaan kuusi vuotta myöhemmin. Kyseessä on ainoa maisemia koskeva kansainvälinen sopimus, ja nykyään se on voimassa 40 maassa. Sopimuksen sisällössä voi helposti havaita kaikuja edellä mainitusta Unescon suosituksesta. Suomessa sopimus on auttanut tukemaan maisemansuojelun ja -hoidon kehittämistä monin tavoin. Se ilmenee maisemien tarkastelutapojen syvenemisenä sekä erityyppisten maisemien arvojen tiedostamisessa.

Kun valtakunnallisesti arvokkaille maisema-alueille tehtiin päivitysinventointi vuosina 2010–2015, oli aika myös avata kulttuurimaisemien arviointiperusteita. Tarkasteluun osattiin nyt nostaa aiempaa paremmin myös saaristomaisemien ominaispiirteet ja niiden arvot. Uusia kohteita otettiin aluevalikoimaan sekä meren että sisävesien saaristoista. Vanhojen kohteiden rajauksia tarkistettiin niin, että saaristolaisen elämänmuodon sekä siihen sisältyvien elinkeinojen, kuten merenkulun ja kalastuksen, luonnehtimat kokonaisuudet otettiin paremmin huomioon. Havaittiin ja hyväksyttiin, että saaria ja rantavyöhykkeitä ympäröivä vesipinta maisemallisena elementtinä kuuluu näihin aluekokonaisuuksiin olennaisesti mukaan. Uutta oli oivallus siitä, että vesistöjen pinnanalainen pohja muodostaa oman jatkumonsa rannalta tarkasteltaville maisemille. Se saatiin ilmenemään täsmennettyjen alue-rajauksen ohella myös esittelemällä aluekuvaüksissa muinaisjäännösrekisteristä löytyviä vedenalaisia kohteita, kuten hylkyjä ja erilaisia rakenteita. Merten ja järvien vedenalaisten luontotyyppien systemaattiseen esittelyyn eivät resurssit vielä riittäneet.

Valtioneuvosto teki 18.11.2021 valtakunnallisesti arvokkaista maisema-alueista (VAMA 2021) päätöksen maankäyttö- ja rakennuslain valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden nojalla. Päätös edellyttää, että viranomaiset ottavat nuo kohteet huomioon maankäyttöön ja sen suunnitteluun liittyvässä toiminnassaan. VAMA-kohteita on nyt kaikkiaan 186, ja niiden joukossa on puolisansataa aluetta, joihin olennaisesti sisältyy meren tai sisävesien rantoja ja saaristoja. Tämän julkaisun kohteena oleviin selvitysalueisiin sisältyy niistä valtaosa, yhteensä 37 maisema-alueita.

Huomattava on, että selvitysalueiden valtakunnallisesti arvokkaat saaristomaisemat ovat keskenään enemmän erilaisia kuin yhdenmukaisia. Tämä aluejoukko sisältää kokonaisuutena huomattavan osan saariston maisemallisista arvoista sekä niiden monimuotoisuudesta ja vaihtelusta. Ne kaikki ovat luonnon- ja kulttuurimaisemiltaan ainutlaatuisia kohteita.

Kuva 91. VAMA: Saaristomeren merimaisemat. Perinteinen rakennuskanta ja maankäytön merkit ovat Jurmossa asettuneet luonteviin maastonkohtiin kauniin saaristoluonnon keskelle. Meri on elämän kehys. Kuva: T. Heikkilä.

Kuva 92. VAMA: Ristiinan veskansan kulttuurimaisema. Monilla saariston elinkeinoilla on takanaan vuosisatojen perinteet. Luonnonvarojen kestävyys edellyttää hallitun hyödyntämisen periaatteita. Muikun nuottausta Yövedellä. Kuva: T. Heikkilä.

Kuva 93. VAMA: Inarijärven ja Juutuanjoen maisemat. Vesistöihin sisältyy syvällisiä maisemaan, luontoon ja kulttuuriin liittyviä arvoja. Inarin Ukonkivi on saamelaisille pyhä paikka. Sille aikoinaan rakennetun laiturin ja portaikon poistaminen on ollut omiaan voimistamaan saaren syvällistä kulttuurista merkitystä, mikä samalla vahvistaa sen kiinnostavuutta myös matkailunähtävyytenä. Kuva: T. Heikkilä.

Lisätietoja

Suomen ympäristökeskus. "Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet."

Julkaistu 20.4.2022. Päivitetty 28.8.2024. <https://www.ymparisto.fi/fi/luonto-vesistot-ja-meri/maisemat/arvokkaat-maisema-alueet>.

6.5 Itämeren saariston perinnemaisemat

Maija Mussaari – biodiversiteettikoordinaattori, Varsinais-Suomen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus (ELY)

Itämeren saaristoalueet muodostavat niittyjen yhtenäisen ketjun ympäri Suomen rannikon. Vaikka eri kasvillisuusvyöhykkeiden ja maaperien sekä paikalliskulttuurien muodostamat perinnemaisemat eroavat toisistaan eri puolilla maata, niillä on myös yhteneväisyyksiä, jotka toistuvat kaikissa saaristoissa.

Perinnemaisema on perinteisen maa- ja karjatalouden tai muiden varhaisten elinkeinojen muovaama kulttuurimaisema. Maisemaa ja kasvillisuutta muokkaaviin perinteisiin maankäyttömuotoihin kuuluvat saaristossa kalastus, hylkeenpyynti ja merenkulku sekä näitä täydentävä karjatalous. Maisema on muokkautunut vuosisatojen kuluessa näiden toimintojen kautta, ja eri käyttömuotojen vaikutukset ovat maisemassa toistensa lomassa.

Saarten rannat ovat poikkeuksellisen dynaaminen luonnonympäristö. Rannat ovat monella tavoin aaltojen ja veden pinnan korkeuden vaihtelun muovaamia sekä jään runnomia. Mitä ulompana ja avoimemmassa merimaisemassa saari sijaitsee, sitä enemmän rantavoimat ja mereiset luonnonolosuhteet muokkaavat sen kasvuympäristöjä. Ulkosaariston kallioiset, soraiset ja hiekkaiset saaret ja luodot ovatkin etupäässä kokonaan tai lähes kokonaan puuttomia. Suojaisemmilla alueilla eli ulkosaariston suurten saarten sisäosissa ja välisaaristoon tullessa puuston ja metsien määrä kasvaa.

Pohjanlahdella ja Saaristomerellä maankohoaminen lisää rantaviivan kasvuympäristön erityisyyttä. Siellä iso osa perinnemaisemista on todennäköisimmin syntynyt ilman puuston raivausta, suoraan merestä kohoavalle maalle. Saarten perinnemaisemien historia on usein kiehtovaa, sillä yksittäisen niityn merkitys on muuttunut ajan saatossa sen sijainnin muuttuessa suhteessa ympäristöönsä. Ensin kohde on voinut toimia esimerkiksi niittoniittynä rannassa, ja myöhemmin maan kohotessa se on sijainnut pihalla kylässä. Edelleen satamalahden madaltuessa ja kylän siirtymässä otollisempaan sijaintiin se on jäänyt laidunmaaksi uuden kylän ulkopuolellemäelle.

Ulkosaariston maisemissa karjatalouden synnyttämät perinnemaisemat olivat erityisen niukkaravinteisia. Viime vuosikymmeniin saakka jatkunut laidunnus ja puun hyödyntäminen sekä nummen poltto pitivät kokonaisia saaria avoimina ja harva- puustoisina myös sisempänä saaristossa. Vaikka merestä rantautuva levämassa ravitseekin rantoja ja on ollut peltojen ja niittyjen arvokas lannoite, saariston

laitumet ovat olleet pääsääntöisesti karun kivisiä, hiekkaisia ja kallioisia. Maan kohotessa laidunnetut maat muuttuivat nummiksi ja katajaisiksi kedoiksi. Tuottavimmat niittymaat sijaitsivat notkoissa ja lahtien alavalla maalla. Tiheästi vuorottelevat avoimet kalliot, kivikot, niityt, pensaikot ja varvikot sekä pienialaiset metsiköt ovat saariston omaleimaisinta perinnemaisemaa.

Aivan kuten mantereellakin, eläimet laidunsivat peltojen ja niittyjen ulkopuolisia alueita vapaasti. Perinnemaisemat nivoutuvat kalasatamiin, verkkojen putsauspaikoille, majakkakallioihin ja maanpuolustusrakenteisiin sekä niitä ympäröivään avoimeen saaristomaisemaan. On hyvin vaikea sanoa, mistä perinnemaisema alkaa ja mihin se päättyy. Usein ulkosaaristossa perinnemaisemaksi voidaan lukea koko saari kallioineen ja rantoineen. Suurilla saarilla, sisempänä saaristossa ja mannerrannoilla metsälaitumet ja hakamaat olivat yleisiä. Monet käytöstä jääneet metsälaitumet ja hakamaat ovat rakenteeltaan edelleen tunnistettavissa perinnemaisemiksi, vaikka ovatkin jo muuttuneet lehdoiksi ja vanhoiksi metsiksi.

Saariston hajanaiset ja pienet niittyalat rajoittivat karjan määrää ja hevostenpitoa. Rajallisista niityistä saatiin eniten irti korjaamalla sekä heinä että lehdekset puista. Lehdeksien laajemmalla keräämisellä saatiin myös hieman paikattua rehutilannetta huonoina heinävuosina. Saaristossa lehdestäminen ja vesominen synnyttivät lehdesniittyjä. Runsaat lehtipuustoiset hakamaat ja mäntyä kasvavat perinnebiotoopit luonnehtivat ulko- ja välisaariston puustoisia perinnemaisemia. Mitä pohjoisemmas rannikolla ja sisemmäs saaristossa mennään, sitä vahvemmin myös kuusi tulee rannoille saakka.

Monet lajit ovat hävinneet mantereelta maankäytön tehostuessa. Saaristolla ja rannikkoalueilla on siksi suuri rooli perinnemaisemien, luontotyyppien ja lajiston säilyttämisessä. Saariston maatalouskäytöstä jääneet heikosti kannattavat laidunmaat ovat paitsi tärkeitä saariston kulttuurimaiseman säilyttämisessä, myös erityisen merkityksellisiä Suomen luonnon monimuotoisuuden – perinnemaisemien, luontotyyppien ja lajiston – säilyttämisessä. Perinteisen maankäytön päättymisen vuosikymmeniä sitten vähentää puutonta saaristoa edelleen hiljalleen. Kehitykseen vaikuttavat osaltaan myös ilmastomuutos sekä rehevöittävä laskeuma. Perinnemaisemien kehitys kääntyi nousuun parikymmentä vuotta sitten aktiivisten luonnonhoidon toimien avulla. Tästä huolimatta niiden ylläpito on jälleen hii-pumassa. Aikaa vievä saaristolaitumien hoito sopii huonosti kiireiseen arkeen ja erityislaatuiset saariston perinnemaisemat pinta-alaperusteisiin tukimuotoihin.

Saaristomeri ja Selkämeren eteläosat

Saaristomeren perinnebiotooppeja luonnehtii saariston laajuus sekä erilaisen luonto- ja maisematyyppien poikkeuksellisen korkea määrä. Pääosa Suomen luontotyypeistä löytyy täältä. Omaleimaista on myös eteläisen sijainnin mukanaan tuoma monilajisuus. Kalliosaaret ovat vallitsevia, mutta myös harjusaaria on runsaasti Salpausselkien halkaistessa Saaristomerta. Maaperän ja kallion kalkki-vaikutuksen vuoksi myös erilaiset lehtoniityt ja -laitumet ovat tavallisia. Suomen viimeiset lehdesniityt sijaitsevat Saaristomerellä ja Ahvenanmaalla. Perinnemaisemien luonne muuttuu myös sisäsaaristosta välisaaristoon ja edelleen ulkosaaristoon.

Valtakunnallisesti ja maakunnallisesti arvokkaiden perinnemaisemakohteiden määrä on Saaristomerellä korkea verrattuna muuhun Suomeen. Erityistä on myös uhanalaisten kasvi- ja hyönteislajien korkea määrä. Perinnemaisemien säilyttämisen haasteista suurimmat liittyvät harvinaisten lajien säilyttämiseen sekä laajaan saaristoon, jossa pitkät merimatkat kasvattavat hoitotoimien kustannuksia. Pienialaisuus yhdistettynä korkeaan monimuotoisuuteen ja haastavaan sijaintiin tekee Saaristomeren kohteista työläitä hoitaa suhteessa hoidettavaan pinta-alaan.

Saaristomeren kansallispuistossa aloitettiin lehdesniittyjen hoito jo 40 vuotta sitten. Ulkosaaristossa sijaitsevan Boskärin lehdesniityt ovat erinomainen esimerkki saariston elämän synnyttämästä perinnemaisemasta, ja läheisestä Berghamnin kylästä löytyy Saaristomeren perinnemaisemat pienoiskoossa (Kuva 94, 95). Kyläsaaren niityt ovat edelleen heinäntuotannossa, lehmiä ja lampaita laiduntaa laajoilla hakamailla, lehdesniittyjä hoidetaan vuosittain lähisaarilla ja muutamalla kylästä kauempana sijaitsevalla pienellä saarella lampaat laiduntavat jälleen. Vain harjusaaret puuttuvat tästä kokonaisuudesta.

Selkämeren merialueiden hyvä kunto näkyy rannoilla. Runsaasti kukkivat rannat ovat Selkämeren erityispiirre, joka johtuu todennäköisesti niille kertyvistä muhevista rakkolevävalleista. Laidunnus ja raivaukset lisäävät Selkämeren kotojen pinta-alaa ja pitävät puuston poissa omalaatuisilta avoimilta saarilta.

Suomenlahti

Toisin kuin Saaristomerellä, Suomenlahdella merimatkat ovat lyhyitä, mutta saarten suojan puuttuessa ulkosaaret ovat vaikeasti saavutettavia. Hangon pitkä harjuketju kytkee Suomenlahden ja Saaristomeren hiekkarantoja ja niiden perinnemaisemien lajistoa toisiinsa. Itäinen Suomenlahti ottaa vastaan etelästä ja idästä melkoista ravinnekuormaa, joka näkyy ulkosaariston rantojen perinnemaisemissa.

Vähäinen asukkaiden määrä on johtanut saarten laidunnuksen päättymiseen varhain, minkä takia perinnemaisemia esiintyy vähän. Erityinen ongelma eteläisillä merialueilla on idästä ja etelästä sekä laivaväyliltä kulkeutuvat muoviroskat. Suojaiset merenlahdet ovat vuosikymmenien muoviroskan kertymispaikkoja, mikä haittaa etenkin rantalaidunten lintujen elämää.

Pohjanmaan saaristo

Laajalle rannikkoalueelle on yhteistä voimakkaan maankohoamisen aiheuttama nopea muutos. Se on luonut saarille toisiaan seuraavien sukessiivöhykkeiden sarjan, jossa rantaniityt muuttuvat rannan tuntumasta saaren sisäosiin siirryttäessä tyypillisesti pajujen ja nuorten leppien hallitseman pensaikkovaiheen kautta reheviksi lehtimetsiksi. Perinnebiotooppeina hoidettavilla alueilla vanhimmat osat ovat uloimmassa saaristossa lehtipuustoisia, mutta maan kohotessa havupuusto tulee mukaan valikoimaan.

Ulkosaariston olosuhteiltaan kuivien ja karujen saarten keskiosat ovat luontaisesti puuttomia ja kivikkoisia, kasvillisuudeltaan varpu- ja heinävaltaisia nummia, joilla kataja on runsastunut perinteisen maankäytön loputtua.

Hailuoto on harjusaari, eli sen maaperä on pääsääntöisesti hiekkaa. Saaren perinnemaisema-alueet sijaitsevat merenrannan läheisyydessä. Ulkomeren puoleisia osia hallitsevat laajat dyynimuodostumat, joilla on oma tyypillinen sukessiivinen rakenteensa: vesirajan vähäkasvilliset hiekkarannat rajautuvat heinä- ja ruohokasvillisuuden hallitsemiin dyynivalleihin, jotka vaihettuvat ylempänä rantavyöhykkeessä varpuvaltaisiksi puuttomiksi nummiksi ja edelleen puustoisiksi, kumpuileviksi dyneiksi. Suojaisempia mantereen puoleisia ranta-alueita ja merenlahtia luonnehtivat rantaniityt, jotka saaren pinnanmuotojen loivapiirteisyyden takia ovat erittäin laajoja. Perinteinen niittytalous ja karjalaidunnus ovat painottuneet rantaniityille, kun taas karummat dyynialueet ovat olleet pääsääntöisesti lampaiden laitumia.

Pohjanmaan maankohoamisrannikon perinnemaisemakohteet ovat linnustollisesti tärkeitä. Laajat merenrantaniityt ja puuttomat saaret, joissa maankohoaminen lisää jatkuvasti maapinta-alaa ja vesirajan lietteet tarjoavat linnuille erinomaisen ruokailuympäristön, ovat välttämättömiä isolle joukolle harvinaistuvia lintulajeja. Maankohoamisrannikon metsälaitumet poikkeavat Suomen mantereen metsälaitumista ikärakenteeltaan kehittyvän puustorakenteen sekä pensaikkaisuutensa vuoksi.

Monimuotoiset laidunalueet ovat ominaisia Merenkurkun saaristolle. Ne olivat usein kylälaisten yhteisiä laidunmaita. Vanhimmat näistä alueista ovat olleet laidunkäytössä useita vuosisatoja, ja uutta laidunta syntyy koko ajan maan kohotessa. Alueen rantaniityt ovat tyypillisesti kapeita.

Edustavimmat kulttuurimaisemat ovat säilyneet Mustasaassa Björköbyn saaristossa, jossa on sekä avoimia nummi- ja kalliosaaria, että suurempia saaria, joille valoisat vanhoja koivuja kasvavat hakamaat ovat leimallisia. Bodbacken on hyvä esimerkki perinteisten saaristoelinkeinojen, maankohoamisen ja laidunnuksen vuorovaikutuksesta syntyneestä monimuotoisesta ja mosaiikkimaisesta laidunalueesta (Kuva 96). Sijainti De Geer -moreenilla tekee kohteesta ainutlaatuisen. Siellä eläimet laiduntavat vapaasti vanhan sataman perinnerakennusten lomassa. Merenkurkun laitumille on tyypillistä nopea umpeenkasvu laidunnuksen päätyttyä.

Kuva 94. Paraisten Berghamnin pääsaarella on nimensä mukaisesti jylhiä kallioita. Niiden välissä avautuvat laajat kalkkivaikutteiset niittykokonaisuudet. Kuvassa Saaristomeren kansallispuiston kedot kukkivat heinäkuussa. Keskiajalla tässä sijaitsi saaren kyläkeskus. Kuva: M. Mussaari.

Kuva 95. Parasten Berghamnin kyläsaaren viereisellä Mälhamnin saarella tuotettiin heinää ja lehdeksiä karjalle. Laajat niityt ovat edelleen niitto- ja laidunhoidossa. Kuva: M. Mussaari.

Kuva 96. Bodbackenin laidunalue Björköbyn mantereella Mustasaassa on hyvä esimerkki perinteisten saariston elinkeinojen, maankohoamisen ja laidunnuksen vuorovaikutuksesta. Eläimet liikkuvat vapaasti maankohoamisen vuoksi vesiyhteytensä menettäneiden, merenkulkuun ja kalastukseen liittyvien rakennusten lomassa. Kuva: M. Mussaari.

Lisätietoja

Lindgren, Leif 2000. *Saariston laitumet*. Metsähallitus, Vantaa.

Mussaari, Maija 2021: *Luonnonhoidon kokonaissuunnitelma Saaristomeren luonnonsuojelualueille*. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisu, Sarja C 176. Metsähallitus, Vantaa

6.6 Limisaumaveneet ovat pohjoismaista elävää kulttuuriperintöä

Leena Marsio – erikoisasiantuntija, Museovirasto

Limisaumainen puuvene on erityinen pohjoismainen venetyyppi, joita on rakennettu Suomessakin tuhansien vuosien ajan. Vuonna 2021 pohjoismainen limisaumaveneperinne hyväksyttiin Unescon aineettoman kulttuuriperinnön luetteloon ensimmäisenä yhteispohjoismaisena kohteena. Saaristosta ja mökkirannoilta tuttu puuvenetyyppi on tuttu kaikille suomalaisille, mutta sen rooli aineettomana kulttuuriperintönä on uusi.

Aineeton kulttuuriperintö on tullut uutena terminä kotimaiseen keskusteluun viime vuosikymmenen aikana. Elävää perintöä ovat esimerkiksi luontoon liittyvät tiedot ja taidot, käsityötaidot, suullinen perinne, esittävät taiteet sekä juhlat ja tavat. Unescon yleissopimus aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisesta solmittiin vuonna 2003, ja Suomessa sitä on toteutettu vuodesta 2013 alkaen Museoviraston koordinoimana opetus- ja kulttuuriministeriön alaisuudessa. Sopimuksessa on mukana jo 184 valtiota. Sopimuksella edistetään aineettoman kulttuuriperinnön suojelua sekä erilaisia eläviä perinteitä näkyväksi.

Suomessa aineetonta kulttuuriperintöä tehdään näkyväksi *Elävän perinnön wiki-luettelon* avulla, josta löytyy 250 esimerkkiä yli 400 eri taholta. Wikiluettelosta löytyvät niin limisaumaisen puuveneiden veisto, niillä purjehtiminen kuin puuveneiden korjaaminenkin. Ehdotuksia wikiluetteloon voivat tehdä erilaiset yhteisöt eli esimerkiksi yhdistykset, organisaatiot tai ryhmä yksityishenkilöitä.

Ensimmäinen yhteispohjoismainen kohde

Pohjoismainen limisaumaveneperinne nimettiin Unescon ihmiskunnan aineettoman kulttuuriperinnön luetteloon ensimmäisenä yhteispohjoismaisena kohteena. Hakemuksen taustalla oli parisataa alan toimijaa kaikista maista: veneenveistäjiä, yhdistyksiä, museoita ja koulutustahoja.

Limisaumaveneperinne on keskeinen osa suomalaista ja pohjoismaista kulttuuriperintöä ja rannikkokulttuuria. Puuveneillä on ollut suuri merkitys merenkululle kaikissa Pohjoismaissa, ja ne ovat yhdistäneet ihmisiä rannikolta rannikolle sukupolvien ajan. Veneitä löytyy jo kalliomaalauksista, ja vanhimmat venelöydöt ovat tuhat vuotta vanhoja.

Limisaumavene on Suomessa koko kansan perinnettä: mökkirannoilta löytyy tuhansia limisaumaisia puuveneitä, joilla soudetaan, purjehditaan ja kalastetaan. Toisaalta ammattiveistäjiä on Suomesta vain noin 50. Viimeinen puuveneveiston ammattikoulutusta tarjoava oppilaitos suljettiin Paraisilla loppuvuonna 2023. Pitkällä aikavälillä sekä veneenrakennustaito että veneiden käyttötuntemus ovat uhanalaisia.

Unescon luetteloon nimeäminen antaa tunnustusta pohjoismaiselle käsin tekemisen perinteelle, sen taitajille sekä puuveneperinteen turvaamiselle pohjoisilla alueilla. Hakemusprosessi on käynnistänyt jo monenlaisia hankkeita perinteen puolesta eri puolilla pohjolaa, esimerkkeinä KulturÖsterbottenin *Ett lyft för Klinkbåtstraditioner* sekä Forum Marinumin limisaumavenepiirustusten arkistointiin liitettävä *LIMI*-hanke. Puuvenemallisto.fi-sivuston kautta pyritään edistämään uusien puuveneiden myyntiä yhteistyössä veneenveistäjien kanssa, ja Puuveneistäjät ry:n hankkeessa kehitettiin uusi tyyppivene Kiisla.

Limisaumavene – aineellista vai aineetonta?

Limisaumaveneet ovat tärkeä osa pohjoismaista kulttuuriperintöä. Vene sinällään toki on aineellista kulttuuriperintöä, mutta lisäksi sen veistämiseen, korjaamiseen ja käyttöön liittyy valtava määrä monenlaista tietotaitoa ja käytäntöjä eli aineetonta, elävää perintöä. Suomalaisessa metsässä humisevien mäntyjen matka merikelpoiseksi veneeksi on pitkä ja monivaiheinen. Puuveneveistäjän ammattitaito kehittyy vuosien ja vuosikymmenten kokemuksen kautta.

Veneet ovat olennainen osa kulttuurisia käytäntöjä, kuten kalastusta ja kaupankäyntiä, ja niihin liittyy myös suullista perinnettä, joka auttaa siirtämään tietoa ja taitoja sukupolvelta toiselle. Niin veistämiseen, purjehdukseen, käsityöhön kuin kalastukseenkin liittyy monenlaista termistöä. Myös kansanperinteen liittyvät tarinat ovat osa tätä kokonaisuutta.

Yhteisöllisyys on keskeinen osa perinnettä. Suomessa toimii lukuisia yhdistyksiä, jotka edistävät puuveneperinnettä tapahtumien, koulutuksen ja harrastustoiminnan kautta. Näihin tapahtumiin osallistuu kymmeniä tuhansia ihmisiä vuosittain.

Kalastus, kaupankäynti ja muut veteen liittyvät elinkeinot ovat pitkään olleet sidoksissa näihin veneisiin. Tätä vasten on hyvä peilata aineettoman kulttuuriperinnön siirtymistä: siihen tarvitaan toista ihmistä, eikä taidon omaksumiseen riitä pelkkä kirjan lukeminen tai Youtube-videon katselu.

Alueellisia eroja

Puuveneiden rakentamisessa tunnetaan kaksi pääasiallista tapaa, jolla veneen runko laudoitetaan. Tasasaumaisessa veneessä lautojen pitkät syrjät sovitetaan toisiaan vasten, kun taas limisaumaveneessä ylemmän laudan sisäpuolen alareuna tulee jonkin verran alemman laudan yläosan päälle.

Suomessa puuvenetyypit ovat historiallisesti vaihdelleet eri puolilla maata heijastaen paikallisia perinteitä ja tarpeita. Jokaisella venetyypillä on ollut oma ainutlaatuinen muotokiелensä ja käyttötarkoituksensa. Lounais-Suomessa perinteiset puuveneet ovat olleet osa rannikkoperinteitä, ja ne ovat palvelleet sekä kalastusta että kaupankäyntiä. Sisä-Suomessa järvi-venetyypit ovat olleet tyypillisiä. Lapissa kevyet kanoottityyppiset veneet ovat olleet suosittuja, sillä ne ovat soveltuneet erinomaisesti tunturivesille ja jokireiteille. Erityisyytenä ovat saamelaisten tekemät ommellut juuriveneet, joihin liittyvää tietotaitoa on elvytetty viime vuosina hankkeiden avulla.

Elävää perintöä vaalimassa

Suomalaisille tämä sopimus tai vaikkapa limisaumaveneperinteen nimeäminen Unescon luetteloon voi tuoda ripauksen ylpeyttä siitä, että myös minä olen osa tätä suurta perinneyhteisöä. Samalla sopimusta kannattaa käyttää juuri siinä tarkoituksessa mihin se on tehty: perusteluna elävän perinnön paremmalle suojelulle. Jokainen meistä on vastuussa perinteiden siirtämisestä eteenpäin ja tarvittaessa niiden uudelleen arvioinnista ja kehittämisestä. Samalla valtion ja julkisten tahojen toimet vaikuttavat siihen, miten ja mitä rahoitetaan, paljonko koulutuspaikkoja on tai miten perinteitä tallennetaan. Lopulta tavoitteena on elävien perinteiden elinvoimaisuuden säilyttäminen. Pidetään yhdessä huolta siitä, että näillä upeilla veneillä voidaan liikkua vielä sadankin vuoden päästä.

Kuva 97. Purjehdusta verkkoveneellä. Wiki Loves Monuments -kilpailun kuva.
Kuva: Juha Karikoski 2021, Wikimedia Commons, CC BY-SA 4.0.

Kuva 98. Bosundin vene-, kalastus- ja metsästysmuseolla limisaumavenetalkoissa
vGösta Brännbacka ja Jan-Erik Nyfelt. Kuva: Dan-Erik Olsen 2022, KulturÖsterbotten.

Lisätietoja

Elävä perintö. www.aineetonkulttuuriperinto.fi.

Elävän perinnön wikiluettelo. <https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/>.

Forum Marinum. "Suomalaisia limisaumaveneitä." <https://forum-marinum.finna.fi/limi-hanke/>

Kuggom. <https://puuvenemallisto.fi/>.

KulturÖsterbotten. "Ett lyft för klinkbåtstraditionen i Österbotten." <https://www.kulturosterbotten.fi/vara-projekt/avslutadeprojekt/ett-lyft-foer-klinkbatstraditionen>.

7 Kulttuuriperinnön suuntaviivoja Suomen eri osissa

Suomi on laaja maa, jonka eri osien luonnonolot ja kulttuurikontaktit ovat toisistaan poikkeavia. Koska saaristot ovat osa niitä ympäröivää luontoa ja kulttuurista kenttää, selvitysalueiden kulttuuriperinnön kehitystä ja vaiheita ei ole mielekäästä käsitellä pitäytymällä yksinomaan selvitysalueilla. Tässä luvussa käydään tiiviisti läpi selvitysalueiden kulttuuriperinnön muotoutumiseen vaikuttanutta luonnonhistoriaa sekä esihistorian että historiallisen ajan yleisiä kehityslinjoja, jotka auttavat ymmärtämään selvitysalueiden kulttuuriperinnöstä tehtyjä havaintoja (Luvut 5 ja 8). Lisäksi tehdään lyhyt katsaus saaristoisten alueiden kielelliseen menneisyyteen.

7.1 Luonnon kehitys ja selvitysalueiden kulttuuriperinnön ajallinen syvyys

Jääkauden aiheuttama maankohoaminen vaikuttaa koko Suomen alueella. Ilmiön syynä on jääkauden jäätiköiden maan kuoreen painama lommo, joka palautuu hitaasti ennalleen jäämassojen painon poistuttua. Vuosittainen maankohoaminen vaihtelee maan eri osissa noin 2–9 millimetrin välillä (Kuva 99). Maankohoamisen seurauksena meren rantaviiva on siirtynyt ajan myötä huomattavasti aina uusien maa-alueiden kohotessa vähän kerrassaan merenpinnan yläpuolelle.

Maankohoamisilmiö ja sen aikaan saamat ympäristön muutokset määrittävät kunkin selvitysalueen kulttuuriperinnön aikasyvyyden. Muutos on ollut suurinta meren rannikoilla, mutta maankohoaminen on vaikuttanut myös sisävesistöihin. Yleisesti suurimmat järivialtaat ovat läpikäyneet suurimmat muutokset.⁴²

Voimakkaimman maankohoamisen aluetta on Pohjanmaan saariston selvitysalue, jossa nykyinen saaristo on ollut suurimman osan esihistoriallisesta ajasta kokonaan veden alla. Etelärannikolla, kuten Saaristomeren ja Selkämeren eteläosan ja Suomenlahden selvitysalueilla, maankohoaminen on sen verran hitaampaa, että joitakin kivikauden kohteita tunnetaan saariston korkeimmista, jo varhain merestä nousseista osista.

42 Tikkanen 2002.

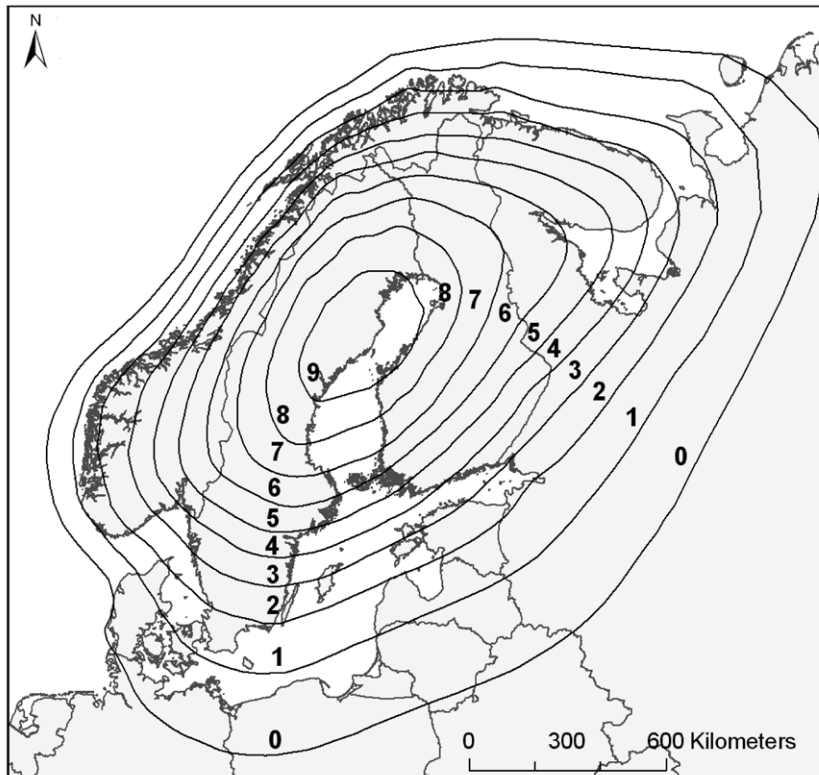
Järvillä maankohoaminen kallistaa järvialtaita hitaamman maankohoamisen suuntaan. Kallistumisen vaikutukset vedenpinnan muutoksiin riippuvat siitä, missä osassa järveä sen lasku-uoma sijaitsee. Jos lasku-uoma sijaitsee nopeimman maankohomaisen alueella, siitä seuraa veden pinnan nousua hitaamman maankohomaisena alueella, kunnes nouseva vesi löytää uuden lasku-uoman hitaimman maankohomaisen alueelta. Sen jälkeen altaan kallistuminen ei enää aiheuta tulvia vaan nostaa uutta maata veden pinnan yläpuolelle.

Saimaa ja Päijänne laskivat aluksi vetensä Pohjanlahteen. Molemmat järvet ovat käyneet läpi yllä kuvatun kehityksen, jossa lasku-uoma siirtyi hitaamman maankohomaisen alueelle: Kymijoki muodostui Päijänteen lasku-uomaksi noin 5000 eaa., ja Saimaan nykyinen lasku-uoma Vuoksi syntyi noin tuhat vuotta myöhemmin.

Kullakin järvialtaalla on oma kehityksensä. Selvitysalueen järvistä Pielisen lasku-uoma on ollut koko sen olemassaolon ajan hitaamman maankohomaisen alueella. Oulujärven lasku-uoma taas sijaitsee yhä nopeimman maankohoamisen alueella, minkä seurauksena järven itäreunan vedenpinta on noussut viimeisen noin 9500 vuoden aikana noin 15 metriä. Inarijärven lasku-uoma sijaitsee järvialtaan hitaimman ja nopeimman maankohoamisen osien puolivälissä siten, että järvi jakautuu kehitykseltään erilaisiin osiin: järven lounaisosassa maankohoaminen nostaa uutta maata vedenpinnan yläpuolelle, koillisosassa veden pinta on taas jatkuvassa nousussa.

Järvialtaiden kehitys vaikuttaa suoraan siihen, minkä ikäistä arkeologista kulttuuriperintöä järven rannoilta on löydettävissä. Inarijärvellä tämä kehitys näkyy siten, että järven lounaisosasta löytyy kivikauden asuinpaikkoja, mutta tulvivasta koillisosasta niitä ei tunneta.

Kuva 99. Maankohoaminen on voimakkainta Pohjanlahdella Merenkurkun ympäristössä. Isobaasit osoittavat nykyisen maankohoamisen nopeutta (mm/vuodessa). Lähde: Pohjola et al. 2014.

7.2 Arkeologisen ja rakennetun kulttuuriperinnön alueellisia eroja

Suomen eri osien luonnonympäristöt ja kulttuurit poikkeavat toisistaan suuresti. Saaristoiset alueet ovat osa niitä ympäröivää kulttuurista ympäristöä, jonka muotoutumiseen ovat vaikuttaneet luonnon resurssien lisäksi muun muassa alueen luontaiset kulkureitit ja eri aikoina liikkumiseen käytetty teknologia. Saaristojen kulttuuriin ovat vaikuttaneet monet saaristoalueiden ulkopuoliset tekijät, kuten sinne levinneet uudenlaista kulttuuria edustavat asukkaat, kauppayhteydet (keskiajan hansakauppa, 1700-luvun Pietarin-kauppa) tai eteläisen Suomen teollistuminen.

Selvityksessä käytetyt valtakunnalliset kulttuuriperintöaineistot on tehty hallinnon tarpeisiin. Niiden rakenteellinen tieto ei kerro kohteiden kulttuurisista yhteyksistä: arkeologisia kohteita ei liitetä arkeologisiin kulttuureihin, suojeltujen rakennusten ajoituksia ei ole rekisteröity kattavasti (eikä tietoa liitetty paikkatietoaineistoon) ja

valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen aineistoissa ei ole aikaa kuvaavaa ominaisuustietoa lainkaan. Näiden puutteiden takia aineistojen syntyajan kehyskertomus pitää esitellä erikseen.

Yleisenä kehityksenä voidaan todeta, että arkeologisten kohteiden kirjo kasvaa vasta historiallisella ajalla. Esihistoriallisten kohteiden enemmistö on asuinpaikkoja, hautapaikkoja ja kohdetyypeiltään niukkoja työ- ja valmistuspaikkoja (esimerkiksi keitto- ja pyyntikuopat). Esikeraamisen kivikauden (8850–5200 eaa.) asuinpaikkojen tarkempi jaottelu on mahdotonta pelkkien rekisteritietojen perusteella. Kiviset hautarakenteet yleistyvät pronssi- ja varhaismetallikausilta alkaen. Linnavuoret, raudanvalmistuspaikat sekä kuppikivet ja -kalliot tulevat mukaan rautakaudella. Historiallisella ajalla kohdetyyppien kirjo kasvaa huomattavasti erilaisten rakenteiden ja kirjallisten lähteiden yleistymisen myötä.

Suomen esihistorian aikakaudet ja historiallinen aika

Esihistoriallinen aika kattaa ajan ennen kirjoitettujen dokumenttien olemassaoloa. Suomen esihistoriallinen aika alkaa jääkauden jälkeisestä ensimmäisestä asutuksesta ja päättyy keskiaikaan.

Esihistorian kausia on jaettu esineiden valmistuksessa käytettyjen materiaalien perusteella. Kivikausi jakautuu vielä saviastioiden valmistustaidon mukaisesti esikeraamiseen kivikauteen (8850–5200 eaa.) ja keraamiseen kivikauteen (5200–1700 eaa.). Metallikausien alku on Suomessa kahtalainen: Läntinen Skandinaavinen pronssikulttuuri levisi ja vaikutti rannikkoalueilla merenkurkusta etelään. Sisä- ja Pohjois-Suomeen levisi itäinen pronssikulttuuri, jonka ilmiöt jatkuivat pitkälle rautakauden puolelle. Tämän takia Sisä- ja Pohjois-Suomen metallikausien alkua kutsutaan varhaismetallikaudeksi.

Rautakautta jaotellaan varhais-, keski- ja myöhäisrautakauten tai vielä lyhyempiin jaksoihin, kuten myöhäisrautakauten kuuluvaan viikinki-aikaan (800–1050 jaa.). Suomessa historiallisen ajan katsotaan alkavan keskiajan alussa 1100–1300-lukujen (jaa.) kuluessa Ruotsin valtakunnan laajentuessa itään. Etelä-Suomessa keskiajan katsotaan alkavan aikaisemmin kuin Sisä- ja Pohjois-Suomessa. Keskiajan katsotaan yleensä päättyvän 1520-luvulla Vaasa-suvun noustua Ruotsin valtaistuimelle.

Taulukko 10. Suomen esihistorian ja historian aikakaudet. Lähde: Haggrén et al. 2015; Arkeologisen kulttuuriperinnön opas 2025.

Aikakausi	Ajoitus	Ajanjakso
Kivikausi	8850–1900/1700 eaa.	Esihistoriallinen aika
Pronssikausi (läntinen)	1700–500 eaa.	Esihistoriallinen aika
Varhaismetallikausi (itäinen)	1900 eaa.–400 jaa.	Esihistoriallinen aika
Rautakausi	500 eaa.–1150/1300 jaa.	Esihistoriallinen aika
Keskiaika	1150/1300–1523 jaa.	Historiallinen aika
Nuorempi historiallinen aika	1523–	Historiallinen aika

Esihistoriallinen aika

Suomen voi jakaa kolmeen kontakteiltaan erilaiseen vyöhykkeeseen, joiden avulla on mahdollista hahmotella laajempia alueellisia eroja (Kuva 100):

1. *Merenkurkun eteläpuoleinen, Länsi- ja Etelä-Suomen rannikkoa myötäilevä vyöhyke* on ollut enemmän tai vähemmän merellisten ja meren yli etelästä ja lännestä kantautuneiden kulttuurikontaktien piirissä jo kivikauden lopulta alkaen. Tähän vyöhykkeeseen kuuluun myös pääosa Selkämereen laskevan Kokemäenjoen valuma-alueesta.
2. *Järvi-Suomen ja Perämereen laskevien jokien alue* on ollut esihistoriallisella ajalla ja historiallisen ajan alussa pitkälti itäisten kulttuuristen kontaktien piirissä. Tämä alueen kulttuurit kohtasivat eteläisempiä kulttuurisia ilmiöitä Perämeren rannikon lisäksi myös Kaakkois-Suomessa Kymijoen suistolta itään, missä Järvi-Suomen ja rannikon yhteydet ovat nähtävissä sekä arkeologisessa että historiallisessa aineistossa.
3. *Napapiirin pohjoispuolinen Lappi* on alue, jonne monet etelämpänä havaitut kulttuuriset ilmiöt eivät ulotu. Alueen esihistorialle on ominaista tarkan ajoituksen mahdollistavien esinetyyppien vähäisyys ja rautakaudella vuosisatoja pitkä kulttuuriltaan tuntematon vaihe. Monet historiallisen ajan ilmiöt, kuten kristillistyminen ja teollistuminen, saapuvat alueelle myöhään ja heikkoina.

Vyöhykejako pohjautuu löyhästi kulkuyhteyksiin ja erilaisiin luonnonympäristöihin, jotka ovat vaikuttaneet alueiden välisten kontaktien suuntautumiseen ja tietynlaisen kulttuuriperinnön muodostumiseen. Jako ei ole tarkkarajainen eikä yleispätevä, mutta se mahdollistaa kehityksen esittelyn laajempina kokonaisuuksina.

Esikeraamisen kivikauden (8850–5200 eaa.) kohteiden tarkempi jaottelu on nykyisen rekisteritiedon pohjalta mahdotonta. Asumuspainanteet, eli pohjaltaan maahan kaivetut asumukset, ovat ensimmäinen laajempia alueellisia eroja osoittava kohdetyyppi. Näitä asumuksia rakennettiin erityisen runsaasti napapiirin eteläpuolella keraamisen kivikauden aikaisilla asuinpaikoilla noin 4000–2500 eaa. Merenkurkusta etelään ja etelärannikolle ulottuvalla rannikkoa myötäilevällä vyöhykkeellä niitä tunnetaan runsaammin ainoastaan Kymijoen suistosta ja siitä itään.

Asumuspainanteiden kanssa pitkälti samanaikaiset kivikautiset kalliomaalaukset keskittyvät Järvi-Suomeen Vuoksen ja Kymijoen vesistöalueille. Joitain maalauksia tunnetaan myös Kainuun ja Pohjois-Pohjanmaan rajalta sekä Etelä-Suomen järvilta Kymenlaaksosta Varsinais-Suomeen.

Merenkurkusta etelään rannikkoa myötäilevän vyöhykkeen kivikauden kohteet ovat pääosin tarkemmin tyyppittelemättömiä asuinpaikkoja. Kivikauden lopulla tälle alueelle levisi etelästä karjanhoidon tuntenut nuorakeraaminen kulttuuri (2800–2200 eaa.), joka ei levinnyt pohjoisemmaksi Perämeren rannikolle tai Järvi-Suomen suurille järville. Kulttuurilla oli jo käytössä Suomen, Ruotsin ja Viron välinen meriyhteys.

Metallikausien alkaessa rannikon ja sisämaan kulttuurien kontaktisuunnat erosivat toisistaan. Rannikon pronssikauden (1700–500 eaa.) kulttuuri oli voimakkaassa meriyhteydessä Skandinavian pronssikulttuureihin ja rakensi rantakallioille usein kookkaita hiidenkiukaiksi kutsuttuja hautaröykkiöitä (Saaristomeren ja Suomenlahden selvitysalueet, ks. Kuvat 48, 49). Sisä- ja Pohjois-Suomessa samanaikaisen varhaismetallikauden⁴³ (1900 eaa. – 300 jaa.) yhteydet suuntautuivat itään. Tuolloin Järvi-Suomessa rakennettiin järvien rantakallioille lapinraunioiksi kutsuttuja röykkiöhautoja, ja monet kulttuuriset piirteet, kuten asbesti- ja talkkisekoitteisten saviastioiden valmistus, levisivät laajalle alueelle Sisä-Suomeen ja Lappiin.

43 Pronssikausi ja varhaismetallikausi ovat pitkälti päällekkäisiä ajanjaksoja. Vaikka varhaismetallikausi on luotu ajanmääreeksi nimenomaan Sisä- ja Pohjois-Suomen kulttuuriperinnön näkökulmasta, sitä käytetään myös rannikkoalueilla ajoittamaan kohteita, jotka voivat ajoittua joko pronssikaudelle tai rautakauden alkupuolelle. Vastaavasti sisämaan kohteet, joilta on joko pronssikaudelle ajoittuvia esineitä tai luonnontieteellisiä ajoituksia, on rekisteröity ajoitukseltaan pronssikautisiksi.

Varhaisrautakauden (500 eaa. – 400 jaa.) alussa Etelä-Suomen rannikolle siirtyy uutta väestöä Virosta, joka tuo mukanaan uudenlaisia hautaustapoja, esineitä ja suomen kielen. Monet tuon ajan erilaiset hautarakenteet esiintyvät rannikkoalueen tuntumassa Satakunnasta Uudellemaalle. Samaan aikaan Järvi-Suomessa ja ainakin Saaristomeren saaristossa rakennettiin yhä vain röykkiöhautoja. Pohjanmaalla oli omana pesäkkeenään myös röykkiöhautoja rakentanutta asutusta.

Keskirautakaudella (400–800 jaa.) rannikon kalmistovyöhykkeen asutus levisi Kokemäenjoen vartta sisämaahan Kanta-Hämeeseen ja Pirkanmaalle ja kauden lopulla yhä idemmäs myös Järvi-Suomen selvitysalueelle. Samanaikainen pohjoisemman Suomen kulttuuri on yhä lähes tuntematonta.

Myöhäisrautakaudella (800–1200/1300 jaa.) kalmistoja rakentava asutus levisi edelleen laajemmalle Järvi-Suomessa Päijänteen ja Saimaan eteläosissa. Tuon ajan esineistössä näkyy eteläisen Suomen kalmistoja rakentaneiden asukkaiden yhteydet itään ja länteen ulottuvaan viikinkien maailmaan. Kauden lopulla (ristiretkiajalla 1050–1150/1300 jaa.) esineetön ruumishautaus yleistyy Etelä-Suomen länsiosassa, mutta idempänä ja pohjoisempana karjalaisen kulttuurin vaikutusalueella esineelliset ruumishautaukset ja niiden rinnalla satunnaisesti tavattavat polttohautaukset jatkuvat aina keskiajalle (ainakin 1300-luvulle). Rautakauden loppuun mennessä muodostuneilta kalmistoalueilta tunnetaan myös linnavuoria.

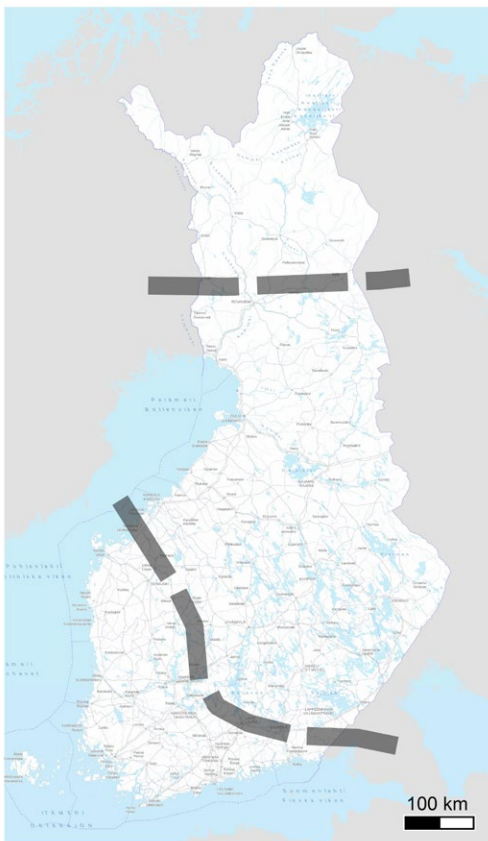
Myöhäisrautakaudella pohjoisen sisämaan ja Lapin löytötyhjyys päättyy. Napapiirin pohjoispuolelta tunnetaan saamelaiden kotapaikkojen liesilatouksia, Etelä-Lapista maanpinnan tuntumaan tehtyjä polttohautauksia ja punamultaa sisältäneitä ruumishautauksia⁴⁴ ja Kainuusta saamelaistyyppisiä asuin- ja hautapaikkoja. Viimeksi mainitut kohdetyypit ovat tosin löytyneet vasta hiljattain.

Myöhäisrautakaudella maatalousasutusta tunnetaan Satakunnasta Suomenlahdelle sekä jokivarsista että meren rannikon tuntumasta. Saaristomeren selvitysalueella jatkuva maanviljely alkoi viikinkiajalla ainakin Kemiönsaarella. Sisämaassa myöhäisrautakauden maatalousasutukseen liitettäviä kalmistokohteita on Kokemäenjoen vesistöalueella ja Järvi-Suomen selvitysalueella (Päijänteen eteläpuoliskolla sekä Etelä-Savossa ja Etelä-Karjalassa).

Lopuksi on syytä nostaa esiin hirvieläinten pyyntikuopat, joita on käytetty läpi esihistorian. Pyyntikuoppia tunnetaan koko maasta painottuen erityisesti Suomen pohjoispuoliskolle. Radiohiiliajoitusten perusteella niitä on käytetty eniten keraamiselta kivikaudelta rautakaudelle jatkuneena aikana (3900 eaa. – 900 jaa.).

44 Kuusela & Matilainen 2024; katso myös Kotivuori 2022.

Kuva 100. Suomen voi jakaa karkeasti kolmeen vyöhykkeeseen, joiden kulttuurinen kehitys on poikennut toisistaan useimmilla ajanjaksoilla. Alueiden vesiyhteydet suuntautuvat eri ilmansuuntiin, ja niiden luonnonympäristö poikkeaa toisistaan. Jako ei ole jyrkkä eikä yleispätevä, mutta sen avulla on mahdollista hahmottaa erilaisten kulttuuristen ilmiöiden jakautumista Suomen eri osissa. Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Historiallinen aika

Historiallisella ajalla kohdetyyppien ja tunnistettavien ilmiöiden määrä kasvaa. Monet kohteet ovat edustettuina sekä arkeologisessa aineistossa (arkeologisoituneet kohteet ja kohteiden osat) että osana nykyistä käytössä olevaa rakennettua kulttuuriympäristöä.

Keskiaika (1150/1300–1523 jaa.) alkaa Suomen eteläosissa 1100-luvulla ja maan sisä-, itä- ja pohjoisosissa vasta 1300-luvulla. Keskiajan kohteet painottuvat eteläiseen Suomeen pitkälti samalle alueelle rautakauden kalmistoalueiden kanssa. Ajan uusia ilmiöitä ovat kristilliseen perinteeseen liittyvät kohteet, kiviset linnat, kaupungit, merialueilla laivojen hylät ja maa-alueilla kulkuväylät (tiepohjat, sillat).

Keskiajan kivikirkot ovat Suomen vanhinta yhä käytössä olevaa rakennusperintöä. Pori–Mikkeli–Savonlinna-linjaa pohjoisempana näitä kohteita on vain Perämeren rannikolla.

Keskiajalla Suomen rannikkoalueille suuntautui *uudisasutusta Ruotsista* noin 1150–1350 jaa. Ruotsinkielinen asutus saapui ensin Saaristomerelle, mutta levisi nopeasti Uudenmaan ja Kymenlaakson rannikkoa itään aina Säkkijärvelle saakka sekä nykyiseen Pohjanmaan maakuntaan. Paikoin uudisasutus levisi jopa 30 kilometriä syvälle sisämaahan. Etelä-Suomen rannikkoalueista esimerkiksi Kokemäenjoen suun alue pysyi kuitenkin suomenkielisenä. Uudisasutuksen tyrehtyttyä osa ruotsinkielisestä väestöstä vaihtoi kielensä suomeen vähän kerrassaan muutaman vuosisadan aikana. Näin tapahtui esimerkiksi Kymijoen itäpuolella.⁴⁵

Keskiajan alussa suuri osa Suomesta oli *Karjalaisen kulttuurin vaikutuksen alaista*. Pohjois-Karjala sekä Etelä-Karjalan ja Etelä-Savon itäosa kuuluivat Novgorodin alaisuuteen ja itäisen kirkon piiriin. Nämä alueet siirtyivät Ruotsin vallan alle vasta Täyssinän (1595) ja Stolbovan (1617) rauhojen myötä. Keskiajalla suuri osa Sisä-Suomesta oli vielä pyyntielinkeinoja harjoittaneiden lappalaisten asuttamaa. Tähän väestöön liitettäviä kulttuuriperintökohteita ei toistaiseksi tunneta.

Keskiajan alun suotuisa asutuskehitys päättyi ilmaston kylmenemisen ja muutto liikkeen tyrehtymisen myötä 1300-luvulla. Kehitykseen vaikuttivat katovuosien lisäksi myös sodat ja taudit. Tilojen *autioituminen* jatkui 1300-luvulta 1600-luvulle niin mantereella kuin saaristoissa. Esimerkiksi Suomenlahden länsiosissa, Espoon saaristossa ja rannikolla, 62 prosenttia taloista autioitui vuosien 1540–1694 aikana.⁴⁶

Rautakauden kalmistokulttuurin leviämisen jatkona *maataloutta laajemmin harjoittanut uudisasutus* levisi erityisesti 1500-luvulla Pohjois-Savoon ja Kainuuseen. Kehityksessä ei ollut kysymys yksiselitteisesti uudesta väestöstä, vaan suuri osa ilmiöstä selittyy siirtymisellä pyyntielinkeinoista maatalouden ja kirjallisten lähteiden piiriin. Maatalouden leviämistä edisti myös runsassatoisen kaskessa viljeltävän korpirukiin (juureisruis) käyttöönotto. Vaikka maatalouden harjoittaminen levisi Sisä-Suomen järvialueilla, myös siellä tapahtui autioitumista.

45 Kaukiainen 1970; Heikkilä 2012.

46 Orrman 1996, ks. myös Haggrén 2011.

Keskiajalta 1500-luvulle perustetut *kaupungit* sijaitsivat kaikki rannikolla.⁴⁷ 1600-luvulla kaupunkien lukumäärä kasvoi ja sisämaan vesiyhteyksien varsille perustettiin ensimmäiset kaupungit.⁴⁸ Tärkein syy rannikkokaupunkien perustamiseen liittyi ulkomaankauppaan. *Puutavara ja terva* olivat keskeisiä vientiartikkeleita. 1500- ja 1600-luvuilla Suomi oli Euroopan suurin tervanvalmistaja, ja tervanpolton painopiste oli tuolloin Järvi-Suomessa Saimaan ja Päijänteen rannoilla. Myöhemmin tervan valmistus keskittyi ”Pohjanmaan” sisämaahan ja loppuvaiheessa 1800-luvulla erityisesti Oulujärven ja Kainuun suunnalle.

Laivojen rakentamisesta on tietoja keskiajalta lähtien. 1500-luvulla kruunun laivanveistämöitä perustettiin eri puolille rannikkoa. 1600- ja 1700-luvuilla erityisesti Pohjanmaan historiallinen maakunta oli tärkeä laivanrakennusalue.⁴⁹ Vaikka laivanrakentaminen on ollut pitkään tärkeä osa saaristoalueiden perinteitä ja teollisuutta, valtakunnallisissa kulttuuriperintöaineistoissa on vain niukasti laivanrakennukseen liittyviä kohteita.

Saaristoalueilla on joitakin historiallisen ajan kohteita, joiden *esiintyminen rajoittuu lähes yksinomaan meren saaristoihin*. Tällaisia ovat muun muassa ulkosaariston kausiasutukseen liittyvät yöpymissuojat, niin sanotut tomtning-rakenteet (ajoitus 1300-luvulta 1800-luvulle), keskiajalta eteenpäin historialliselle ajalle ajoittuvat kivilabyrintit eli jatulintarhat, veneenvetopaikat, linjakummelit ja verkonkuivatus-telineiden pystypuiden tukikiveykset.⁵⁰

Teollinen toiminta alkoi 1500-luvulla, mutta laajempi teollistuminen pääsi Suomessa vauhtiin vasta 1800-luvulla erityisesti metsäteollisuuden kasvun myötä. Ennen 1800-luvun höyrykoneiden aikaa suuri osa teollisuudesta vaati virtavesistä saatavaa vesivoimaa.⁵¹ Vesivoiman saatavuus saaristoalueilla on niukkaa, minkä takia siihen nojaava teollisuus – kuten rautaruukit, vesisahat, paperitehtaat – ovat saaristoissa harvinaisia. Kemiönsaaren 1600–1800-lukujen rautaruukit olivat harvinaisen poikkeus. Sen sijaan pelkkää tulen käyttöä edellyttävää teollisuutta – kuten kalkinpolttoa ja tiilen valmistusta sekä salpietarin ja potaskan keittämistä – on sijainnut saaristoisilla alueilla.

47 Keskiajalla perustetut kaupungit: Turku, Viipuri, Ulvila, Porvoo, Rauma ja Naantali. 1500-luvulla perustetut kaupungit: Tammisaari, Helsinki ja Pori. Kaupungit on järjestetty vanhimmat nuorimpaan (Niukkanen 2004, 8; Lilius & Kärki 2014).

48 Sisämaan 1600- ja 1700-luviilla perustettuja kaupunkeja vanhimmasta nuorempaan: Hämeenlinna, Savonlinna, Lappeenranta, Kajaani, (Kuopio ja Brahea/Lieksa perustettiin ja lakkautettiin elinkelvottomina 1600-luvulla) ja Tampere (Niukkanen 2004, 8; Lilius & Kärki 2014).

49 Riimala & Toivanen 1993; Toivanen 1993a; 1993b; Kaukiainen 2008, 155–162.

50 Tuovinen 2000, 13–15.

51 Niukkanen 2009, 59.

Kaikki Suomen tunnetut *laivojen hylyt* ajoittuvat historialliselle ajalle. Virolahden Lapurin 1200-luvun lopulle ajoittuva hylky on niistä vanhin. Suurin osa hylyistä sijaitsee Saaristomerellä ja Suomenlahdella. Niiden esiintyminen liittyy erityisesti Pietarin kaupan kasvuun 1700-luvulla, jolloin haaksirikot mahdollistivat myös hetkellisen hylynryöstön yleistymisen osalla saaristoalueita.⁵² Järvi-Suomesta hylkyjä tunnetaan eniten Etelä-Karjalasta sekä Etelä- ja Pohjois-Savosta.

Saaristomerellä ja Saimaalla sijaitsi rautakautisia linnavuoria ja keskiaikaisia puolustusvarustuksia. Varsinaisten *linnoitusten rakentaminen* Etelä-Suomen rannikolle ja Saimaan eteläosiin alkoi valtioiden rajojen siirtymisen myötä Ruotsin vallan aikana ja jatkui myöhemmin 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa Venäjän vallan aikana. Linnoitustyöt toivat saaristoille alueille hetkellisesti isoja rakennustyömaita, jotka vaikuttivat ympäristöönsä.

Ensin rakennettiin Haminan ja Lappeenrannan linnoitukset 1720-luvulta alkaen, ja sitten ensimmäiset merilinnoitukset Suomenlinnaan ja Loviisaan 1740-luvulta alkaen. 1790-luvulla venäläiset aloittivat Kaakkois-Suomen linnoittamisen. Jo olemassa olevien linnoitusten vahvistamisen lisäksi saaristoalueille rakennettiin uusia Kotkaan (Kymnlinna ja Ruotsinsalmen merilinnoitus) ja Saimaalle (Savitaipaleen Kärnäkosken linnoitus ja Suvorovin sotakanavat⁵³). Myös Hangon Gustavsvärnin linnoituksen rakentaminen aloitettiin 1790-luvulla.

Kiinteiden rannikkopatterien rakentaminen alkoi 1800-luvulla. Suomen sodan (1808–1809) aikana sekä ruotsalaiset että venäläiset rakensivat niitä Turun suunnalle. Rannikkopattereita rakennettiin Krimin sodassa (1854–1856), ja myöhemmin 1910-luvulla niitä rakennettiin lisää erityisesti Suomenlahdelle ja Saaristomerelle.⁵⁴

Luotsaus ja merimerkit ovat kuuluneet merten saaristoihin koko historiallisen ajan (Kuva 101). Suomen rannikon luotsitilat ja väyliä kivikummelit tunnetaan jo 1500-luvun teksteistä. Suomen vanhin majakka on 1700-luvun puolivälistä. Majakat yleistyivät 1800-luvulla, jolloin niitä edeltäneet valottomat tunnusmajakat eli pookit jäivät pois käytöstä. Luotsaaminen, majakat ja loistot työllistivät vielä 1800-luvun

52 Kaukiainen 2005.

53 Suvorovin sotakanavat pohjoisesta etelään: Telataipaleen kanava (Sulkava), Kukonharjun kanava (Puumalan ja Ruokolahden rajalla), Käyhkään kanava (Ruokolahti) ja Kutveleen kanava (Ruokolahden ja Taipalsaaren rajalla) (Hakala 2012).

54 Heimala 1964; Enqvist & Tiilikainen 2014; Enqvist 2022; Manninen 2023.

lopussa ja 1900-luvun alussa paljon ihmisiä. Koneistuminen kuitenkin saavutti saariston: loistojen automatisointi alkoi 1880-luvulla ja majakoiden hieman myöhemmin 1920-luvulla.⁵⁵

Vaikka saaristotilojen rakennukset olivat kooltaan usein hieman pienempiä kuin mantereella, samat rakennuskulttuurin tyylien ja materiaalien muutokset ovat vaikuttaneet molemmissa ympäristöissä. Saariston omaleimaisimpia rakennettuja ympäristöjä ovat kalastukseen ja merenkulkuun liittyvät ranta-aittojen, venevajojen ja laitureiden muodostamat kokonaisuudet⁵⁶ sekä luotsi- ja majakkalaitoksen kohteet.⁵⁷ Toisinaan saaristoalueiden rakennuksissa näkyvät manneralueita laajemmat kontaktit, kuten Kymenlaakson rannikon ja saariston runsaasti idästä ja etelästä vaikutteita ottanut empiretyyli 1800-luvulla.⁵⁸

Nykyinen asemakaavoitetun alueen ja kaupunkiseutujen määrä kuvaa hyvin selvitysalueiden eroja ja alueiden kehitystä 1800-luvun jälkeen. Näitä molempia on eniten Saaristomeren ja Selkämeren eteläosan, Suomenlahden ja Järvi-Suomen selvitysalueilla (ks. Taulukko 4, 5). Nämä ovat myös niitä selvitysalueita, joilla on eniten keskusalueille tyypillistä teollisuuteen, hallintoon, koulutukseen ja vapaa-aikaan liittyvää kulttuuriperintöä (ks. Luku 5).

55 Nyman 2009.

56 Vauhkonen et al. 2016, 26; Ryhänen & Kovanen 2022.

57 Nyman 2009.

58 Lievonen 1992, 9.

Kuva 101. Vuoden 1700 karttaan merkitty laivaväylä ja väylämerkit Porvoon Vähä-Pellingin ja Sundön välissä. Paikalla on myös nykyisin laivaväylä. Kartta: S. Brotherus 1700, Kansallisarkisto, Maanmittauslaitoksen uudistusarkisto, MHA U B3:2/1–3. Pellinki / Pellinge; Stor och Lillpellinge, karta med beskrifning [1700].

Kuva 102. Savonlinnan Kerimäen Kirkkorannan venevajat ovat valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. Kuva: S. Kiviniemi 2013, Wiki Loves Monuments, CC BY-SA 4.0.

7.3 Kulttuuriperintö ja kieliryhmät

Luonnollisten maastokohteiden nykyiset paikannimet kertovat yleisesti paikan menneisyydestä. Ne ovat aineetonta kulttuuriperintöä. Valtaosa paikannimistä liittyy selkeästi johonkin tiettyyn kieliryhmään ja aikakauteen, mutta nykynimistössä on myös sellaisia nimiä, kuten Päijänne, joiden katsotaan periytyvän kaukaa menneisyydessä puhutuista tuntemattomista kielistä.

Saariston kulttuuriperinnöstä ja kielistä puhuttaessa ajatus kääntyy herkästi ruotsinkieliseen rannikkoasutukseen. Suomen ruotsinkielisen asutuksen ajallinen syvyys kattaa koko historiallisen ajan keskiajan alusta (1100–1200-luvuilta) tähän päivään. Ennen ruotsinkielisen uudisasutuksen syntyä saaristossa on ollut saamea, suomea ja muita vanhempia esihistoriallisen ajan kieliä puhunutta asutusta.⁵⁹

Järvi-Suomen saariston kielellinen kehitys poikkeaa rannikkoalueista. Siellä suomalais-ugrilaisiin kieliin kuuluvilla saamen ja suomen kielillä on pitkät perinteet. Näiden kielten varhaiset muodot olivat aluksi kuin saman kielen murteita. Varhaiskantasaamen katsotaan saapuneen Volgan-Okon alueelta Suomenlahden ympäristöön pronssikaudella. Kantasaamen katsotaan kehittyneen Suomen ja Karjalan eteläisillä järvisuilla hieman myöhemmin, eli pronssikauden lopulla ja varhaisen rautakauden aikana (noin 800/600 eaa. – 200 jaa.).⁶⁰ Rautakaudella noin 0–1000 jaa. saamen kielten puhujat levittäytyivät huomattavan laajalle alueelle Lappiin, Jäämerelle, Vienanmerelle ja Keski-Skandinaviaan.⁶¹

Vaikka rautakauden alussa ja lopussa on vaihteita, jolloin tietyt arkeologiset löydöt on mahdollista liittää melko varmasti saamenkieliseen väestöön, tuon väestön esihistoriassa on noin puolen vuosituhannen pituinen jakso (300–800 jaa.), jonka materiaalista kulttuuria ei toistaiseksi tunneta.⁶² Lapissa varmuudella saamelaisiin liitettävät arkeologiset löydöt ajoittuvat rautakauden loppuun ja historialliselle ajalle. Osaa Kainuun ja Sisä-Suomen rautakauden keski- ja loppuvaiheelle ajoittuvista löydöistä pidetään saamelaistyyppisinä, vaikka arkeologiset löydöt eivät sinällään ole kytkettävissä tiettyyn kieliryhmään.⁶³

59 Pitkänen 1990; Asplund 2008; Halonen 2000; Kepsu 2005; 2021; 2024.

60 Kallio 2006: 8; Aikio 2012: 103; Piha 2020: 99, Liite.

61 Lehtola 1987: 21–22.

62 Aikio 2012; Saarikivi & Lavento 2012.

63 Hakamäki 2018: 89; Moilanen & Raninen 2022.

Saamen kielen levitessä Suomen alueella se syrjäytti aiemmin puhutut kielet, joita on kutsuttu puhuma-alueiden mukaisesti muinaisjärvimaaksi ja muinaislapiksi.⁶⁴ Samaan aikaan kun saamen kantakieli kehittyi Suomen ja Karjalan eteläisillä järvi-alueilla, kantasuomi muodostui omaksi kielekseen Virossa, josta se levisi Suomen etelärannikolle rautakauden alussa.⁶⁵ Suomen kielen puhujat levittäytyivät myös vähän kerrassaan rannikolta sisämaahan. Näin yli 2000 vuotta sitten alkoi prosessi, jossa suomen ja saamen välinen kieliraja siirtyi suomenkielisen uudisasutuksen ja saamenkielisen väestön suomalaistumisen kautta yhä syvemmälle sisämaahan ja kohti pohjoista.

Historiallisella ajalla saamelaisia tiedetään asuneen vielä laajalti Suomen eri osissa. Etelä-Suomen keskiajalta tunnetut lapp-alkuiset kylänimet saattavat viitata rautakaudelta periytyvään alkuperältään saamelaiseen asutukseen.⁶⁶ Saamenkielinen asutus väistyi yhä pohjoisemmaksi levittäytyvän suomenkielisen uudisasutuksen tieltä tai sekoittui sen kanssa. Tämä kehitys saavutti Lapin eteläosat 1500–1600-luvuille tultaessa.⁶⁷ Vienan Karjalassa kehitystä on kuvattu siten, että 1500- ja 1600-lukujen asiakirjoissa mainitun saamelaisasutuksen paikalle ilmestyy 1700-luvulla saman nimisiä karjalaiskylä.⁶⁸

Sisä-Suomen järvialueiden menneisyys oli kieleltään suurelta osin saamelaista ainakin itäisen pronssikauden lopusta / varhaismetallikauden loppupuolelta keskiajalle ja paikoin vielä 1700-luvulle saakka. Arkeologiset löydöt eivät kerro suoraan kielestä, mutta Sisä-Suomen järvialueiden lapinraunioiksi kutsutut pronssi- ja rautakaudelle ajoittuvat matalat hautaröykkiöt liittyvät todennäköisesti ainakin osin alueen varhaiseen saamenkieliseen väestöön.⁶⁹ Arkeologisia löytöjä selvemmin kadonneesta saamenkielisestä asutuksesta kertovat saamelaiskielistä juontuvat paikannimet, joita tunnetaan käytännössä kaikkialta Suomesta (Kuva 103).⁷⁰

64 Aikio 2012: Kantasaamen alun ajoituksen vaihtelevat hieman, mutta saamen kielten kantagermaanisten lainasanojen perusteella kantasaamen varhaisvaiheen on esitetty alkaneen noin 800–600 eaa. (Häkkinen 2010; Piha 2020: 99, Liite). Toisaalta varhaiskantasaame on liitetty samaan aikakauteen Järvi-Suomessa esiintyvän Luukonsaaren keramiikan kanssa, joka ajoittuu noin 950–50 eaa. (Piha et al. 2024; Pesonen et al. 2025).

65 Lang 2015; 2022.

66 Salminen 2013: 92.

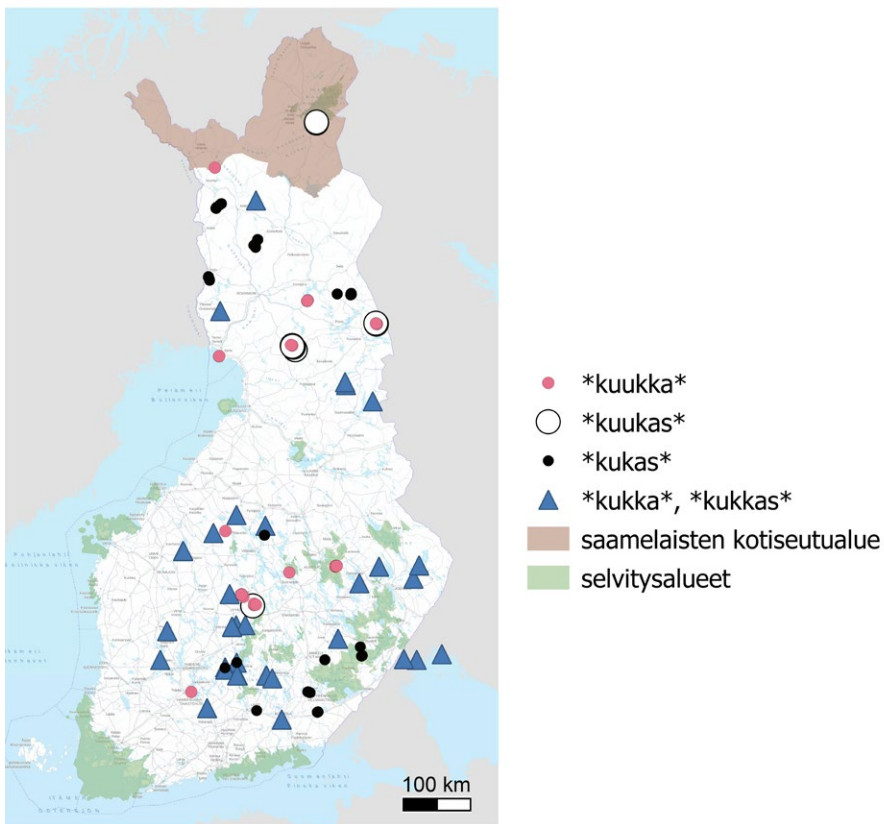
67 Keränen 1986: 316–319, 352.

68 Kuzmin 2013.

69 Pesonen *et al.* 2025.

70 Aikio 2003; 2007; 2012.

Kuva 103. Saamenkielistä paikannimistöä löytyy koko manner-Suomesta. Kartassa on esitetty kantasaamen *kukkē(-s) ‘pitkää’ (Aikio 2003; 2007: 176; 2012: 90) tarkoittaneen sanan mukaisesti nimetyt vesistöt, saaret ja niemet. Mukaan on valittu paikannimet, joissa *kukka*, *kukkas*, *kukas*, *kuukka* ja *kuukas* yhdistyy nimen peruselementtiin (järvi, lampi, saari). Paikannimiaineisto: Kotimaisten kielten keskuksen Nimiarkisto (NA), Maanmittauslaitoksen paikannimirekisteri (PNR), haettu Nimisampo-verkkopalvelussa 13.2.2025 (www.nimisampo.fi). Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

8 Selvityksen kulttuuriperintöaineistot

Tässä luvussa esitellään selvityksessä hyödynnetyt kulttuuriperintöaineistot. Luku esittelee aineistojen perustiedot, kuten mitä aineisto sisältää, kuka sitä ylläpitää ja miten kohteet jakautuvat selvitysalueiden kesken. Arkeologian ja rakennusperinnön aineistoista tutkitaan tarkemmin kunkin selvitysalueen kohdejakaumaa ajoitusten tai kohdetyyppien osalta.

Aineistot on jaettu neljään kokonaisuuteen:

1. arkeologian ja rakennusperinnön aineistot
2. muut kulttuuriperinnön aineistot
3. kulttuuri- ja luontoarvoja yhdistävät kokonaisuudet
4. Museoviraston ja ELY-keskusten jakamat avustukset.

Kohdemääriltään laajimpia ja asiasanoituksen sisältäviä arkeologian ja rakennusperinnön aineistoja on hyödynnety tarkemmin temaattisessa tarkastelussa (Luku 5). Muut tarkastelussa olevat aineistot käsitellään vain tässä luvussa (Luvut 8.2–8.4).

Aineistojen luonteet poikkeavat toisistaan. Osa aineistoista on jatkuvasti päivit-tyviä, osa taas hallinnollisin päätöksin hyväksytyjä ja luonteeltaan pysyvämpiä valtakunnallisesti arvokkaiden kohteiden joukkoja. Toiset aineistot ovat syntyneet asiantuntijoiden toimesta, toisten muodostuminen pohjautuu kansalaistoimintaan. Aineistojen lakiin perustuva suojelullinen asema vaihtelee.

Selvityksen ensisijaisena lähteenä ovat valtakunnalliset suojellun kulttuuriperinnön aineistot (Luvut 8.1–8.2). Kulttuuri- ja luontoarvoja yhdistävät kokonaisuudet sekä Museoviraston ja ELY-keskusten jakamat avustukset (Luvut 8.3–8.4) ovat selvitystä tukevaa aineistoa, jotka tarjoavat lisätietoa alueen kulttuuriperinnön hyödyntämi-
sestä matkailussa ja selvitysalueiden kulttuuriperintöön kohdistuvista avustuksista.

8.1 Arkeologian ja rakennusperinnön aineistot

Selvityksen keskeisimmät arkeologisista kohteista ja arvokkaasta rakennusperinnöstä koostuvat valtakunnalliset aineistot. Kohdemääriltä selvityksen laajimmat aineistot ovat saatavilla myös paikkatietona. Aineistojen tarkemmat perustiedot on esitetty liitteessä 3.

Arkeologiset kohteet⁷¹

Muinaisjäännösrekisteri

- Kohteita jääkauden jälkeisestä ensimmäisestä asutuksesta (noin 9000 eaa.) ensimmäiseen maailmansotaan (1914–1918).
- Lain suojaamat kiinteät muinaisjäännökset.

Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet (VARK)

- Valtakunnallisesti merkittäviksi arvioituja arkeologisia kohteita, jotka ovat myös muinaisjäännösrekisterin kohteita.
- Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden (VAT) mukainen aineisto 1.3.2025 alkaen.

Rekisteriaineistoissa arkeologiset kohteet on jaettu tyyppeihin (17 tyyppiä, esimerkiksi asuinpaikat) ja yli kahteensataan alatyyppeihin (ks. Liite 1). Kohteiden ajoitukset on kirjattu esihistorian ja historian aikakausien mukaan. Rekisteriaineiston kautta kohteita ei ole mahdollista liittää suoraan kulttuureihin tai historiallisiin tapahtumiin.⁷² Toinen rekisterin tietorakenteeseen liittyvä ongelma liittyy useita kohdetyppejä sisältäviin kohteisiin, joiden tiedoissa tietty kohdetyyppi ja sen ajoitus eivät ole linkitettyinä toisiinsa. Väärien tulosten estäminen edellyttää käyttäjältä hyvää aineiston tuntemusta.

71 Arkeologisten kohteiden aineistoon voi tutustua sivustolla *Kulttuuriperinnön palveluikuna* <https://www.kyppi.fi/>.

72 Poikkeuksena ovat modernit toisen maailmansodan kohteet, jotka eivät ole muinaismuistolain suojaamia kiinteitä muinaisjäännöksiä, eivätkä siten ole mukana tämän selvityksen aineistoissa.

Selvitysalueilla on yhteensä 3 474 arkeologista kohdetta, jotka ovat muinaismuistolain suojaamia kiinteitä muinaisjäännöksiä. Näistä 141 kohdetta kuuluu valtakunnallisesti merkittävien arkeologisten kohteiden joukkoon (Kuva 104, Taulukko 11). Kiinteiden muinaisjäänösten esiintymistiheys selvitysalueilla on esitetty taulukossa 12.

Selvitysalueiden arkeologisten kohteiden ikäjakauma vaihtelee alueittain (Kuvat 105, 106, Taulukko 13). Tähän vaikuttavat luonnonympäristön muutosvauhti, eri aikakausien ilmiöiden levintä ja ylipäätään erot eri aikakausien asutuksen tiheydessä maan eri osissa. Saaristo on myös manneralueisiin verrattuna vaikeasti saatutettavaa ja arkeologisesti heikosti tutkittua aluetta, jonka tutkimustilanne voi poiketa merkittävästi saman seudun manneralueesta.⁷³

Huomionarvoista on esihistoriallisten – kivi-, pronssi-, varhaismetalli- ja rautakauden – kohteiden puuttuminen Pohjanmaan saariston selvitysalueelta. Se on nopean maankohoamisen aluetta, jonka nykyinen saaristo oli vielä pitkälti meren pinnan alapuolella ennen historiallisen ajan alkua.

Järvi-Suomen ja Inarin saaristoissa kivikauden kohteiden osuus on suurempi kuin muilla selvitysalueilla (Taulukko 13). Tämä selittyy alueiden luonnonhistorialla. Näillä seuduilla maankohoamisen aiheuttama ympäristön muutos on ollut sen verran vähäistä, että kivikauden kohteita sijaitsee vielä nykyisillä saaristoalueilla.

Pronssi- ja varhaismetallikauden kohteiden runsaus Saaristomeren alueella selittyy alueelle tyypillisten hautaröykkiöiden, niin kutsuttujen hiidenkiukaiden tai vareiden, runsaalla esiintymisellä. Rautakauden kohteet ovat niukkoja kaikilla muilla selvitysalueilla paitsi Saaristomeren alueella, jossa peräti 14 prosenttia arkeologisista kohteista on ajoitettu rautakauteen.

Jo pelkästään maankohoamisesta johtuvan jatkuvan ympäristönmuutoksen takia on luonnollista, että valtaosa Suomen nykyisten saaristojen arkeologisista kohteista ajoittuu historialliselle ajalle.⁷⁴ Ainoastaan Järvi-Suomen selvitysalueella kivi-kaudelle ajoittuvien kohteiden osuus on historiallisen ajan kohteita suurempi.

73 Tuovinen 2005.

74 ks. myös Tuovinen 2005: 8–9.

Taulukko 11. Kiinteiden muinaisjäännösten ja Valtakunnallisesti merkittävien arkeologisten kohteiden lukumäärä selvitysalueilla.

Selvitysalue	Kiinteät muinaisjäännökset	Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet VARK
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	1 178	45
2. Suomenlahti	521	33
3. Pohjanmaan saaristo	186	6
4. Järvi-Suomi	1 508	54
5. Inarin saaristo	81	3

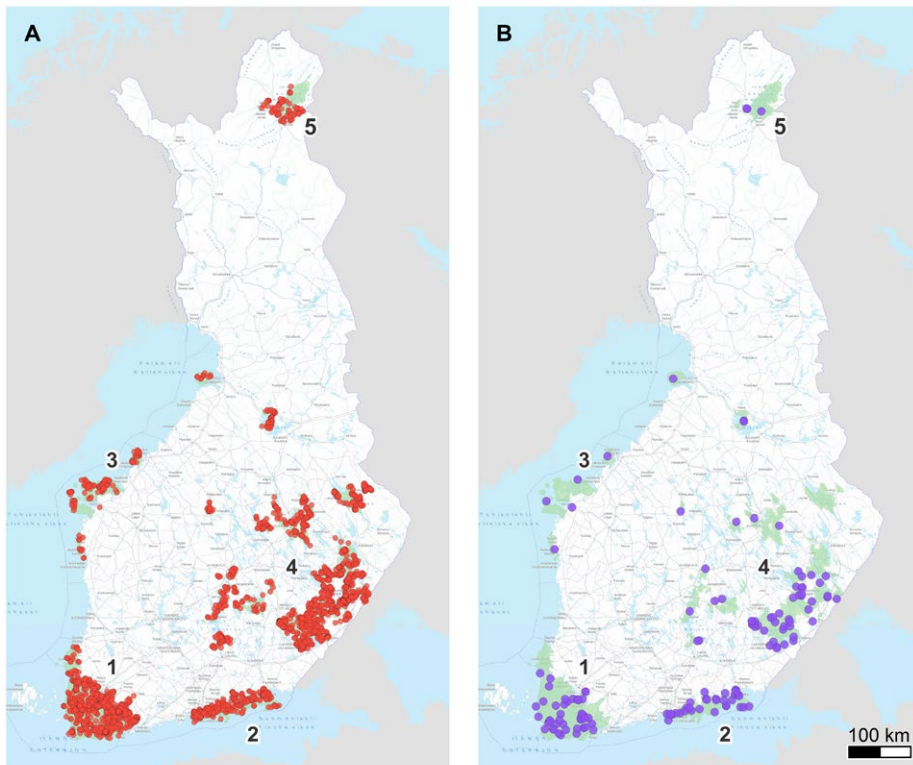
Taulukko 12. Kiinteiden muinaisjäännösten esiintymisen tiheys neliökilometrillä.

Selvitysalue	Kiinteät muinaisjäännökset per km ²
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	0,13
2. Suomenlahti	0,16
3. Pohjanmaan saaristo	0,06
4. Järvi-Suomi	0,11
5. Inarin saaristo	0,05

Taulukko 13. Kiinteiden muinaisjäännösten ajoittuminen selvitysalueilla, prosenttia.
Aikakausien korkein osuus on lihavoituna.

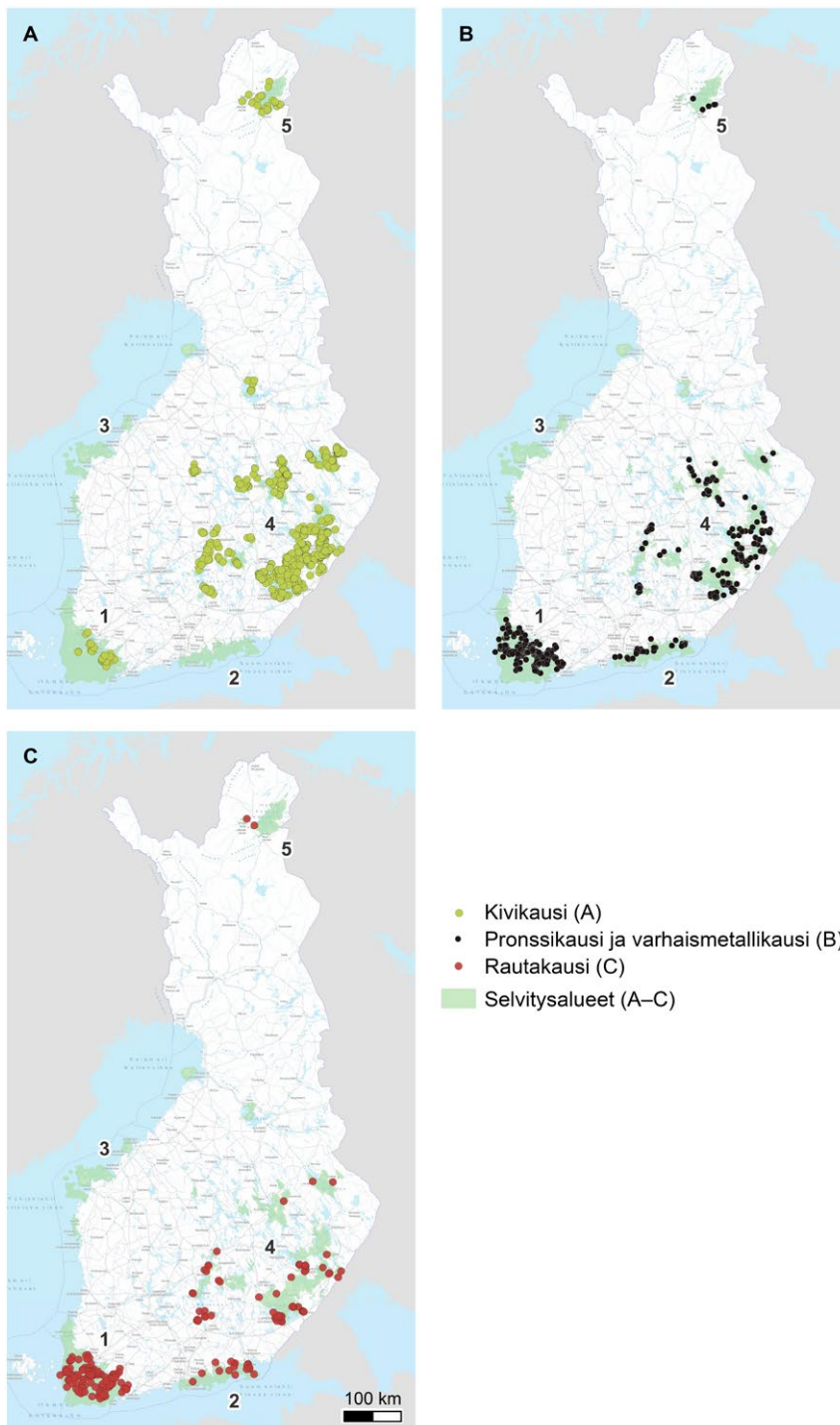
Aikakausi	1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	2. Suomen- lahti	3. Pohjanmaan saaristo	4. Järvi- Suomi	5. Inarin saaristo
Kivikausi	0 %	10 %	0 %	43 %	29 %
Pronssi- ja varhais- metallikausi	28 %	6 %	0 %	10 %	4 %
Rautakausi	14 %	4 %	0 %	5 %	2 %
Keskiaika	2 %	2 %	2 %	1 %	3 %
Historiallinen aika	44 %	73 %	90 %	33 %	35 %
Moderni	0 %	0 %	0 %	0 %	0 %
Esihistoriallinen	2 %	0 %	0 %	0 %	14 %
Ajoittamaton	10 %	5 %	7 %	7 %	13 %

Kuva 104. Kiinteiden muinaisjäännösten ja valtakunnallisesti merkittävien arkeologisten kohteiden levintä selvitysalueilla. Numerot viittaavat selvitysalueisiin: 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa, 2. Suomenlahti, 3. Pohjanmaan saaristo, 4. Järvi-Suomi ja 5. Inarin saaristo. Muinaisjäännösrekisteri ja Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

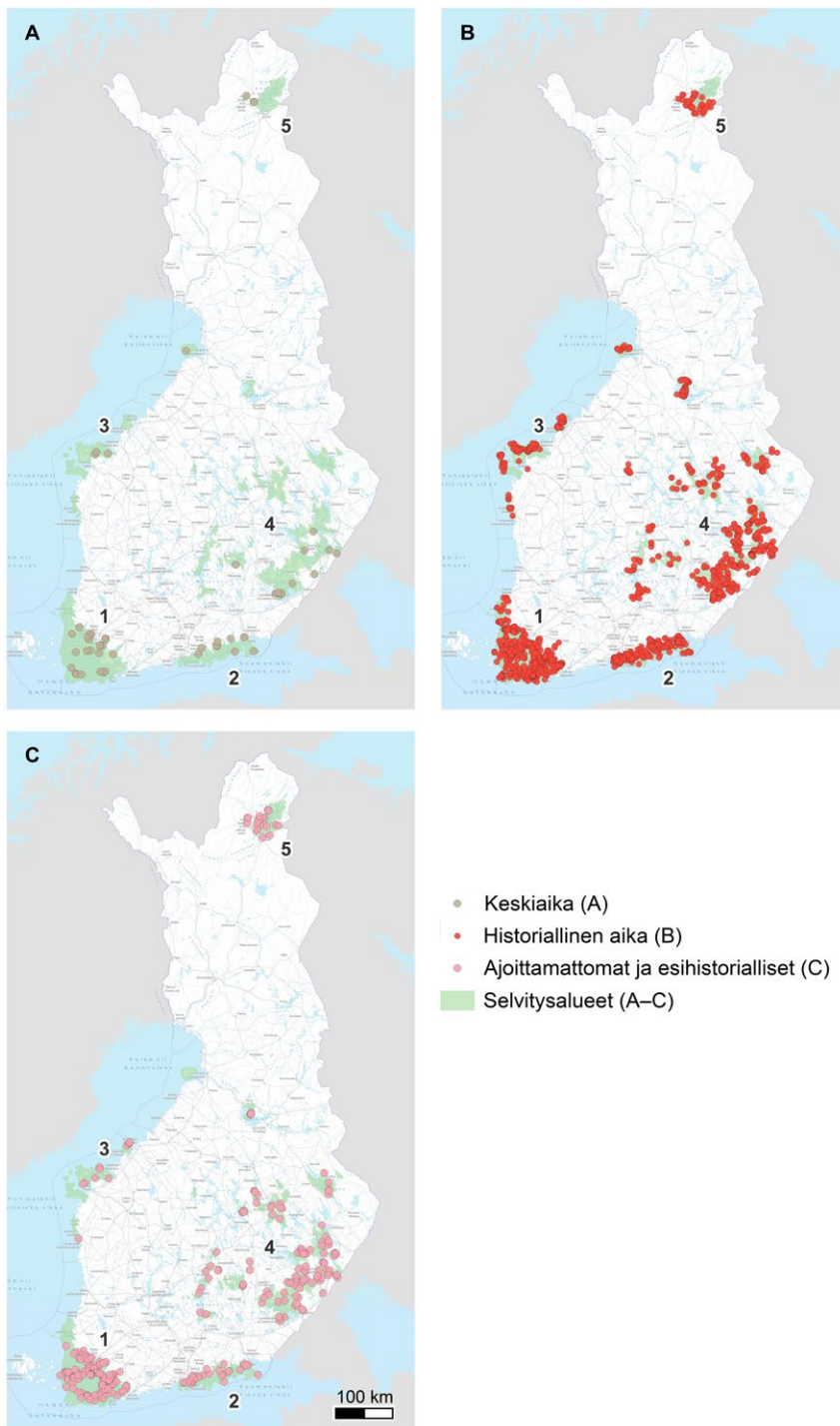

- Kiinteät muinaisjäännökset (A)
- Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet VARK (B)
- Selvitysalueet (A, B)

Kuva 105. Kivi-, pronssi-, varhaismetalli- ja rautakautisten kiinteiden muinaisjäännösten levintä selvitysalueilla. Numerot viittaavat selvitysalueisiin: 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa, 2. Suomenlahti, 3. Pohjanmaan saaristo, 4. Järvi-Suomi ja 5. Inarin saaristo. Muinaisjäännösrekisteri ja Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet
© Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 106. Keskiajan, nuoremman historiallisen ajan ja iältään epämääräisten (ajoittamattomat, esihistorialliset) kiinteiden muinaisjäännösten levintä selvitysalueilla. Numerot viittaavat selvitysalueisiin: 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa, 2. Suomenlahti, 3. Pohjanmaan saaristo, 4. Järvi-Suomi ja 5. Inarin saaristo. Muinaisjäännösrekisteri ja Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Rakennusperintö

Rakennusperintörekisterin suojellut rakennukset⁷⁵

- Erytislaein ja sopimuksin suojeltuja rakennuksia ja rakennettuja kokonaisuuksia (Asetus valtion omistamien rakennusten suojelusta 14.6.1985/480, Kirkkolaki, Laki ortodoksisesta kirkosta, Rautatiesopimus 1998).

Rakennussuojelukohteet ja -alueet⁷⁶

- Rakennusperinnön suojelusta annetun lain (498/2010) ja sitä edeltävän rakennussuojelulain (60/1985) perusteella suojeltuja rakennuksia ja aluekokonaisuuksia.

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY)⁷⁷

- Valtakunnallisesti merkittäviksi arvioituja rakennettuja ympäristöjä.
- Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden (VAT) mukainen aineisto 1.1.2010 alkaen

Rakennusperinnön rekisteriaineistoissa kohteet on jaettu 20–23 kohdetyyppiin (esimerkiksi vapaa-aika ja matkailu, ks. Liite 1). Rekisterikohteiden rakennusvuosia ei ole sisällytetty paikkatietoaineistoihin ominaisuustietona, minkä takia kohteita ei voi jaotella aineiston pohjalta kuuluviksi historiallisiin aikakausiin, ilmiöihin tai tapahtumiin.

Rakennusperinnön valtakunnallisissa suojeluaineistoissa on yksittäisiä rakennuksia ja laajempia kokonaisuuksia. Suomen käytössä oleva rakennuskanta ajoittuu vanhimmillaan keskiajalle, 1300-luvulle. Nykyinen rakennuskanta on kuitenkin hyvin nuorta: alle kuusi prosenttia rakennuksista on valmistunut ennen vuotta 1920.⁷⁸

75 Rakennusperintörekisteriin voi tutustua sivustolla *Kulttuuriperinnön palveluikkuna* www.kyppi.fi.

76 Rakennussuojelukohteisiin ja alueisiin voi tutustua karttapalvelussa *Elinympäristön tietopalvelu Liiteri* liiteri.ymparisto.fi.

77 RKY-aineistoon voi tutustua erillisivustolla (Museovirasto 2009), jonne pääsee myös sivustolta *Kulttuuriperinnön palveluikkuna* www.kyppi.fi.

78 Suomen tilastokeskus 2024.

Suojelluissa ja merkittäviksi arvoidussa rakennusperinnössä painottuvat usein vanhimmat kerrostumat. Modernin rakennusperinnön, joka kattaa 1940-luvun jälkeeseen rakennetut rakennukset⁷⁹, rakennussuojelun puutteet on tunnistettu. Monet 1960-luvun kohteet on suojeltu asemakaavoissa,⁸⁰ mutta valtakunnallisissa suojelua-aineistoissa nuorempaa modernia rakennusperintöä on niukasti.

Vuoden 1970 jälkeen on rakennettu liki 65 prosenttia Suomen rakennuskannasta.⁸¹ Nuoremman rakennusperinnön kokonaismäärä on suuri ja sitä on tutkittu hyvin vähän, mikä vaikeuttaa nuoremman modernin rakennuskannan arvottamista ja suojelua.⁸²

Lakia rakennusperinnön suojelusta on käytetty Suomessa hyvin niukasti, vaikka se on kaavoittamattomilla alueilla ja asemakaava-alueiden ulkopuolella avainasemassa rakennusperinnön suojelussa. Tämä käy hyvin ilmi myös selvitysalueilla, joissa on huomattavasti enemmän RKY-alueita kuin eri laeilla suojeltuja rakennusperintökohteita yhteensä (Taulukko 14). Kaiken kaikkiaan suuri osa RKY-aineiston rakennuksista ja alueista on vailla suojelua.⁸³

Osa suojelukohteista on mukana useissa eri aineistoissa. Esimerkiksi Turun Tuomiokirkko on suojeltu kirkkolaiilla, ja se sisältyy valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin ympäristöihin (RKY) ja arkeologisiin kohteisiin (VARK). Toisena esimerkkinä on Suomenlinna, joka on suojeltu lailla rakennusperinnön suojelemiseksi, on Unescon maailmanperintökohde ja kuuluu RKY- ja VARK-alueisiin.

Selvitysalueilla on rakennusperinnön kohteita seuraavasti: rakennusperintörekisterin kohteita 62, rakennussuojelukohteita 36 ja valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä 190 (Taulukko 14). Rakennusperinnön laein ja sopimuksin suojellut kohteet painottuvat Saaristomeren ja Selkämeren eteläosan, Suomenlahden ja Järvi-Suomen selvitysalueille. RKY-aineisto on kohdemäärältä selvitysalueiden suurin rakennusperintöaineisto, jossa on selvästi tunnistettu sellaisia merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä, jotka ovat jääneet laein ja sopimuksin suojeltujen kohteiden ulkopuolelle.

79 Liki 90 % Suomen rakennuskannasta (Suomen tilastokeskus 2024).

80 Esimerkiksi Helsingin Pihlajamäen lähiö on tunnistettu kansainvälisesti merkittäväksi modernin arkkitehtuurin kohteeksi (Kivilaakso 2010: 3). Pihlajamäen rakennukset on suojeltu asemakaavassa, mutta ne eivät sisälly laein tai sopimuksin suojeltuihin tai valtakunnallisesti merkittäviin rakennetun kulttuuriympäristön kohteisiin.

81 Suomen tilastokeskus 2024.

82 Museovirasto 2023.

83 Nousiainen 2024: 56–57.

RKY-alueiden voi lähtökohtaisesti odottaa antavan monipuolisen kokonaiskuvan Suomen rakennetuista kulttuuriympäristöistä myös saaristoalueiden osalta. Pohjanmaan saariston ja Inarin saariston selvitysalueet erottuvat muista (Taulukko 15). Molemmista yhdistyvät kohteiden pieni kokonaismäärä ja suhteellisen yksipuoliset rakennusperintökohteet (paikallisen maaseutuasutuksen kohteet, pyyntipaikat ja pyhät kohteet). Pohjanmaan saariston selvitysalueella on lisäksi useita liikkumiseen liittyviä kohteita (satamat, luotsi- ja majakkalaitos). Näiltä selvitysalueilta puuttuu tai on vain niukasti teollisuuteen ja hallintoon, koulutukseen ja vapaa-aikaan kuuluvia rakennettuja kulttuuriympäristöjä.

Saaristomeren RKY-alueissa painottuvat monipuoliset asumisen kohteet. Elinkeinojen ja teollisuuden kohteita on eniten etelärannikon selvitysalueilla ja Järvi-Suomessa. Puolustuksen ja sodankäynnin kohteita on eniten idän suunnalla ja etelärannikolla, Järvi-Suomen ja Suomenlahden selvitysalueilla. Hallinnon, koulutuksen ja vapaa-ajan teemaan kuuluvia kohteita on eniten niillä selvitysalueilla, joilla on eniten myös kaupunkiseutuja ja asemakaavoitettua aluetta: Saaristomerellä ja Selkämeren eteläosassa, Suomenlahdella ja Järvi-Suomessa.

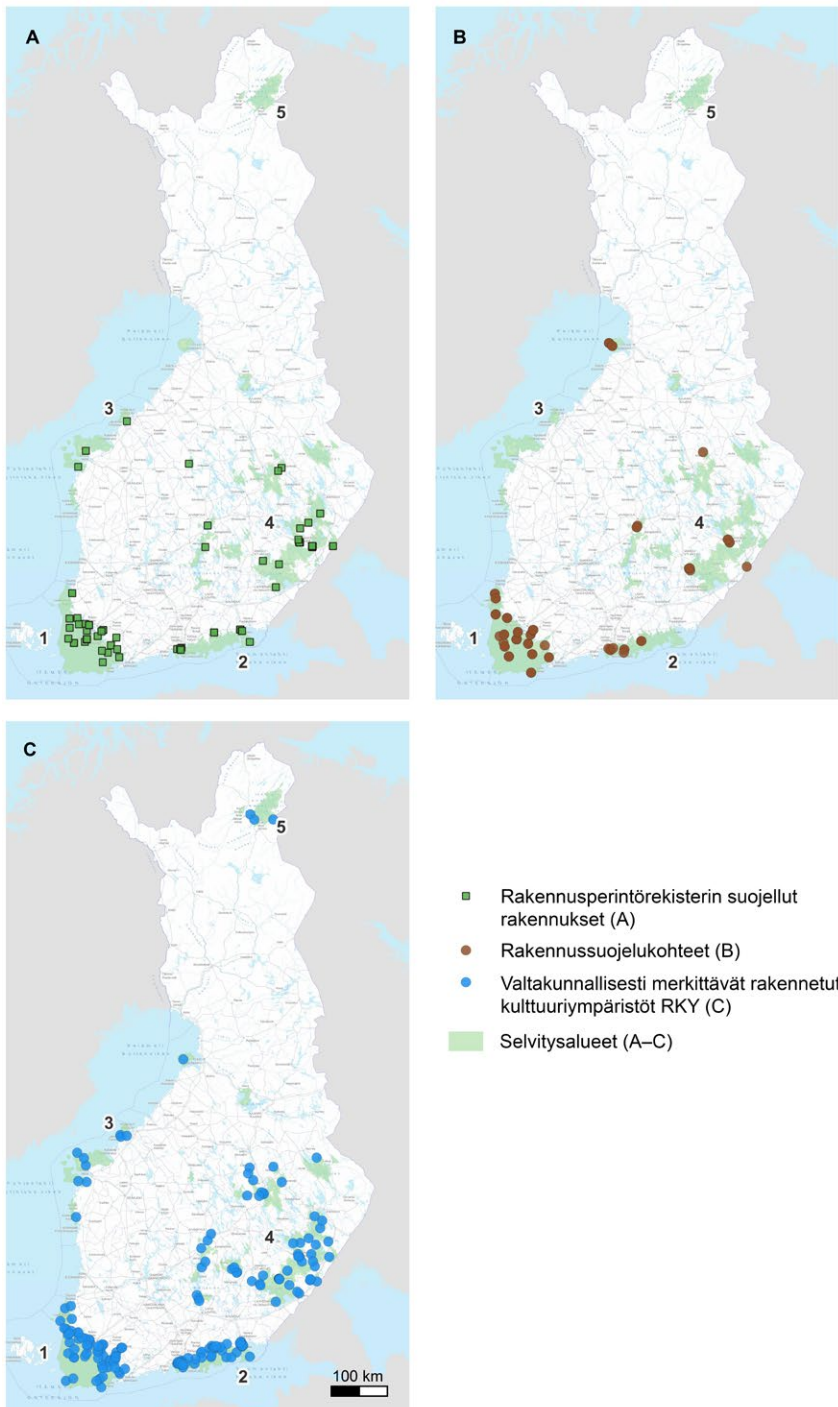
Taulukko 14. Suojeltujen ja valtakunnallisesti merkittävien rakennusperintökohteiden ja -alueiden lukumäärä selvitysalueilla, kpl.

Selvitysalue	Rakennusperintörekisterin suojellut rakennukset	Rakennus-suojelu-kohteet ja -alueet	Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	24	18	60
2. Suomenlahti	11	7	57
3. Pohjanmaan saaristo	3	2	10
4. Järvi-Suomi	24	9	60
5. Inarin saaristo	0	0	3

Taulukko 15. Eri teemoihin kuuluvien RKY-alueiden osuus kunkin selvitysalueen kohteista, %.

Teema	1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	2. Suomen- lahti	3. Pohjanmaan saaristo	4. Järvi- Suomi	5. Inarin saaristo
Asuminen	40 %	38 %	36 %	33 %	40 %
Elinkeinot ja teollisuus	10 %	13 %	4 %	15 %	0 %
Liikenne ja liikkuminen	18 %	15 %	36 %	15 %	0 %
Uskonto, hautaaminen ja taide	17 %	9 %	21 %	11 %	0 %
Puolustus ja sodankäynti	4 %	7 %	0 %	8 %	0 %
Hallinto, koulutus ja vapaa-aika	11 %	17 %	4 %	18 %	0 %
Muut kohteet	0 %	1 %	0 %	1 %	60 %

Kuva 107. Valtakunnallisten rekisterien rakennusperintökohteet selvitysalueilla. Numerot viittaavat selvitysalueisiin: 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa, 2. Suomenlahti, 3. Pohjanmaan saaristo, 4. Järvi-Suomi ja 5. Inarin saaristo. Rakennusperintörekisteri, Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt © Museovirasto, Rakennussuojelukohteet © ELY-keskukset & Suomen ympäristökeskus, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

8.2 Muut kulttuuriperintöaineistot

Muut kulttuuriperinnön aineistot ovat ominaisuuksiltaan vaihtelevia: niiden kohdemäärät ovat pieniä, aineistosta ei ole paikkatietoa tai kohteiden ominaisuustiedot eivät sovellu käytettäväksi temaattiseen tarkasteluun. Näiden aineistojen selvitysalueita koskevat huomiot perustuvat alla olevaan aineistoesittelyyn. Aineistoista on esitetty tarkempia perustietoja liitteessä 3.

Elävä kulttuuriperintö⁸⁴

- Elävän perinnön wikiluettelo – Museovirasto⁸⁵
- Elävän perinnön kansallinen luettelo – Museovirasto⁸⁶
- Unescon aineettoman kulttuuriperinnön luettelot – Unesco⁸⁷

Museovirasto avasi Elävän perinnön wikiluettelon 2016. Luettelo täydentyy sitä mukaa, kun yhteisöjen ehdottamia eläviä perinteitä hyväksytään siihen mukaan. Wikiluettelosta on mahdollista tehdä esityksiä Elävän perinnön kansalliseen luetteloon ja siitä edelleen Unescon aineettoman kulttuuriperinnön luetteloihin.⁸⁸

Elävän perinnön wikiluettelossa perinteitä on listattu seuraavien yhdeksän teeman mukaisesti:

1. juhlat ja tavat
2. musiikki ja tanssi
3. esittävät taiteet
4. suullinen perinne
5. käsityötaidot
6. ruokaperinteet
7. pelit ja leikit
8. luonto ja maailmankaikkeus
9. hyvät käytännöt.

84 Elävää kulttuuriperintöä kutsutaan myös aineettomaksi kulttuuriperinnöksi.

85 Elävä perintö 2025a.

86 Elävä perintö 2025b.

87 Unesco n.d. a.

88 Aiheesta lisää Marsio 2014; 2017.

Saariston perinteet ovat niukasti edustettuina. Kymmenen perinnettä liittyy ainakin löyhästi saaristokulttuuriin. Tämä vastaa noin kolmea prosenttia luettelon perinteistä.

Wikiluettelon saaristoperinteistä 8/10 liittyy selvitysalueisiin (katso Liite 3). Näistä viisi perinnettä on hyväksytty Elävän perinnön kansalliseen luetteloon. Nämä liittyvät puisiin limisaumaveneisiin, tikkuröijyn neulomiseen ja jokaisenoikeuksiin.

Elävän perinnön kansallisesta luettelosta löytyvät seuraavat saaristoalueisiin liittyvät perinteet:

Käsityötaidot

- Hailuotolaisen tikkuröijyn neulominen (2017).
- Puuveneen korjaus (2023).

Luonto ja maailmankaikkeus

- Jokamiehen oikeudet (2017).
- Limisaumaisten puuveneiden veisto (2017) ja purjehtiminen perinteisillä limisaumaveneillä (2017).
- Puruveden talvinuottaus (2017).

Unescon ihmiskunnan aineettoman kulttuuriperinnön luettelossa on mukana vuonna 2021 hyväksytty pohjoismainen limisaumaveneperinne (en. Nordic clinker boat traditions).⁸⁹ Unescon luetteloon kuuluva saunomisperinne Suomessa (2020) on myös voimakkaasti läsnä saaristoissa alueilla.

Docomomo-kohteet

Docomomo Suomi Finland ry on Suomessa toimiva modernin arkkitehtuurin asiantuntijaorganisaatio. Se on osa kansainvälistä *Docomomo International* (International Committee for Documentation and Conservation of Buildings, Sites and neighbourhoods of the Modern Movement) -järjestöä, joka on erikoistunut modernin arkkitehtuurin suojeluun ja dokumentointiin.⁹⁰

89 Unesco n.d. b.

90 Docomomo Suomi Finland ry n.d.

Suomen Docomomo ylläpitää listaa, jolle on valikoitu merkittävää modernia arkkitehtuuria. Huhtikuussa 2025 listalla oli yhteensä 94 kohdetta, joista vain viisi sijaitsee tässä selvityksessä käsiteltävillä saaristoalueilla – Saaristomerellä, Suomenlahdella ja Järvi-Suomessa Päijänteellä.⁹¹ Kohteet ovat tyypiltään asuintalo, huvila, kirkko, kunnantalo ja pankki (katso tarkemmin Liite 3).

Unescon maailmanperintökohteet

Suomessa on seitsemän Unescon maailmanperintökohdetta: kuusi kulttuuriperintökohdetta ja yksi luonnonperintökohde (Kuva 108). Näistä kolme sijaitsee selvitysalueilla.

Kulttuuriperintökohteet *Suomenlinna* (Helsinki) ja *Struven astemittausketjun Pyhtään Isoviirin mittauspiste* sijaitsevat molemmat Suomenlahden selvitysalueella. Astemittausketjun mittauspisteet sijaitsevat kymmenen valtion alueella. Suomessa maailmanperintökohteeseen kuuluvia mittauspisteitä on kuusi. Suomen luonnon ainoa luonnonperintökohde maailmanperintöluettelossa, *Merenkurkun saaristo* (Kuva 109), sijaitsee suurimmaksi osaksi Pohjanmaan saariston selvitysalueella.⁹²

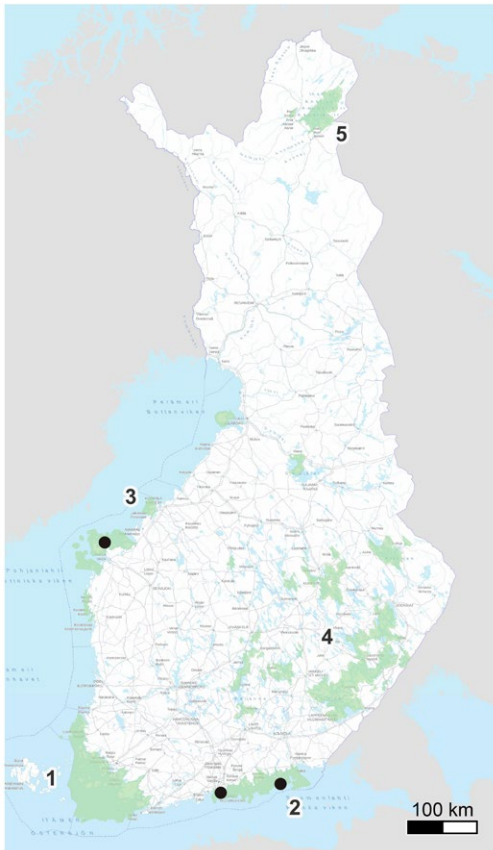
Lisätietoja Unescon maailmanperintökohteista on Unescon verkkosivuilla.⁹³

91 Docomomo Suomi Finland ry n.d.

92 Museovirasto n.d.

93 Katso lisää Unescon maailmanperintökohteista <https://whc.unesco.org/en/list/>.

Kuva 108. Maailmanperintökohteet selvitysalueilla (pisteet). Numerot viittaavat selvitysalueisiin: 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa, 2. Suomenlahti, 3. Pohjanmaan saaristo, 4. Järvi-Suomi ja 5. Inarin saaristo. Maailmanperintö © Museovirasto, Taustakartta © Maanmittaushallitus 2025.

Kuva 109. Merenkurkun saariston maailmanperintöluettelon luonnonperintökohteelle tyypillisiä De Geer -moreeniharjanteita. Kuva on Mustasaaren Björköbyn Svedjehamnin edustalta. Alue kuuluu myös valtakunnallisesti arvokkaihin maisema-alueisiin. Kuva: T. Mökkönen 2025, KY543:3, Museovirasto.

Perinnealusrekisteri

- Sisältää pääsääntöisesti yli 50 vuotta vanhoja Suomessa rakennettuja aluksia.
- Rekisterissä on 336 alusta.

Perinnealusrekisteri sisältää sekä ammattikäyttöön rakennettuja aluksia että hivi- ja kilpaveneitä. Se perustettiin vuonna 1993 aluksi vain ammattikäyttöön rakennetuille aluksille (ks. lisää Liite 3). Myöhemmin perinnealusrekisteriin liitettiin vuonna 2012 perustettu klassikkoveneiden rekisteri (hivi- ja kilpaveneet).

Aluksen liittäminen rekisteriin vaatii omistajan tekemää hakemusta ja hakuehtojen täyttymistä. Rekisterissä olevat veneet ja alukset ovat yksityisten ihmisten ja yhdistysten ylläpitämiä ja yhä käytössä olevaa kulttuuriperintöä. Rekisterin tavoitteena on varmistaa merkittäviksi arvioitujen alusten säilyminen ja asianmukainen kunnostaminen. Rekisteriin hyväksyminen on tunnustus aluksen arvoista ja sen säilymisen hyväksi tehdystä työstä. Rekisterin alukset ovat etusijalla myönnettäessä liikenteen kulttuuriperintöavustuksia.

Rekisteriin on kirjattu alusten ja veneiden rakennuspaikat (Kuva 110, Taulukko 16), mutta nykyinen käyttökunta tai omistajan kotipaikkakunta eivät kuulu kerättäviin tietoihin. Vain matkailupalveluita tarjoavien ja Traficomien rekisterissä matkustaja- aluksiksi rekisteröityjen alusten kotipaikka tunnetaan. Näitä rekisteröityjä matkailu- aluksia on perinnealusrekisterissä yhteensä 17, joista 13:n kotipaikka sijaitsee selvitysalueilla.⁹⁴

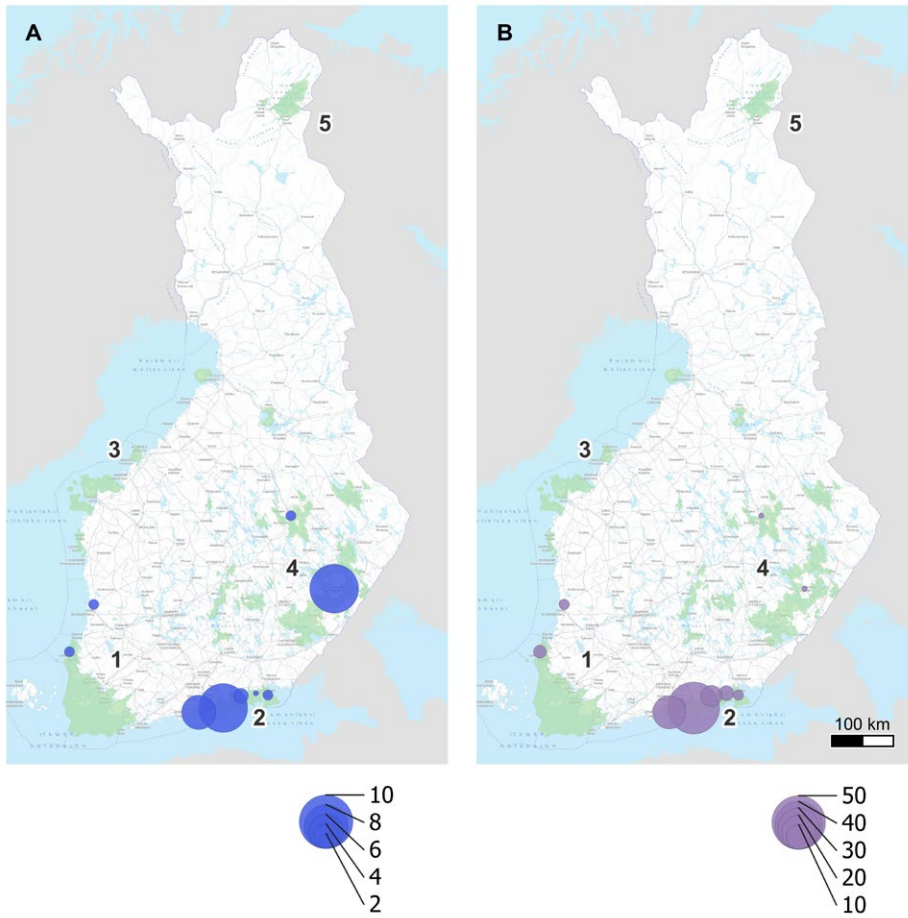
Perinnealusrekisterin aluksia on rakennettu eniten Suomenlahden selvitysalueella. Matkailupalveluita tarjoavien ammattiliikennekäytössä olevien perinnealusten koti- satamat ovat Suomenlahden ja Järvi-Suomen selvitysalueilla.

Taulukko 16. Selvitysalueilla rakennetut perinnealusrekisterin alukset, kpl.

Kaupunki	Ammatti- alukset	Huvi- ja kilpa- veneet	Yhteensä
Helsinki – Helsingfors	6	19	25
Kotka	1	1	2
Kuopio	1	0	1
Loviisa – Lovisa	2	7	9
Pori – Björneborg	1	1	2
Porvoo – Borgå	9	47	56
Pyhtää – Pyttis	0	3	3
Savonlinna	9	0	9
Sipoo – Sibbo	1	2	3
Uusikaupunki – Nystad	1	2	3

94 Matkailupalveluita tarjoavat perinnealusrekisterin alukset jakautuvat selvitysalueille seuraavasti: 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa – 0 kpl; 2. Suomenlahti – 9 kpl (Helsinki 7, Kotka 1, Porvoo 1); 3. Pohjanmaan saaristo – 0 kpl; 4. Järvi-Suomi – 4 kpl (Savonlinna 3, Puumala 1) ja 5. Inarin saaristo – 0 kpl.

Kuva 110. Perinnealusrekisterin ammattialusten (A) ja huvi- ja kilpaveneiden (B) rakennuspaikkakuntien lukumäärä selvitysalueilla. Numerot viittaavat selvitysalueisiin: 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa, 2. Suomenlahti, 3. Pohjanmaan saaristo, 4. Järvi-Suomi ja 5. Inarin saaristo. Taustakartta © Maanmittaushallitus.

Perinnebiotoopit

- Perinnemaisemia ja perinnebiotooppeja. Aineisto on päivitetty vuosina 2019–2022.

Perinnebiotoopit ovat perinteisen karjalatalouden synnyttämää kulttuurivaikutteista luontoa. Perinnebiotoopeiksi lasketaan niityt, kedot, hakamaat, metsälaitumet ja nummet (ks. lisää Luku 6.5, aineistosta tarkemmin Liite 3). Ne ovat runsaslajisia elinympäristöjä, joiden määrä on vähentynyt merkittävästi maatalouden tehostumisen myötä. Kaikki perinnebiotooppien luontotyypit ovat äärimmäisen uhanalaisia tai erittäin uhanalaisia.⁹⁵

Viimeisimmän perinnebiotooppien valtakunnallisen inventoinnin pohjalta on nostettu esiin tärkeitä perinnebiotooppikeskittymiä. Selvitysalueilla sijaitsevia keskittymiä ovat:⁹⁶

- Saaristomeri 3 kpl (Parainen: Åvensorin saari, Saaristomeren harjusaariketju, Berghamnin saaristo)
- Järvi-Suomi 1 kpl (Lieksa: Kolin perinnemaisemat)
- Pohjanmaan saaristo 4 kpl (Hailuoto: Potinlahden kokonaisuus, Hailuodon kaakkoisrannan kokonaisuus; Mustasaari: Björköbyn saaristolaitumet; Luoto: Luodon sisäsaariston saaristolaitumet)

Suuri osa perinnebiotoopeista sijaitsee Suomenlahden länsiosassa ja Saaristomeren alueella.⁹⁷ Myös tässä selvityksessä mukana olevista perinnebiotoopeista yli 50 prosenttia sijaitsee Saaristomeren ja Selkämeren eteläosan selvitysalueella (Taulukko 17). Vähiten perinnebiotooppeja on Suomenlahden ja Inarin saariston selvitysalueilla.

95 Forss 2024: 11.

96 Forss 2024: 45–50.

97 Raatikainen 2018: 21, 26, 67.

Metsähallituksen hallinnoimilla alueilla sijaitsee noin puolet Suomen perinnebiotoopeista.⁹⁸ Selvitysalueilla Metsähallituksen hallinnoimia perinnebiotooppeja on suhteellisesti eniten Inarin saaristossa (93 % alueen perinnebiotoopeista), Suomenlahdella (35 %) ja Saaristomerellä ja Selkämeren eteläosan selvitysalueella (28 %), ja vähiten Järvi-Suomessa (17 %) ja Pohjanmaan saaristossa (9 %).

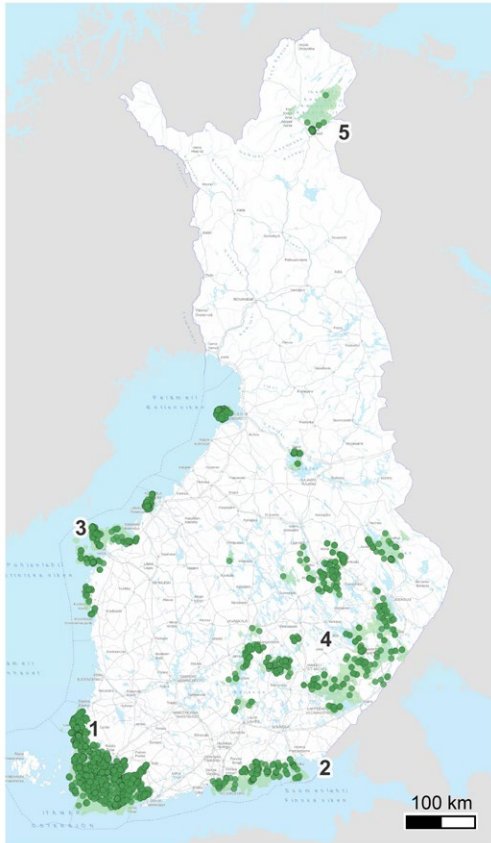
Perinnebiotooppien (rekisteröityjen osa-alueiden) pinta-alojen keskiarvoilla mitattuna laajimmat perinnebiotoopit löytyvät Pohjanmaan saariston selvitysalueelta ja pienimmät Järvi-Suomesta (Taulukko 17).

Taulukko 17. Selvitysalueilla sijaitsevien perinnebiotooppien osa-alueiden lukumäärä, kpl, ja pinta-alojen keskiarvo, ha. Aineisto: Perinnebiotooppikohteet © Metsähallitus.

Selvitysalue	Perinnebiotoopit, osa-alueet	Perinnebiotooppien osa-alueet Metsähallituksen alueella	Perinnebiotooppien osa-alueiden pinta-alojen keskiarvo
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	1 246	353	5,0
2. Suomenlahti	133	46	7,6
3. Pohjanmaan saaristo	307	28	12,8
4. Järvi-Suomi	527	89	3,5
5. Inarin saaristo	44	41	4,0

⁹⁸ Raatikainen 2018: 12.

Kuva 111. Perinnebiotooppien levintä selvitysalueilla (pisteet). Numerot viittaavat selvitysalueisiin: 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa, 2. Suomenlahti, 3. Pohjanmaan saaristo, 4. Järvi-Suomi ja 5. Inarin saaristo. Perinnebiotoopit © Metsähallitus, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet (VAMA)

- Suomen maaseudun edustavimpia kulttuurimaisemia.
- Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden (VAT) mukainen aineisto 1.3.2022 alkaen.

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet (VAMA) on päivitysinventointiin perustuva aineisto, jolla korvattiin sen vuonna 1995 hyväksytty edeltäjä (ks. lisää Liite 3, Luku 6.4). Selvitysalueilla sijaitsee osia yhteensä 36 maisema-alueesta (Kuva 112; Taulukko 18, 19).

Lukumääräisesti eniten eri maisema-alueiden osia on Järvi-Suomen selvitysalueella, jossa ne jakautuvat Vuoksen, Kymijoen ja Oulunjoen vesistöalueille. Pinta-alaltaan laajimmat (1 015 km²) maisema-alueet löytyvät Pohjanmaan saariston selvitysalueelta, jossa maisema-alueet kattavat 35 prosenttia selvitysalueesta. Pienimmät maisema-alueet ovat Inarin saariston selvitysalueella (55 km²).

Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden lisäksi maakuntien liittojen valmistelemissa maakuntakaavoissa on esitetty maakunnallisesti merkittäviä maisema-alueita, jotka eivät ole mukana selvityksessä.

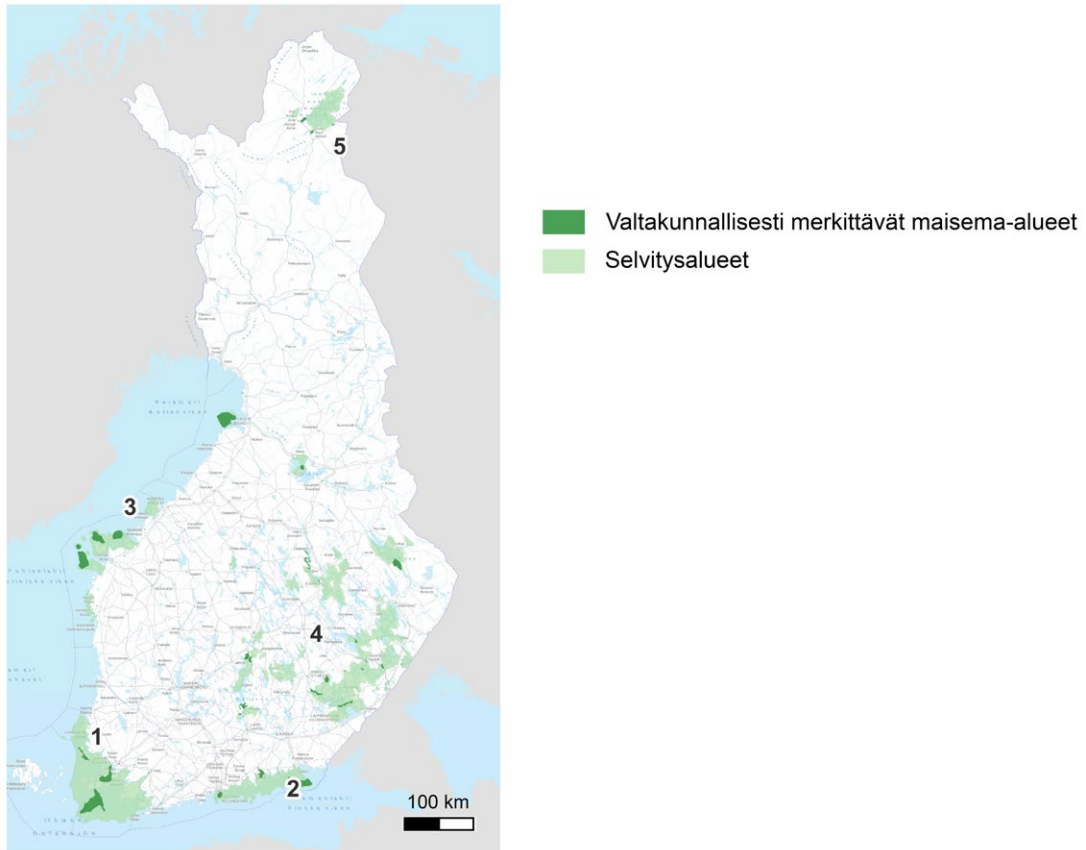
Taulukko 18. Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden (VAMA) lukumäärä selvitysalueilla, kpl, ja niiden osuus kunkin selvitysalueen pinta-alasta, %. Aineisto: Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet VAMA © Suomen ympäristökeskus.

Selvitysalue	Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet VAMA	VAMA-alueiden osuus selvitysalueen pinta-alasta
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	5	9 %
2. Suomenlahti	4	10 %
3. Pohjanmaan saaristo	3	35 %
4. Järvi-Suomi	21	4 %
5. Inarin saaristo	3	3 %

Taulukko 19. Selvitysalueilla sijaitsevat valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet.

Selvitysalue	Valtakunnallisesti merkittävät maisema-alueet VAMA
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	Airiston merimaisema; Halikonjokilaakson viljelymaisema; Perniön viljelymaisemat; Saaristomerien merimaisemat; Ströömin meriväylä.
2. Suomenlahti	Helsingin edustan merimaisema; Itäisen Suomenlahden saaristomaisemat; Kymijokilaakson kulttuurimaisema; Pernajanlahden ja Koskenkylänjoen kulttuurimaisemat.
3. Pohjanmaan saaristo	Björköbyn saariston kulttuurimaisema; Hailuoto; Merenkurkun saaristomaisemat.
4. Järvi-Suomi	Etelä-Päijänteiden kulttuuri- ja harjusaarimaisemat; Haukkavuoren maisemat; Heinäveden reitin vesistömaisema; Kokonsaaren kulttuurimaisemat; Kolin maisemat; Kyrönsalmen kulttuurimaisema; Maaninkajärven ja Onkiveden kulttuurimaisemat; Manamansalon kulttuurimaisemat; Muuramäen maisema; Neitvuoren maisemat; Oravivuoren maisemat; Pisan maisemat; Puijon maisemat; Punkaharjun maisemat; Putkilahden kulttuurimaisemat; Ristiinan veskansan kulttuurimaisema; Savonselän mäki-asutusmaisemat; Sulkavan Linnavuoren maisema; Totkunniemen kylämaisemat; Utulan ja Kyläniemen viljely- ja järvimaisemat; Viisarimäen ja Rutalahden laaksomaisema.
5. Inarin saaristo	Inarijärven ja Juutuanjoen maisemat; Nellimin asutusmaisemat; Ukonjärven ja Myössjärven maisemat.

Kuva 112. Valtakunnallisesti merkittävät maisema-alueet (VAMA) selvitysalueilla. Numerot viittaavat selvitysalueisiin: 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa, 2. Suomenlahti, 3. Pohjanmaan saaristo, 4. Järvi-Suomi ja 5. Inarin saaristo. VAMA © Suomen ympäristökeskus, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

8.3 Kulttuuri- ja luontoarvoja yhdistävät kokonaisuudet

Selvitysalueilla on useita kulttuuri- ja luontoarvoja yhdistäviä kohdekokonaisuuksia, joissa arvostettu ja suojeltu kulttuuriperintö on merkittävässä osassa (Taulukko 20). Useat kokonaisuudet toimivat kulttuurimatkailun tarpeisiin ja niiden taustaperiaatteissa on mukana kulttuuriperintöä suojaavia tavoitteita.

Taulukko 20. Kulttuuri- ja luontoarvoja yhdistäviä aineistoja ja kohdekokonaisuuksia.

Aineisto	Perusta	Tarkoitus	Paikkatietoaineisto saatavilla
Biosfääri-alueet	Unescon The Man and the Biosphere -ohjelma	Tavoitteena on luoda tieteellinen perusta ihmisten ja ympäristön välisen suhteen parantamiseksi, mukaan lukien kulttuuriarvojen kunnioittaminen.	Ei
Euroopan neuvoston kulttuurireitit	Euroopan neuvoston kulttuurireittien laajennettu osittais-sopimus (Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes, EPA-sopimus)	Tavoitteena on mm. lisätä tietoa monipuolisesta kulttuuriperinnöstä ja kehittää kestävää kulttuurimatkailua.	Ei
Unesco Geoparks -alueet	Unescon hallinnoima Global Geoparks Network	Kansainvälisesti merkittäviä geologisia kohteita hoidetaan kokonaisvaltaisella suojelun, koulutuksen ja kestävän kehityksen konseptilla. Geologisten kohteiden esittely yhdessä luonto- ja kulttuuriarvojen kanssa.	Ei
Kansalliset kaupunkipuistot	Alueidenkäyttölaki (132/1999)	Tavoitteena kaupunki-ympäristön kokonaisuus, jossa virkistysalueet yhdistyvät arvokkaihin kulttuuri- ja luontomaisemiin.	Kyllä
Kansallismaisemat	Suomen itsenäisyyden 75-vuotisjuhlavuoden kunniaksi valittuja kansallismaisemia. Valinnasta vastasi ympäristöministeriön kansallismaiseman-työryhmä (1992).	Maan eri osien kulttuurin ja luonnon piirteiden ilmentäminen. Tarkoitus osoittaa kulttuuriin, historiaan ja luontokuvaan kytkeytyvä symbolinen merkitys.	Ei

Biosfäärialueet

Unescon Ihminen ja biosfääri -ohjelman (The Man and The Biosphere) tavoitteena on luoda kansainvälisesti tieteellinen perusta ihmisen ja luonnon vuorovaikutussuhteen parantamiseksi. Ohjelmamukaisesti perustetut biosfäärialueet (biosphere reserves) edistävät paikallisesti kestävä kehityksen periaatteita, muun muassa luonnon monimuotoisuutta, ihmisen ja luonnon välistä tasapainoa ja kulttuuriarvojen kunnioitusta.

Biosfäärialueisiin kuuluvat maisemalta, ekosysteemeiltä ja lajistoltaan tarkoin suojellun ydinalueen lisäksi sitä ympäröivät puskurivyöhyke ja yhteistoiminta-alue. Suomessa on kaksi biosfäärialuetta: *Saaristomeren biosfäärialue* ja *Pohjois-Karjalan biosfäärialue*. Näistä ensimmäinen on kokonaisuudessaan Saaristomeren ja Selkämeren eteläosan selvitysalueella ja jälkimmäinen Järvi-Suomen selvitysalueella Pielisellä.

Unesco Global Geoparks -alueet

Unesco Global Geoparks -alueet ovat kansainvälisesti merkittävien geologisten kohteiden ja maisemien ympärille luotuja kokonaisuuksia, joissa geologista perintöä esitellään yhdessä muun alueen luonnon- ja kulttuuriperinnön kanssa. Alueita hoidetaan kokonaisvaltaisella suojelun, koulutuksen ja kestävä kehityksen konseptilla, johon paikalliset yhteisöt ovat sitoutuneet. Kohteet saavat Global Geopark -statuksen neljäksi vuodeksi kerrallaan, jonka jälkeen toimintaa arvioidaan uudelleen.⁹⁹

Suomessa on viisi Unescon Global Geoparks -aluetta, joista kaksi sijaitsee ainakin osin selvitysalueella. *Saimaa Geopark* koostuu 65:stä eri puolilla Saimaata sijaitsevasta kohteesta. Osa *Rokua Geoparkin* kohteista sijaitsee Oulujärvellä Manamansalossa. Molemmat Geopark-alueet sijaitsevat osin Järvi-Suomen selvitysalueella.¹⁰⁰

Euroopan neuvoston kulttuurireitit

Suomi liittyi Euroopan neuvoston kulttuurireittien laajennettuun osittaissopimukseen (Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes, EPA-sopimus) vuonna 2018. Euroopan neuvoston kulttuurireittien tavoitteena on muun muassa lisätä tietoa monipuolisesta kulttuuriperinnöstä ja kehittää kestävää kulttuurimatkailua. Reittejä on tällä hetkellä 48. Ne ovat monikansallisia, ja ne on muodostettu erilaisten

⁹⁹ Unesco 2025.

¹⁰⁰ Rokua Geopark n.d.; Saimaa Geopark n.d.

teemojen ympärille. Suomalaisia verkostojäseniä on mukana yhteensä yhdeksässä reitissä (Taulukko 21)¹⁰¹. Viiden reitin kohteita löytyy Saaristomereltä ja Järvi-Suomen selvitysalueilta.

Taulukko 21. Euroopan neuvoston kulttuurireitit Suomessa ja selvitysalueilla.

Reitti	Kohde selvitysalueella	Selvitysalue
Hansa (The Hansa)	–	–
Viikinkireitti (Viking Route)	Kemiönsaari, Rosalan viikinkikeskus	1. Saaristomeri
Esihistoriallisen kalliotaiteen polut (Prehistoric Rock Art Trails)	Mikkeli, Astuvansalmen kalliomaalaukset	4. Järvi-Suomi
Pyhän Olavin reitit (Route of Saint Olav Ways)	Pyhän Olavin merireitti: Saaristomereltä kohteita, mm. Paraisten kirkko, Nauvon kirkko.	1. Saaristomeri
	Pyhän Olavin mannerreitti: Savonlinna, Olavinlinna.	4. Järvi-Suomi
Impressionismin reitit (Impressionisms Routes)	–	–
Euroopan teollisen perinnön reitti (European Route of Industrial Heritage)	–	–
Rautaesirippureitti (Iron Curtain Trail – EuroVelo 13)	Pyöräilyreitti sivuaa selvitysalueita Kesälähdellä ja Parikkalassa.	4. Järvi-Suomi
Liberation Route Europe	–	–
Alvar Aalto -reitti (Alvar Aalto Route – 20 th Century Architecture and Design)	Jyväskylä, Muuratsalon koetalo.	4. Järvi-Suomi

101 Council of Europe 2025.

Kansalliset kaupunkipuistot

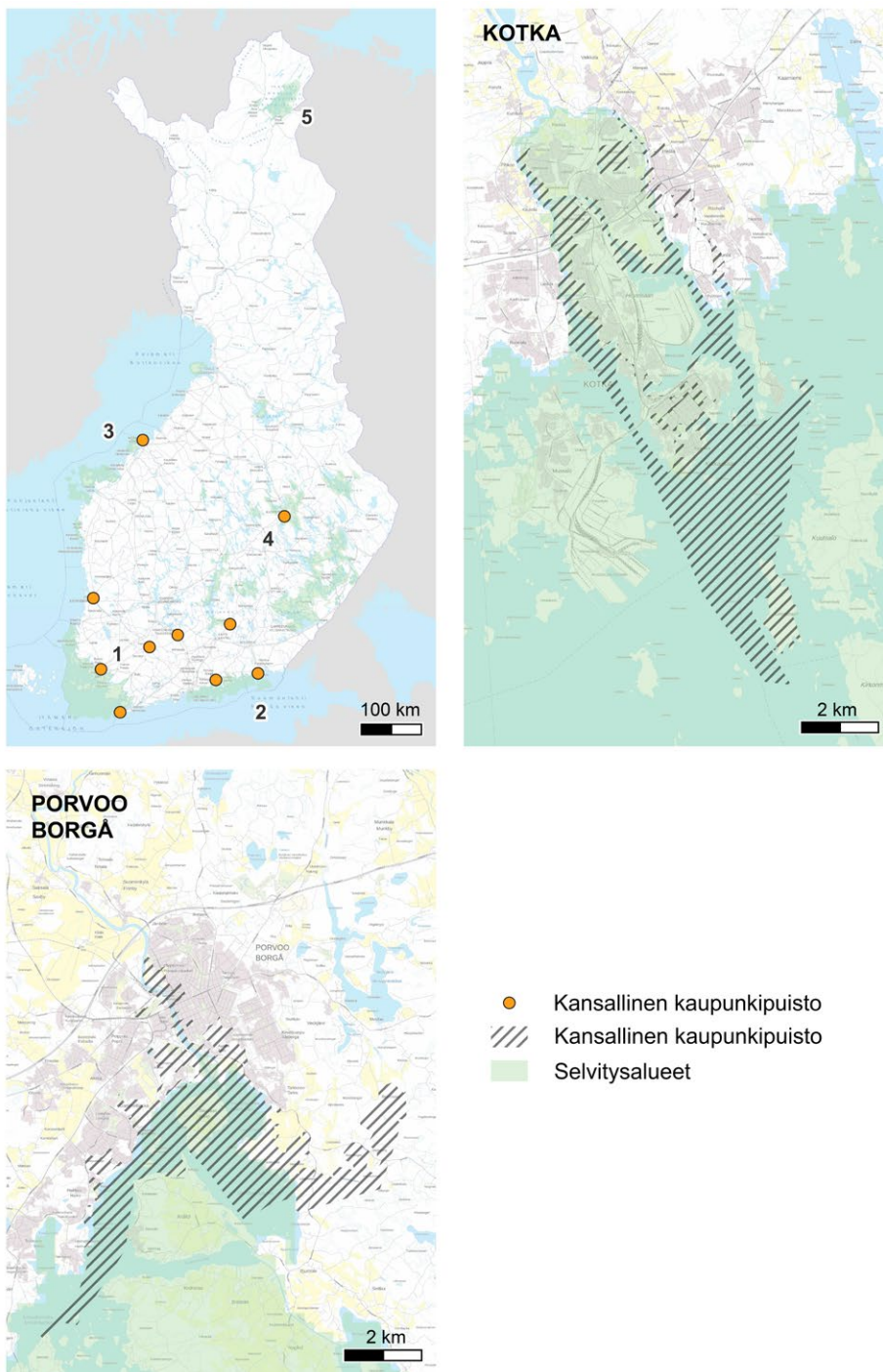
Kansallinen kaupunkipuisto on alueidenkäyttölaisissa (ent. maankäyttö- ja rakennuslaki, 132/1999) määritelty kaupunkiympäristössä sijaitseva kokonaisuus, jossa virkistysalueet yhdistyvät arvokkaihin kulttuuri- ja luontomaisemiin. Ympäristöministeriö päättää kansallisten kaupunkipuistojen perustamisesta kaupunkien tekemien hakemusten pohjalta.¹⁰²

Suomessa on kymmenen kansallista kaupunkipuistoa¹⁰³, joista seitsemän sijaitsee ainakin osin saaristoisilla alueilla (Kuva 113). Näistä selvitysalueilla ainakin osittain sijaitsevia ovat Kotkan, Porvoon ja Kuopion kansalliset kaupunkipuistot.

102 Ympäristöministeriö n.d.

103 Kansalliset kaupunkipuistot sijaitsevat seuraavissa kunnissa: Forssa, Hanko, Heinola, Hämeenlinna, Kokkola, Kotka, Kuopio, Pori, Porvoo ja Turku.

Kuva 113. Kaikki kansalliset kaupunkipuistot sekä tarkemmat kartat Suomenlahden selvitysalueen Kotkan ja Porvoon kansallisista kaupunkipuistoista, jotka sijaitsevat pääosin selvitysalueilla. Numerot viittaavat selvitysalueisiin: 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa, 2. Suomenlahti, 3. Pohjanmaan saaristo, 4. Järvi-Suomi ja 5. Inarin saaristo. Kansalliset kaupunkipuistot, Saaristoluokitus © Suomen ympäristökeskus, Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kansallismaisemat

Vuonna 1992 Suomen itsenäisyyden 75-vuotisjuhlavuoden kunniaksi valittiin Suomen 27 kansallismaisemaa, jotka ilmentävät maan eri osien kulttuurin ja luonnon piirteitä. Valinnasta vastasi ympäristöministeriön kansallismaisemantyöryhmä.

Kansallismaisemilla on vahva kulttuuriin, historiaan ja luontokuvaan kytkeytyvä symbolinen merkitys. Niillä ei kuitenkaan ole rajoja eikä maankäytönsuunnitteluun vaikuttavaa lailla määriteltyä roolia.¹⁰⁴

Suomen kansallismaisemista kymmenen sijaitsee saaristoisilla alueilla. Näistä seitsemän sijaitsee selvitysalueilla: *Saaristomeri* (Saaristomeri), *Merellinen Helsinki* (Suomenlahti) ja *Merenkurkun saaristo* ja *Hailuoto* (Pohjanmaan saariston selvitysalue). Järvi-Suomen selvitysalueella sijaitsevat kansallismaisemat ovat *Olavinlinna* ja *Pihlajavesi*, *Punkaharju* ja *Heinäveden reitti*.

Selvitysalueiden ulkopuolelle jääviä järviympäristön kansallismaisemia ovat Kanta-Hämeessä ja Pirkanmaalla sijaitsevat *Vanajaveden laakso* ja *Rautaveden kulttuurimaisema* sekä Satakunnassa sijaitseva *Köyliönjärven* kansallismaisema.

8.4 Museoviraston ja ELY-keskusten jakamat avustukset

Museoviraston kulttuuriperintöön ja ELY-keskusten¹⁰⁵ saariston ympäristönhoitoon kohdistuvat avustukset ilmaisevat osaltaan kulttuuriperinnön ylläpidon hoidon ja esittelyn alueellista aktiivisuutta.

Museoviraston jakamat kulttuuriperinnön valtionavustukset vuosina 2020–2024

Museovirasto jakaa valtionavustuksia, joilla tuetaan kulttuuriperintökohteiden säilymistä ja hoitoa sekä museoiden ja yhteisöjen kulttuuriperintöön liittyviä hankkeita ja toimintaa (Taulukko 22). Tarkastelussa on mukana viiden vuoden aikana selvitysalueille myönnetty avustukset, joiden kohde sijaitsee saaristoalueella tai jonka aihepiiri ja toteutus kohdistuvat saaristoon.

¹⁰⁴ Suomen ympäristökeskus 2022.

¹⁰⁵ ELY-keskusten tilalle perustetaan vuoden 2026 alussa Elinvoimakeskus.

Sekä avustusten lukumäärällä että avustussummilla mitattuna avustuksia on myönnetty eniten Suomenlahden selvitysalueelle (Kuvio 2, 3). Vähintään avustuksia kohdistunut Inarin saaristoalueelle, jonne ei ole myönnetty yhtään avustusta. Suomenlahden selvitysalueen avustukset olivat keskimääräiseltä kooltaan suurimpia (12 000 €) ja Pohjanmaan pienimpiä (6 000 €).

Suomenlahden selvitysalueen suurempaa hakemusten määrää ja rahallista summaa selittää pääosin avustustyyppi 6. *Hankeavustukset maailmanperintökohteiden hoitoon*. Nämä avustukset ovat kohdistuneet Suomenlahden selvitysalueella sijaitsevaan Suomenlinnan maailmanperintökohteeseen. Kahden avustustyyppin avustuksia ei kohdistunut lainkaan selvitysalueille tarkastelujakson aikana.¹⁰⁶

Lukumääräisesti eniten avustuksia on myönnetty rakennusten ja kulttuuriperintökohteiden entistämiseen.¹⁰⁷ Selvitysalueille on myönnetty entistämistä yhteensä noin 460 000 €. Avustukset kohdistuivat selvitysalueille suurimmasta pienimpään seuraavasti: Suomenlahti, Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa, Järvi-Suomi, Pohjanmaan saaristo ja viimeisenä kokonaan ilman avustuksia oleva Inarin saaristo (Kuva 114). Kolme eniten saaristoon kohdistuneita entistämistä saanutta selvitysalueen kuntaa olivat suurimmasta pienimpään Helsinki, Kemiönsaari ja Loviisa.

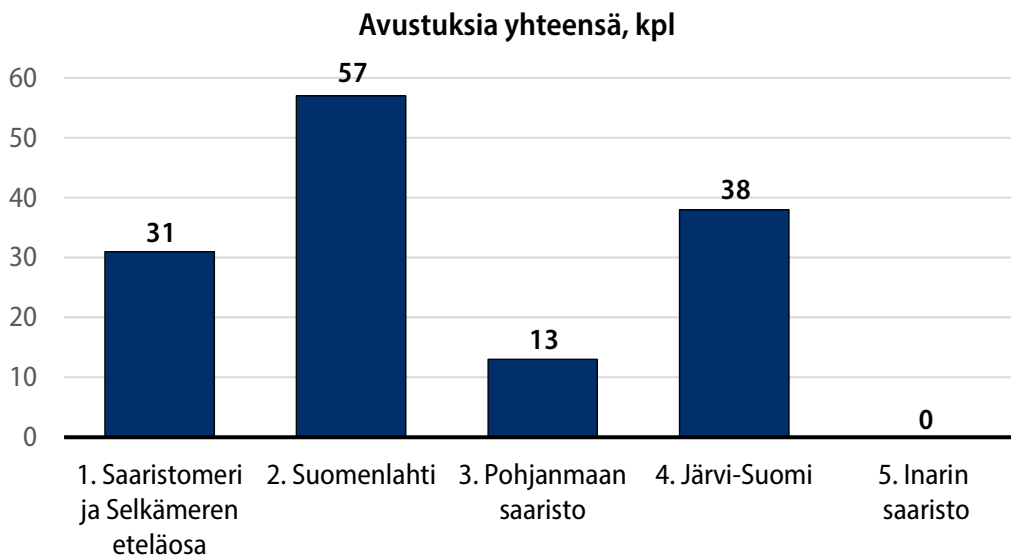
106 Avustustyyppi 3. *Avustukset Euroopan neuvoston kulttuurireittitoimintaa vahvistaviin yhteistyö- ja kehittämishankkeisiin* ja 4. *Avustukset maailmanperintökohteiden tutkimus- ja kehittämishankkeisiin*.

107 Avustustyyppi 8. *Hankeavustukset rakennusten ja kulttuuriympäristökohteiden entistämiseen*. Selvitysalueille myönnettiin yhteensä 82 entistämistä.

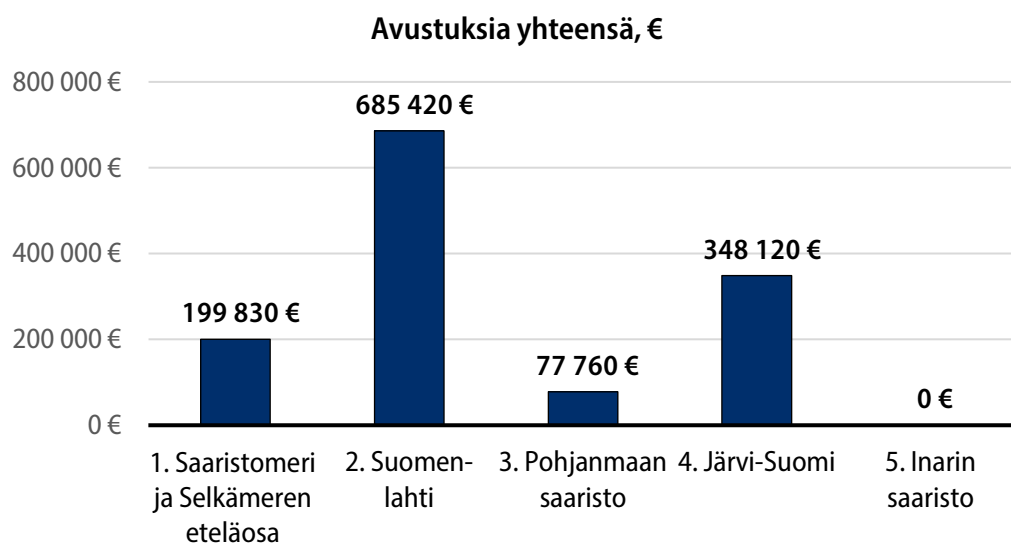
Taulukko 22. Museoviraston jakamat kulttuuriperinnön avustukset.

Avustus	Kohde	Myöntäjä
1. Avustukset aineettoman kulttuuriperinnön sopimuksen mukaisesti yhteistyö- ja kehittämishankkeisiin	Aineeton kulttuuriperintö	Museoalan kehittäminen
2. Avustukset ammatillisten museoiden innovatiivisiin hankkeisiin	Museot	Museoalan kehittäminen
3. Avustukset Euroopan neuvoston kulttuurireittitoimintaa vahvistaviin yhteistyö- ja kehittämishankkeisiin	Matkailu	Museoalan kehittäminen
4. Avustukset maailmanperintökohteiden tutkimus- ja kehittämishankkeisiin	Maailmanperintö	Museoalan kehittäminen
5. Avustukset yhteisöjen kulttuuriperintöön ja kulttuuriympäristöön liittyviin hankkeisiin	Yhteisöjen kulttuuriperintö	Museoalan kehittäminen
6. Hankeavustukset maailmanperintökohteiden hoitoon	Maailmanperintö	Kulttuuriympäristöpalvelut
7. Hankeavustukset muinaisjäännösalueiden hoitoon	Muinaisjäännökset	Kulttuuriympäristöpalvelut
8. Hankeavustukset rakennusten ja kulttuuriympäristökohteiden entistämiseen	Rakennukset ja kohteet	Kulttuuriympäristöpalvelut
9. Vesikulkuneuvojen valtionavustukset	Liikenteen perintö	Kulttuuriympäristöpalvelut
10. Paikallismuseoiden hankeavustukset	Museot	Museoalan kehittäminen
11. Yleisavustukset kulttuuriperintöalan yhteisöjen toimintaan	Yhteisöt	Museoalan kehittäminen

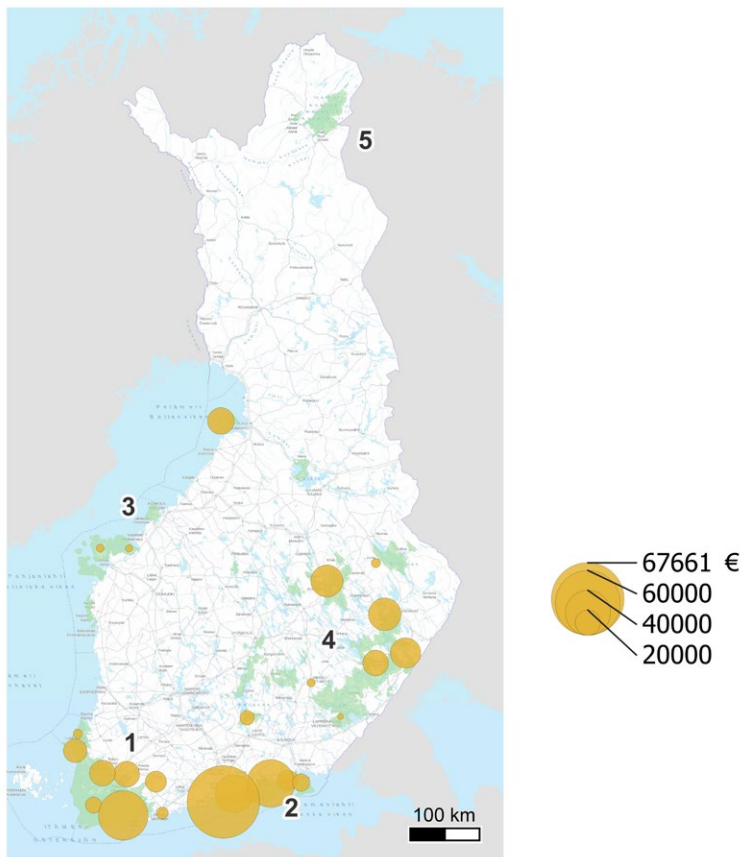
Kuvio 2. Museoviraston vuosina 2020–2024 jakamien avustusten jakautuminen selvitysalueille.

Kuvio 3. Museoviraston vuosina 2020–2024 jakamien avustusten jakautuminen selvitysalueille.

Kuva 114. Museoviraston vuosina 2020–2024 myöntämien rakennusten ja kulttuuriympäristön entistämisen hankeavustusten jakautuminen kuntakohtaisesti, euroa. Numerot viittaavat selvitysalueisiin: 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa, 2. Suomenlahti, 3. Pohjanmaan saaristo, 4. Järvi-Suomi ja 5. Inarin saaristo Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

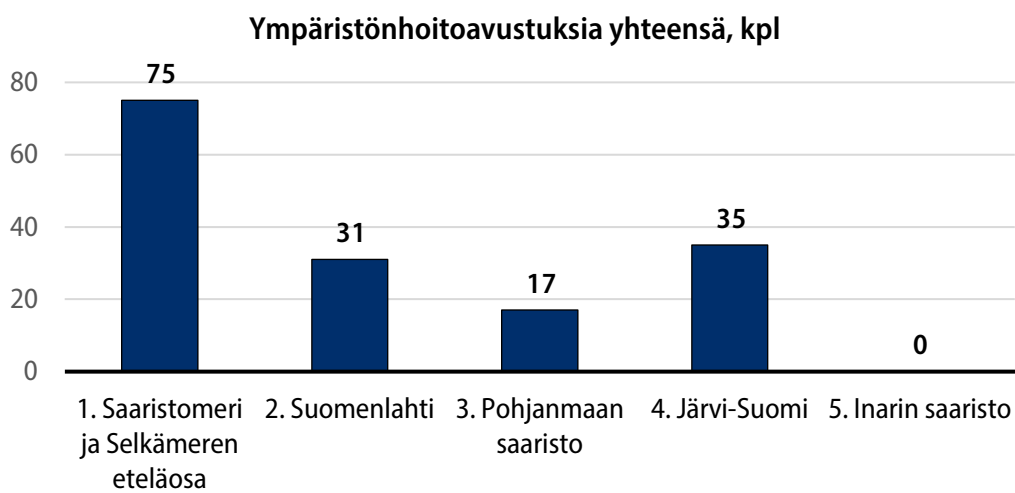
ELY-keskusten jakamat saariston ympäristönhoitoavustukset vuosina 2020–2024

Saariston ympäristönhoitoavustukset perustuvat ”Saaristolakiin” (Laki saariston kehityksen edistämiseksi 494/1981, 12 §) ja kohdistuvat saaristokuntiin. Avustuksia jaetaan saaristoluonnon suojelemiseen tai saariston maisemakuvan säilyttämiseen tai parantamiseen. Avustuksien vuosittaisesta jakamisesta vastaavat ELY-keskukset.

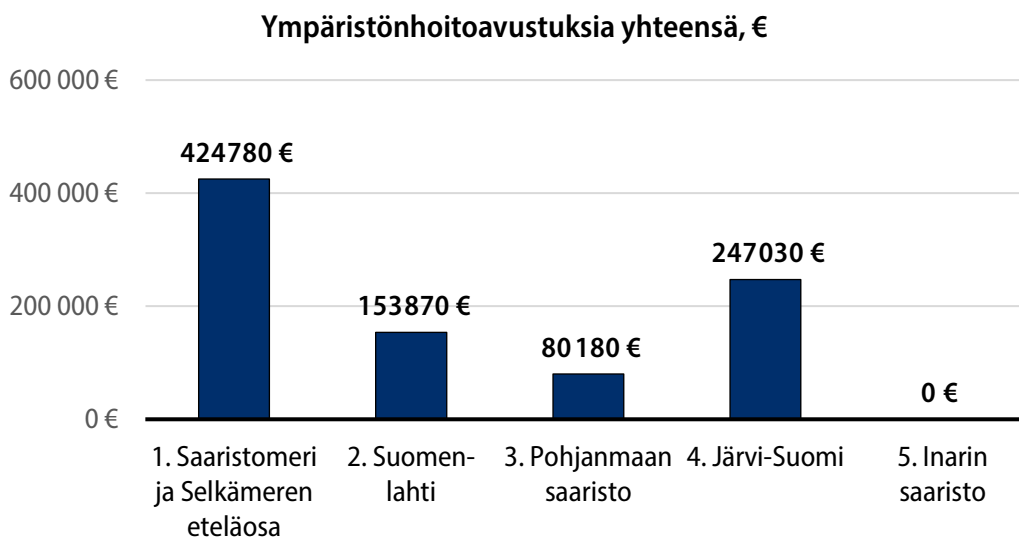
Saariston ympäristönhoitoavustuksia jaettiin vuosina 2020–2024 yhteensä 185 kappaletta. Näistä 158 kohdistui selvitysalueille. Selvitysalueille kohdistuneiden avustusten yhteismäärä oli 905 860 €. Hakujen ja myöntöjen suhteen avustuksia kohdistui

eniten Saaristomeren ja Selkämeren eteläosan selvitysalueelle (Kuvio 4, 5). Eniten avustuksia jaettiin Paraisille, jonne kohdistui noin neljäsosa kaikesta jaetusta rahasta (Kuva 115).

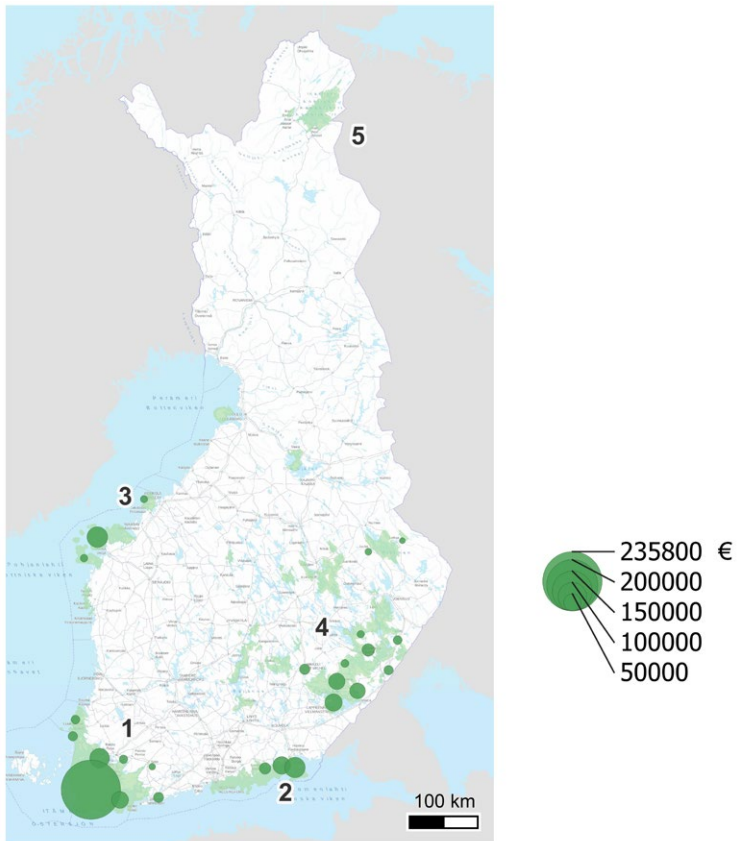
Kuvio 4. ELY-keskusten vuosina 2020–2024 jakamien saariston ympäristönhoitoavustusten jakautuminen selvitysalueille.

Kuvio 5. ELY-keskusten vuosina 2020–2024 jakamien saariston ympäristönhoitoavustusten jakautuminen selvitysalueille.

Kuva 115. ELY-keskusten vuosina 2020–2024 jakamien saariston ympäristöhoitoavustusten jakautuminen kuntakohtaisesti, euroa. Numerot viittaavat selvitysalueisiin: 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa, 2. Suomenlahti, 3. Pohjanmaan saaristo, 4. Järvi-Suomi ja 5. Inarin saaristo Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

8.5 Tietopuutteet

Tietopuutteet koskevat suojeltuja kohteita, joista ei ole saatavilla yhteismitallista ja valtakunnallista aineistoa. Tällaisia ovat vain kaavoilla suojellut kulttuuriperinnön kohteet. Näiden kohteiden tiedot löytyvät maakuntaliittojen ja kuntien tuottamista kaava-aineistoista.

Valtakunnallisiin suojeluaineistoihin liittyy aina kysymys aineistojen ajantasaisuudesta. Varsinkin valtakunnallisiin alueidenkäyttötavoitteisiin kuuluvat kulttuuriympäristön inventoinnit vaativat ajoittaista päivittämistä. Maisemien (VAMA 2021) ja arkeologisten kohteiden (VARK 2024) inventoinnit ovat tuoreita, mutta Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen (RKY) aineisto on vuodelta 2009 ja kaipaisi jo päivitystä.

Saaristoisten alueiden osalta selkein puute kulttuuriperinnön suojelussa liittyy 1950-luvun lopulta alkaen yleistyneeseen ja erityisen kiivaana 1970- ja 1980-luvuilla jatkuneeseen kesämökkirakentamiseen. Mökkeilyä edeltänyttä huvilakulttuuria on jo tutkittu, arvotettu ja suojeltu, mutta kesämökkien osalta suojelun perustana oleva työ on pitkälti tekemättä.¹⁰⁸

108 Periäinen 2013; Savolainen & Talve 2024: 238; Öhman 2024.

9 Yhteenveto selvitysalueiden kulttuuriperinnöstä

Tässä luvussa esitetään keskeisimmät huomiot kunkin selvitysalueen kulttuuriperinnöstä ja vertaillaan alueita toisiinsa. Kustakin selvitysalueesta on nostettu info-graafiin viisi alueen kulttuuriperinnön keskeisintä piirrettä (Kuviot 6–10). Niistä saa nopeasti käsityksen selvitysalueiden kulttuuriperinnön erityis- ja ominaispiirteistä, eli niistä piirteistä, jotka löytyvät vain kyseiltä alueelta tai jotka ovat alueen kulttuuriperinnölle leimaa-antavia.

Luonto luo lähtökohtaisesti erilaisia saaristoja ja määrittää alueen ihmistoimintaa. Siksi osa saaristojen kulttuuriperinnön merkittävimmistä eroista juontuu pitkälti luonnonympäristöjen – vesistöjen, niiden kehityksen ja elollisen luonnon – erilaisuudesta. Luonto luo pohjan, jonka päälle eri aikaiset kulttuuriset kontaktit ja kehityskulut muovaavat ihmistoimintaa ja sen tuottamaa kulttuuriperintöä. Saaristoja erottavat ja yhdistävät piirteet ovat vaihtelevia.

Luonnon fyysisen muutoksen suhteen yhdessä ääripäässä ovat Järvi-Suomen ja Inarin saaristot, joissa rajallinen ympäristön muuttuminen tarkoittaa kulttuuriperinnön tuhansien vuosien ajallista syvyyttä. Toisessa päässä on vasta historiallisella ajalla saaristoksi muodostunut Pohjanmaan saaristo, jossa nopean maankohoamisen aiheuttamat muutokset ovat nähtävissä yhden ihmisen elämän aikana.

Hyödynnettävät resurssit ja alueelliset kulttuurit ovat muokanneet merten ja järvien saaristojen kulttuuriperinnöistä erilaisia. Tietyntylaisia ulkosaariston pyyntileirien ja väliaikaisasumusten jäännöksiä löytyy vain merialueiden kulttuuriperintöaineistoista, kun taas peuraeläinten pyyntikuoppia löytyy vain sisävesien selvitysalueilta.

Meriyhteys ja merenkulku ovat sitoneet saaristoja osaksi Itämeren ja valtamerien laajempia verkostoja. Taalintehtaan rautaruukki on hyvä esimerkki verkostosta, jossa Saaristomeren Kemiönsaari oli osa Ruotsin puolen rautamalmin jalostusketjua 1600-luvulla. Samoin etelärannikon selvitysalueiden runsas ulkomaalaisten, muun muassa hollantilaisten, hylkyjen määrä muistuttaa 1700-luvulla alkaneesta kansainvälisestä Pietarin-kaupasta. Merenkulkua turvaavien majakka- ja luotsiyhdyskuntien kulttuuriperintöä löytyy vain merten selvitysalueilta.

Siinä missä merellä liikutaan isoilla laivoilla, sisävesillä kaukoyhteydet ovat toimineet vesistöjä yhdistäviä jokireittejä pitkin, ja liikkuminen on tapahtunut pienemmillä aluksilla. 1850-luvulta alkaen kaukoyhteydet hoituivat Saimaan kanavan kautta myös Itämerelle. Järvi-Suomen liikenteellistä erilaisuutta suhteessa muihin selvitysalueisiin kuvaavat hyvin rakennusperintöaineistoissa mukana olevat rautatieliikenteen kohteet.

Selvitysalueet jakautuvat monissa rakennetun kulttuuriperinnön teemoissa kahden toisistaan poikkeavaan leiriin. Pohjanmaan saariston selvitysalueen (”nuori maaseutusaaristo”) ja Inarin saariston selvitysalueen (”saamelaisen kulttuuriperintöä sisältävä erämaasaaristo”) rakennusperinnöt poikkeavat usein eteläisimmistä selvitysalueista. Näillä kahdella pohjoisemmalla alueella on vain niukasti valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä tai suojeltuja rakennuksia, ja nämä vähät kohteet liittyvät usein alueen maaseutuasutukseen ja pyyntielinkeinoihin.

Kolmen eteläisimmän selvitysalueen kulttuuriperintöä yhdistävät piirteet, jotka tukevat niiden kuvaa vanhoina asuinalueina. Näiltä alueilta löytyy suurin osa historiallisen ajan kyläpaikoista, historialliset kaupungit sekä puolustuksen ja sodankäynnin kulttuuriperintöä. Saaristomerellä ja Järvi-Suomen eteläosassa nämä vanhan asutuksen alueet näkyvät jo rautakauden kalmistojen ja rautakauden linnvuorien ja keskiajan linnojen olemassaolona. Näiden kolmen selvitysalueen alueelta löytyy myös eniten nykyisiä kaupunkiseutuja ja niille tyypillisiä hallinnon, koulutuksen ja vapaa-ajan kohdetyyppejä sekä yhtä lailla teollisuuden, kartanoiden ja huviloiden rakennusperintöä.

Kehitys ei ole ollut yhdenmukaista saaristojen selvitysalueilla. Jääkauden jälkeisinä aikoina erilaiset kulttuuriperinnön osat ovat toisinaan yhdistäneet ja toisinaan erottaneet saaristoja toisistaan. Jokaisella selvitysalueella on jotain vain sille ominaista kulttuuriperintöä, joka tekee siitä ainutlaatuisen ja erottaa sen muista alueista.

Saaristojen kulttuuriperintö on keskeinen osa suomalaista kulttuuripääomaa. Selvitys tuo esille saaristoisten alueiden kulttuuriperinnön rikkautta ja alueellista erilaisuutta. Temaattisen tarkastelun kokonaisuudet sivuavat useita viime vuosien saaristo-ohjelmien teemoja (kuten muun muassa saavutettavuus, hallinto ja palvelut, elinkeinot, turvallisuus ja kriisit) ja tuovat siten kulttuuriperinnön osaksi eri aiheiden ympärillä käytävää keskustelua.

Kuvio 6. Saaristomeren ja Selkämeren eteläosan selvitysalueen kulttuuriperinnön erityis- ja ominaispiirteitä.

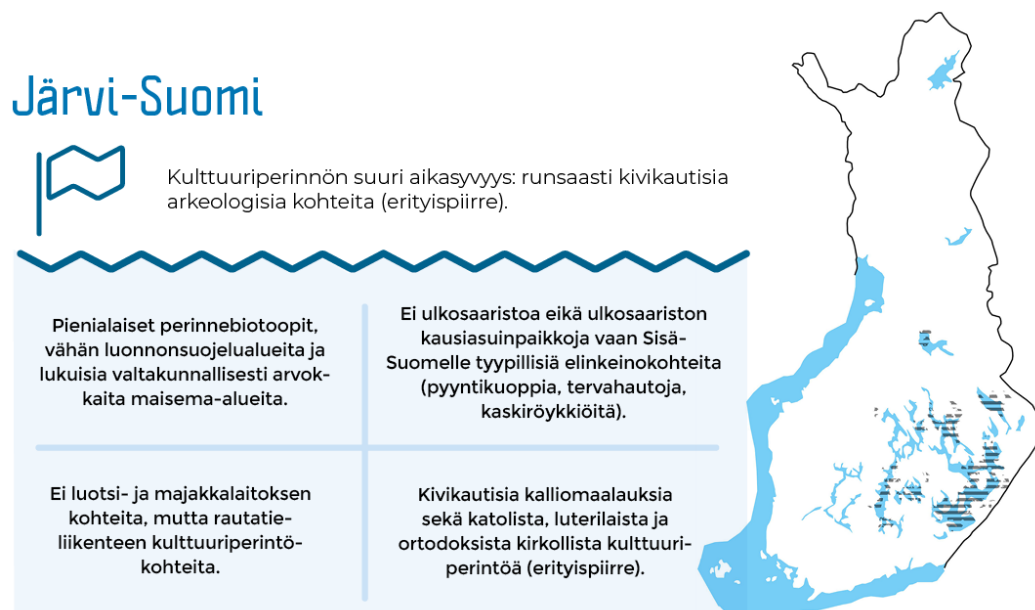
Kuvio 7. Suomenlahden selvitysalueen kulttuuriperinnön erityis- ja ominaispiirteitä.

Kuvio 8. Pohjanmaan saariston selvitysalueen kulttuuriperinnön erityis- ja ominaispiirteitä.

Kuvio 9. Järvi-Suomen selvitysalueen kulttuuriperinnön erityis- ja ominaispiirteitä.

Kuvio 10. Inarin saariston selvitysalueen kulttuuriperinnön erityis- ja ominaispiirteitä.

Kulttuuriperinnön valtakunnallisten arvojen tihentymä

Suomessa on paikkoja, joita voi hyvällä syyllä kutsua valtakunnallisesti arvokkaan kulttuuriperinnön tihentymiksi. Tällaisia alueita, joilla yhdistyvät arkeologian (VARK), rakennetun kulttuuriympäristön (RKY) ja maisemien (VAMA) valtakunnalliset arvot, löytyy kaikilta selvitysalueilta (Kuva 116, Taulukko 23).

Eri aineistojen valtakunnallisia arvoja sisältävät kohteet ovat eri kokoisia. Maisemat ovat laajimpia kokonaisuuksia. Rakennetun kulttuuriympäristön kohteet ovat pinta-alaltaan maisemia huomattavasti rajatumpia, ja arkeologiset usein vielä pienempiä.

Merialueilla aineistot kohtaavat usein saaristokylien (Kuva 117) ja linnoitusten alueella. Suomenlahden selvitysalueella eniten päällekkäisyyttä on Suomenlinnassa, jossa nykyinen rakennettu kulttuuriperintö, linnoituksen arkeologisoituneet osat ja nykyisen Helsingin merimaisema yhdistyvät saumattomasti toisiinsa. Lisäksi perinnebiotoopit ovat voimakkaasti läsnä näillä saariston alueilla, erityisesti Saaristomerellä ja Helsingin edustalla Vallisaarella ja Kuninkaansaarella.

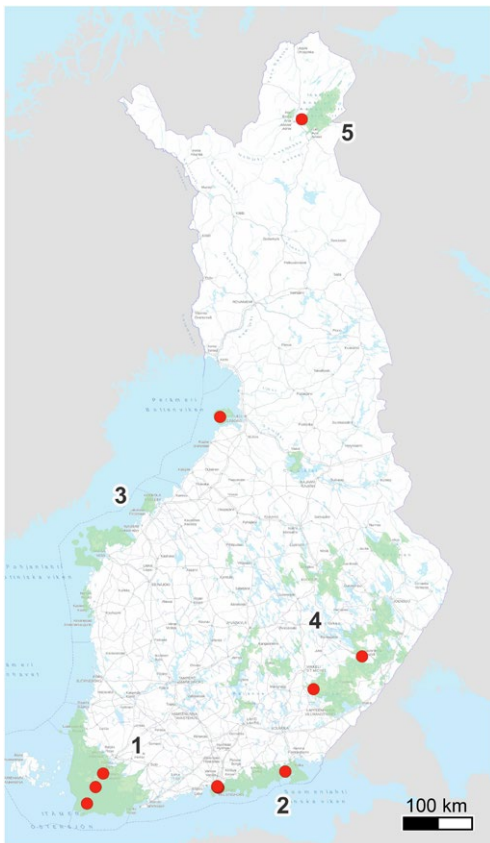
Järvi-Suomesta kolmen päällekkäisen VAT-inventoinnin alueita löytyy kaksi. Molemmat alueet ovat Etelä-Savossa. Mikkelissä *Ristiinan vesikansan kulttuurimaiseman* alueella sijaitsee RKY-kohde *Toijolan kylä historialliset kohteet* ja kummankin kanssa sijainniltaan päällekkäinen VARK-kohde *Astuvansalmi*, joka on Suomen laajin kivikautinen kallio- maalauskenttä. Toinen alue on Savonlinnassa, jossa keskiaikainen Olavinlinna, Kyrönsalmen rakennettu rantavyöhyke ja ympäröivän järven luonnonmaisema muodostavat kolmen päällekkäisen VAT-inventoinnin alueen (Kuva 118).

Viimeinen esiteltävä kohderyvä sijaitsee Inarijärven selvitysalueella. Inarijärven maisema-alueella sijaitseva inarinsaamelaisten tunnetuin kristillistymistä edeltävä, rautakauden lopulta 1600-luvulle käytetty uhripaikka Ukonsaari (Äijih) lukeutuu sekä valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin että valtakunnallisesti merkittäviin arkeologisiin kohteisiin (katso myös Luku 6.2, 6.4).

Taulukko 23. Kolmen valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden (VAT) mukaisten kulttuuriperintöinventointien päällekkäisyys selvitysalueilla. Lista sijainniltaan päällekkäisistä kohteista.

Selvitysalue	Kunta	VAMA-kohte	RKY-kohte	VARK-kohte
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	Parainen	Saaristomeren merimaisemat	Länsi-Turunmaan ulkosaariston kyläasutus [Berghamn]	Åsbacka
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	Parainen	Saaristomeren merimaisemat	Länsi-Turunmaan ulkosaariston kyläasutus [Jurmo]	Jurmon muinaisjännökset
1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa	Parainen	Airiston merimaisema	Seilin hospitaali	Seilin VARK-alue
2. Suomenlahti	Pyhtää	Itäisen Suomenlahden saaristomaisemat	Kaunissaaren saaristokylä	Kaunissaari Vironniemi
2. Suomenlahti	Helsinki	Helsingin edustan merimaisema	Suomenlinna	Vallisaari ja Kuninkaansaari
2. Suomenlahti	Helsinki	Helsingin edustan merimaisema	Suomenlinna	Suomenlinnan muinaisjännökset
3. Pohjanmaan saaristo	Hailuoto	Hailuoto	Hailuoto	Hailuodon vanha kirkko
4. Järvi-Suomi	Savonlinna	Kyrönsalmen kulttuurimaisema	Olavinlinna, Kyrön- ja Haapasalmen kulttuurimaisema	Olavinlinna
4. Järvi-Suomi	Mikkeli	Ristiinan veskansan kulttuurimaisema	Toijolan kylän historialliset kohteet [Astuvansalmi]	Astuvansalmi
5. Inarin saaristo	Inari	Inarijärven ja Juutuanjoen maisemat	Seitapaikat [Ukonsaari]	Ukonsaari

Kuva 116. RKY-, VAMA- ja VARK-alueiden päällekkäisyys. Kolmen valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden (VAT) mukaisen kulttuuriperintöinventoinnin päällekkäisyys selvitysalueilla. Numerot viittaavat selvitysalueisiin: 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa, 2. Suomenlahti, 3. Pohjanmaan saaristo, 4. Järvi-Suomi ja 5. Inarin saaristo. Taustakartta © Maanmittauslaitos 2025.

Kuva 117. Parainen, Nauvo Berghamn. Osin saaristomerен kansallispuistossa sijaitsevasta saaristolaiskylästä löytyy valtakunnallisesti merkittävää arkeologista, rakennettua ja maisemallista kulttuuriperintöä sekä perinnebiotooppeja. Kuva: P. O. Welin 1986, RHO23395, Museovirasto.

Kuva 118. Savonlinnan Olavinlinna ja Kyrönsalmen kulttuurimaisema. Olavinlinnan ympäristön kansallismaisemassa on valtakunnallisesti merkittävän kulttuuriperinnön tihentymä. Paikassa yhdistyvät arkeologisten kohteiden, rakennetun kulttuuriympäristön ja arvokkaiden maisema-alueiden arvot. Kuva: T. Mökkönen 2025, AKDG7576:6, Museovirasto.

Lähdeluettelo

Julkaisemattomat lähteet ja opinnäytetyöt

Koski-Frangén, Asta 2022. Korppoolaisten kulttuuri- ja luonnonperintö kokonaisvaltaisena ekokulttuuriperintönä. Pro gradu -tutkielma. Kulttuuriperinnön tutkimus, Humanistinen tiedekunta, Turun yliopisto.

Verkkolähteet

Arkeologisen kulttuuriperinnön opas 2025. "Kronologia." Luettu 15.8.2025. Päivitetty 25.7.2025. <https://akp.nba.fi/artikkelit;kronologia>.

Baltic Region Heritage Committee n.d. "Coastal Heritage". Luettu 13.5.2025. <https://cbss.org/baltic-heritage/working-groups/costal-heritage/>.

Council of Europe 2025. "Cultural routes, Finland". Luettu 5.5. 2025. <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/finland>.

Docomomo Suomi Finland ry n.d. "do co,mo.mo_fi". Luettu 11.4.2025. <https://docomomo.fi/>.

Elävä Perintö 2025a. "Elävän perinnön wikiluettelo". Luettu 6.10.2025. Päivitetty 5.10.2025. <https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/>.

Elävä Perintö 2025b. "Elävän perinnön kansallinen luettelo". Luettu 6.10.2025. Päivitetty 5.10.2025. https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/wiki/El%C3%A4v%C3%A4n_perinn%C3%B6n_kansallinen_luettelo/valitut.

Etelä-Savon museot 2025. "Pien-Toijolan talonpoikaismuseum". Luettu 14.8.2025. Päivitetty 30.6.2025. <https://etelasavonmuseot.fi/museot/etela-savon-kunnat/mikkeli/pien-toijolan-talonpoikaismuseum>.

Inarin kunta n.d. "Tilastotietoa Inarin kunnasta". Luettu 12.3.2025. <https://www.inari.fi/fi/inari-info/tilastotietoa.html>.

Interreg Europe 2019. "Maritime cultural heritage". Luettu 13.5.2025. Päivitetty 19.12.2019. <https://www.interregeurope.eu/find-policy-solutions/stories/maritime-cultural-heritage>.

Kivilaakso, Aura 2010. "Rakennusperintö suojelun kohteena". Suomen rakennustaiteen museo. <https://www.mfa.fi/wp-content/uploads/2019/12/Rakennussuojelu.pdf>.

Metsähallitus n.d. a. "Metsähallituksen hallinnoimat valtion maa- ja vesialueet". Luettu 24.3.2025. <https://www.metsa.fi/maat-ja-vedet/pinta-alat/>.

Metsähallitus n.d. b. "Suojelualueet valtion mailla ja vesillä". Luettu 24.3.2025. <https://www.metsa.fi/maat-ja-vedet/suojelualueet/>.

- Museovirasto n.d. "Maailmanperintökohteet Suomessa". Luettu 16.4.2025. <https://www.museovirasto.fi/fi/tietoa-meista/kansainvalinen-toiminta/maailmanperintokohteet-suomessa>.
- Museovirasto 2009. "Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY." Luettu 18.8. 2025. www.rky.fi.
- Museovirasto 2023. "Moderni haastaa! Modernin rakennusperinnön toimintaohjelma 2023–2026". Museovirasto. Luettu 6.5.2025. https://stmuseovirastoprod.blob.core.windows.net/museovirasto/Palvelut_ja_ohjeet/2023-MV-moderni-toimintaohjelma-FIN-tulostukseen.pdf.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö n.d. a. "Taiteeseen ja kulttuuriin liittyvät lait ja asetukset". Luettu 5.3.2025. <https://okm.fi/kulttuuri/lainsaadanto>.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö n.d. b. "Kulttuuriperintöön liittyvät kansainväliset sopimukset". Luettu 5.3.2025. <https://okm.fi/kulttuuriperintosopimukset>.
- Pohjola, Jari, Jari Turunen, Tarmo Lipping & Jari Ikonen. 2014. "The Estimation of Future Surface Water Bodies at Olkiluoto Area Based on Statistical Terrain and Land Uplift Models". Working Report 2014-11, Posiva oy. https://inis.iaea.org/Collection/NCLCollectionStore/_Public/45/107/45107625.pdf.
- Rokua Geopark n.d. "Rokua Geopark". Luettu 22.5.2025. <https://rokuageopark.fi/>.
- Saimaa Geopark n.d. "Saimaa Geopark". Luettu 22.5.2025. <https://saimaageopark.fi/>.
- Suomen tilastokeskus 2024. "Rakennukset ja kesämökit, taulukko 116g – Rakennukset käyttötarkoituksen ja valmistusvuoden mukaan, 2023." Suomen tilastokeskuksen maksuton tietokanta. Luettu 14.3.2025. https://pxdata.stat.fi/PxWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__rakke/.
- Suomen ympäristökeskus 2022. "Kansallismaisemat". Luettu 15.5.2025. Päivitetty 26.9.2024. <https://www.ymparisto.fi/fi/luonto-vesistot-ja-meri/maisemat/kansallismaisemat>.
- Suomen ympäristökeskus 2022. "Varsinais-Suomen VAMA 2021." VAMA 2021_2 Varsinais-Suomi_FI SVE.pdf. Julkaistu 20.4.2022. Luettu 10.5.2025. Päivitetty 28.8.2024. <https://www.ymparisto.fi/fi/luonto-vesistot-ja-meri/maisemat/arvokkaat-maisema-alueet>.
- Unesco 2025. "UNESCO Global Geoparks". Luettu 23.5.2025. Päivitetty 17.4.2025. [https://www.unesco.org/en/igpp/geoparks/about#:~:text=UNESCO%20Global%20Geoparks%20\(UGGp\)%20are%20single%2C%20unified,229%20UNESCO%20Global%20Geoparks%20in%2050%20countries](https://www.unesco.org/en/igpp/geoparks/about#:~:text=UNESCO%20Global%20Geoparks%20(UGGp)%20are%20single%2C%20unified,229%20UNESCO%20Global%20Geoparks%20in%2050%20countries).
- Unesco n.d. a. "Intangible Cultural Heritage, Safeguarding our living heritage". Luettu 6.2.2025. <https://ich.unesco.org/en/home>.
- Unesco n.d. b. "Nordic clinker boat traditions." Luettu 6.2.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/nordic-clinker-boat-traditions-01686>.
- Yhteentoimivuusalusta 2025. "Kulttuuriympäristösanasto." Luettu 18.8.2025. <https://sanastot.suomi.fi/terminology/rakkultymp>.
- Ympäristöministeriö n.d. "Kansalliset kaupunkipuistot turvaavat kaupungin luonto- ja maisema-arvoja". Luettu 15.4.2025. <https://ym.fi/kansalliset-kaupunkipuistot>.

Kirjallisuus

- Ahonen, Kirsi, Hilka Höglström, Sinikka Kärkkäinen, Marianne Lehtimäki, Maija Matikka, Hannu Matikka, Riikka Tevali & Sallamaria Tikkanen 2019. *Suomen merellisen kulttuuriperinnön tilannekuvaus*. Museovirasto, Helsinki. https://museovirasto-craft-assets-production.s3.eu-north-1.amazonaws.com/Kulttuuriymparisto/suomen_merellisen_kulttuuriperinnon_tilannekuvaus.pdf.
- Aikio, Ante 2003. "Suomen saamelaisperäisistä paikannimistä." *Virittäjä*, 1/2003: 99–106.
- Aikio, Ante 2007. "The study of Saami substrate toponyms in Finland." *Onomastica Uralica*, 2007(4): 159–197.
- Aikio, Ante 2012. "An Essay on Saami Ethnolinguistic Prehistory." *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia/Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, 266: 63–117.
- Asplund, Henrik 2008. *KYMITTÆ. Sites, centrality and long-term settlement change in the Kemiönsaari region in SW Finland*. Annales Universitatis Turkuensis. B Humaniora, 312. Turun yliopisto, Turku. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-3628-1>.
- Bessesen, Aase 1999. *Vern av faste kulturminner langs kysten*. Riksantikvarens rapport Nr. 27 – 1999. Riksantikvaren, Oslo.
- Blomqvist, Fredrik, Bjorg Christophersen, Robert Domżał, Hannu Matikka & Arstein Svihus 2016. *Baltic seascapes: Activities for Working Group on Coastal Culture and Maritime Heritage of the Baltic Sea States*. The Working Group on Coastal Culture and Maritime Heritage & The National Maritime Museum in Gdąnsk, Gdąnsk.
- Enqvist, Ole 2022. *Elämää rannikkolinnakkeilla. Ainutkertainen kadonnut elämänmuoto*. Sotilasperinteen Seuran julkaisusarja, 11. AtlasArt, Espoo.
- Enqvist, Ole & Heikki Tiilikainen 2014. *Linnakesaaret. Rannikkolinnakkeiden elämää sodassa ja rauhassa*. Tammi, Helsinki.
- Forss, Sonja 2024. *Perinnebiotooppien valtakunnallisen inventoinnin päivitys Yhteenveto Suomen perinnebiotooppien tilasta 2023*. Suomen ympäristökeskuksen raportteja, 2024(28). Suomen ympäristökeskus, Helsinki.
- Haggren, Georg 2011. "Colonization, Desertion and Entrenchment of the Settlements in Western Nyland ca. 1300–1635 AD." Teoksessa M. Lavento (Ed.), *Maritime landscape in change: Archaeological, Historical, Palaeoecological and Geological studies on Western Uusimaa*. Iskos 19. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki. 152–179.
- Haggrén, Georg, Petri Halinen, Mika Lavento, Sami Raninen & Anna Wessman 2015. *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki.
- Hakamäki, Ville 2018. *Seeing behind stray finds. Understanding the Late Iron Age settlement of Northern Ostrobothnia and Kainuu, Finland*. Acta Universitatis Oulensis, B 168. University of Oulu, Oulu. <https://urn.fi/URN:ISBN:9789526220949>.
- Hakala, Tuula 2012. *Suvorovin kanavat: Venäjän Saimaan laivaston sotakanavien restaurointihanke 2002–2008*. Museovirasto, Helsinki.

- Halonen, Johanna 2000. "Rautakautista asutusta etsimässä. Askolan asutushistoriaa paikannimistön valossa." *Virittäjä*, 3/2000: 416–435.
- Heikkilä, Tuomas 2012. "Kymenlaakson keskiaika." Teoksessa Y. Kaukiainen (toim.), *Kymenlaakson historia 1. Jokilaakso ja rajamaa esihistoriasta 1810-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 169–259.
- Heimala, Aarne 1964. "Linnoitukset." Teoksessa A. Heimala (toim.), *Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojelu*. WSOY, Helsinki. 95–116.
- Hulden, Niklas 2018. *Kustbor och det materiella arvet. Upptecknad egendom som indikator för kulturell anpassning i sydvästra Finlands skärgård 1700–1900*. Åbo Akademis förlag – Åbo Akademi University Press, Åbo. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-765-900-0>.
- Häkkinen, Jaakko 2010. "Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen* (osa 2)." *Muinaistutkija*, 2/2010: 51–64.
- Kallio, Petri 2006. "Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa." *Virittäjä*, 1/2006: 2–25.
- Kaukiainen, Yrjö 1970. *Virolahden historia 1. 1850-luvulle*. Virolahden kunta, Virolahti.
- Kaukiainen, Yrjö 2005. *Rantarosvojen saaristo. Itäinen Suomenlahti 1700-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia, 225. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kaukiainen, Yrjö 2008. *Ulos maailmaan! Suomalaisen merenkulun historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 1155, Tieto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kepsu, Saulo 2005. *Uuteen maahan. Helsingin ja Vantaan vanha asutus ja nimistö*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 1027. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kepsu, Saulo 2021. *Varsinais-Suomen kylännimet*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja, 68. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. https://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk68/Varsinais-Suomen_kylannimet.pdf.
- Kepsu, Saulo 2024. *Uudenmaan kylännimet*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja, 80. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. https://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk80/Uudenmaan_kylannimet.pdf.
- Keränen, Jorma 1986. "Uudisraivauksen ja rajasotien kausi." *Kainuun historia 1*. Kainuun maakuntaliitto, Kajaani. 203–696.
- Kotivuori, Hannu 2022. "Metallinilmaisintojia Sallasta." Teoksessa P. Halinen, V. Heyd & K. Mannermaa (toim.), *Oodeja Mikalle: professori Mika Lavennon juhla-kirja hänen täyttäessä 60 vuotta*. MASF, 10. Suomen arkeologinen seura, Helsinki. 156–164.
- Kuusela, Jari-Matti & Janne Matilainen 2024. "Tarkkuusinventoiteja Itä-Lapin rautakautisilla kohteilla Savukoskella ja Sallassa: Metallinilmaisimen käyttö kaistainventoinnissa." *Muinaistutkija*, 1/2024: 12–26.
- Kuzmin, Dennis 2013. "Saamelainen asutus Karjalassa." *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja*, 94: 69–123.

- Lang, Valter 2015. "Formation of Proto-Finnic – an archaeological scenario from the Bronze Age / Early Iron Age." Teoksessa H. Mantila, K. Leinonen, S. Brunni, S. Palviainen & J. Sivonen. (Ed.). *Congressus Duodecimus Internationalis Fenno-Ugristarum, Oulu 2015*. Plenary papers. University of Oulu, Oulu. 63–84.
- Lang, Valter 2022. "Bronze Age cultural changes, population movements, and the formation of the Proto-Finnic ethos." Teoksessa D. Hofmann, F. Nikulka & R Schumann (eds.), *The Baltic in the Bronze Age. Regional patterns, interactions and boundaries*. Sidestone Press, Lieden. 355–372.
- Lehtola, Veli-Pekka 1987. *Saamelaiset. Historia, yhteiskunta, taide*. Gummerrus, Jyväskylä.
- Lievonen, Timo 1992. *Kymenlaakson rakennuskulttuuri*. Kymenlaakson seutulaavaliiton julkaisu, A:26. Kymenlaakson seutukaavaliitto, Kotka.
- Lettinen, Eva 2004. *Saaristolaisten kokemus omasta kulttuuristaan. Eläminen merestä ja meren kanssa*. Annales Universitatis Turkuensis, Sarja C, Osa 221, Scripta Lingua Fennica Edita. Turun yliopisto, Turku. <https://urn.fi/URN:ISBN:951-29-2835-3>.
- Lilius, Henrik & Pekka Kärki (toim.) 2014. *Suomen kaupunkirakentamisen historia I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Manninen, Markus 2023. *Suomen puolustusvoimien varuskunnat. Rakennushistorian yleisselvitys*. Senaatti-kiinteistöt, Helsinki.
- Mattila, Mirva (toim.) 2023. *Valtioneuvoston periaatepäätös kulttuuriperintöstrategiasta 2023–2030*. Valtioneuvoston julkaisu, 2023(7). Valtioneuvosto & Opetus- ja kulttuuriministeriö, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-895-6>.
- Marsio, Leena. 2014. *Aineeton kulttuuriperintö: Esimerkkejä Unescon 2003 yleissopimuksen toteuttamisesta verrokkimaissa*. Cuporen verkkojulkaisu, 24. Helsinki: Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö Cupore. https://www.cupore.fi/images/tiedostot/aineetonkulttuuriperintö_korjattu2015.pdf
- Marsio, Leena. 2017. "Elävää perintöä vaalimassa – Unescon yleissopimus aineetoman kulttuuriperinnön suojelemisesta Suomessa." Teoksessa A. Kivilaakso, M. Luutonen & L. Marsio (toim.), *Itsetekemisen perinne. Käsiyöt elävänä kulttuuriperintönä*. Museovirasto, Helsinki. 11–21. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021042716751>
- Moilanen, Ulla & Raninen, Sami 2022. "Merovingiaikainen polttohauta Kihniön Pyhäniemessä." *Muinaistutkija*, 2/2022: 24–31.
- Mökkönen, Teemu 2025. *Virtavesien kulttuuriperinnön tilannekuva. Jääkaudesta nykyhetkeen*. Museoviraston selvityksiä, 8. Museovirasto, Helsinki. <https://museovirasto.kuvat.fi/kuvat/Teemakokonaisuuksia/Julkaisuja/2025-virtavesi-saavutettava.pdf>.
- Niukkanen, Marianna 2004. *Kaupungit muinaisjäänönsinä – Kaupunkiarkeologian Suomessa (Städerna som fornlämning – Stadsarkeologi i Finland)*. Museoviraston Rakennushistorian osaston julkaisu, 25. Museovirasto, Helsinki.

- Niukkanen, Marianna 2009. *Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäänökset: tunnistaminen ja suojelu*. Museoviraston Rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita, 3. Museovirasto, Helsinki.
- Nyman, Harri 2009. *Meriväylien rakennusperintö*. Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja, 21. Museovirasto, Helsinki.
- Nousiainen, Reetta 2024. *Sattuman varassa – ristiriitaisuus rakennussuojelussa*. JYU Dissertations, 791. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-86-0180-7>.
- Orrman, Eljas 1996. "Saaristoasutuksen vaiheet, Espoon saariston ja rannikon asutus keskiajalta 1800-luvulle." Teoksessa S. Paikkala (toim.), *Saaristo-Espoo. Nimistöä, luontoa, historiaa ja tulevaisuutta*. Espoon kaupunki, Espoo. 15–30.
- Periäinen, Karoliina 2013. "Summer Cottages in Finland. The cultural construction of life, space and national identity." *Nordisk Arkitekturforskning*, 2004(4): 43–53.
- Pesonen, Petro, Minerva Piha, Marja Ahola, Elisabeth Holmqvist & Terhi Honkola 2025. "Pottery, language and iron: reassessing Luukonsaari and Sirnihta Wares and their cultural context in Early Iron Age Finland." *Documenta Praehistorica*, LII: 2–27.
- Piha, Minerva 2020. *Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa. Kielitieteellis-arkeologinen näkökulma*. Annales Universitatis Turkuensis, C, 498. Turun yliopisto, Turku. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8212-7>.
- Piha, Minerva, Mikko Heikkilä, & Jaakko Häkkinen 2024. Comment on the Article Archaeology, Language, and the Question of Sámi Ethnogenesis. *Acta Archaeologica*, 93(2): 456–470.
- Pitkänen, Ritva Liisa 1990. "Ortnamn av finskt ursprung." Teoksessa K. Zilliacus (toim.), *Finska skären. Studier i åboländsk kulturhistoria utgivna av Konstsumfundet till dess 50-årsjubileum 1990*. Föreningen Konstsumfundets publikationsserie, VII. Konstsumfundet, Helsingfors. 135–195.
- Raatikainen, Katja (toim.) 2018. *Tavoitteet teoiksi! Metsähallituksen Luontopalvelujen suuntaviivat perinnebiotooppien hoidolle 2025*. Metsähallitus, Vantaa.
- Rannanpää, Sari, Simo Rautiainen, Timo Hirvonen & Petri Kahila 2024: *Saariston tietopaketti. Suomen saaristoalueiden tilannekuva*. Maa- ja metsätalousministeriön julkaisuja, 2024:29. Maa- ja metsätalousministeriö, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-366-853-9>.
- Riimäla, Erkki & Pekka Toivanen 1993. "Puurunkoisten purjelaivojen aikakaudelta". Teoksessa E. Riimäla (toim.), *Navis Fennica 1: Puuruuhista syvänmeren purjelaivoihin*. WSOY, Porvoo. 210–272.
- Ryhänen, Saara & Kirsti Kovanen 2022. *Venevajät ja Rantamakasiinit: Vespaikan Kulttuuriperintöä Etelä-Savossa*. ProAgria Etelä-Savo, Mikkeli.

- Saarikivi, Janne & Lavento, Mika 2012. "Linguistics and Archaeology: A Critical View of an Interdisciplinary Approach with Reference to the Prehistory of Northern Scandinavia." Teoksessa C. Damm & J. Saarikivi (toim.), *Networks, Interaction and Emerging Identities in Fennoscandia and Beyond*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia, 265. Suomalais-Ugrilainen seura, Helsinki. 177–216.
- Savolainen, Panu & Alekski Talve 2024. *Arkkitehtuurimme vuosituhat. Suomen arkkitehtuurin historia alusta loppuun*. Saimakko, Turku.
- Salminen, Tapio 2013. *Vantaan ja Helsingin pitäjän keskiaika*. Vantaan kaupunki, Vantaa.
- Siivonen, Katriina 2008. *Saaristoidentiteetit merkkien virtoina. Varsinaissuomalainen arki ja aluekehitystyö globalisaation murroksessa*. Kansatieteellinen arkisto, 51. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Taivainen, Jouni (toim.) 2016. *Metsiin kadonneet. Valtion metsien kulttuuriperintökohteiden inventointihanke 2010–2015*. Metsähallituksen metsätalouden julkaisu, 73. Metsähallitus, Helsinki.
- Tikkanen, Matti. 2002. "Long-term changes in lake and river systems in Finland." *Fennica*, 180(1–2): 31–42.
- Toivanen, Pekka 1993a. "Kustaa Vaasan ja kruunun laivanrakennustoimintaa." Teoksessa E. Riimäla (toim.), *Navis Fennica 1: Puuruuhista syvänmeren purjelaivoihin*. WSOY, Porvoo. 47–53.
- Toivanen, Pekka 1993b. "Kruunupyynn edistykseellinen kruununvarvi." Teoksessa E. Riimäla (toim.), *Navis Fennica 1: Puuruuhista syvänmeren purjelaivoihin*. WSOY, Porvoo. 79–86.
- Tuovinen, Tapani 2000. *Ulkosaariston arkeologiaa. Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen inventointi 1994–1997*. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisu, A, 122. Metsähallitus, Helsinki.
- Tuovinen, Tapani 2005. "Kring skärgårdsarkeologi." *Nordenskiöld-samfundets tidskrift*, 65: 5–23.
- Tuovinen, Tapani 2009. "Människans millennier på skärgårdskusten: synpunkter på ett arkeologiskt arbetsfält." *Skärgård*, 1/2009: 47–52.
- Vauhkonen, Heli, Oskari Orenius & Henri Jutila 2016. *Vetreämmät veet – Selvitys Uudenmaan rannikon ja saariston kulttuuriympäristöistä*. Uudenmaan liiton julkaisu, E 160. Uudenmaan liitto, Helsinki.
- Öhman, Julia 2024. "Sommarboendets historia i Finland." *Skärgård*, 2/2024: 5–13.

Liite 1. Arkeologisen ja rakennetun kulttuuriperinnön kohdetyypit

- Aineistot:
1. Muinaisjäännösrekisteri (Museovirasto) ja Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet (VARK, Museovirasto)
 2. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY, Museovirasto)
 3. Suojellut rakennukset, Rakennusperintörekisteri (Museovirasto)
 4. Rakennussuojelukohteet ja -alueet -paikkatietoaineisto (ELY-keskukset, Suomen ympäristökeskus)

Käytetyt aineistot kattavat koko Manner-Suomen. Kaikista käytetyistä aineistoista on saatavilla paikkatietoaineisto.

Lähde: Tietotuoteseloste, Museoviraston kulttuuriympäristöaineisto, suojellut kohteet, ladattu 3.2.2025; Museoviraston ylläpitämät rekisterit, luettu 3.2.2025; Rakennussuojelu-paikkatietoaineisto ja sen metatiedot, Suomen ympäristökeskus, ladattu ja luettu 2.3.2025).

1. Muinaisjäännösrekisteri ja Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet (VARK): Muinaisjäännöksen ajoitus, tyypit ja alatyypit

Kohteet: 1) Muinaisjäännösrekisterin kohteet (rauhoitettujen kiinteiden muinaisjäännösten lisäksi myös muita muinaisjäännöskohteita);
2) Valtakunnallisiin alueidenkäyttötavoitteisiin sisältyvät VARK-alueet, joka on arvoitettu joukko Muinaisjäännösrekisterin kohteista.

Ajoitus: 10 mahdollista arvoa;
esihistoriallinen, kivikautinen, varhaismetallikautinen, pronssikautinen, rautakautinen, keskiaikainen, historiallinen, moderni, ajoittamaton, ei määritelty

Tyyppi: 17 mahdollista arvoa

Alatyyppi: yli 200 mahdollista arvoa

Tyyppi ja alatyypit, mahdolliset arvot:

Tyyppi	alatyypit	
alusten hylt	hylt (metalli)	
	hylt (puu)	
	ruuhet	
asuinpaikat	asumuspainanteet	
	eräsijat	
	kartanot	
	kaupungit	
	kentät (gieddi) (eli lapinkentät)	
	kodanpohjat	
	kuninkaankartanot	
	kylänpaikat	
	liesikiveykset	
	liesilatomukset (árran)	
	mákituvat	
	pappilat	
	piilopirtit	
	puistot	
	puutarhat	
	sotilasleirit	
	talonpohjat	
	torpat	
	virkatat	
	yksinäistat	
	hautapaikat	hautakammiot
		hautakummut
		hautaröykyöt
		hautasaaret
		hautausmaat
		joukkohaudat
		kesähaudat
kirkkohaudat		
kivilatomukset		
laivalatomukset		
lapinrauniot		
ortodoksikalmistot		
palokuoppahaudat		
polttohaudat		
polttokenttäkalmistot		
punamultahaudat		
ruttohautausmaat		
ruumishaudat		
ruumiskalmistot		
tarhakalmistot		

Tyyppi	alatyyppi	
kirkkorakenteet	kellotapulinpaikat	
	kirkkomaan aidat	
	kirkonpaikat	
	kirkonrauniot	
	luostarinpaikat	
	luuhuoneet	
	tsasounanpaikat	
kivirakenteet	jätinkirkot	
	kaivot	
	kellarit	
	kiukaat	
	kiviaidat	
	kivimuurit	
	kivipöydät	
	kivivallit	
	latomukset	
	purnut	
	rajamerkit	
	rakkakuopat	
	ryssänuunit	
	röykkiöt	
	uunit	
	kulkuväylät	aallonmurtajat
		kanavat
kapulatiet		
kiinnitysrenkaat		
kummelit		
laiturit		
majakat		
merimerkit		
merkkikivet		
merkipuut		
optiset lennätinasemat		
painolastipaikat		
pitkospuut		
polut		
portaat		
ratapohjat		
satamat		
sillanpaikat		
sillat		
tienpohjat		
valkammat		
veneenvetomöljät		
veneenvetopaikat		
vetokannakset		
virstanpylväät		

Tyyppi	alatyypit
kultti- ja tarinapaikat	jatulintarhat
	karsikkopaikat
	kuppikivet
	käräjäpaikat
	lähteet
	miekanhiontakivet
	muistopaikat
	piiskauspetäjät
	ristikivet
	seidat
	tarinapaikat
	uhrikivet
	uhrilehdot
	uhripuut
luonnonmuodostumat	luolat
	pirunpellot
	rantakivikot
löytöpaikat	irtolöytöpaikat
	kätköt
maarakenteet	kaivannot
	kummut
	kuopat
	painanteet
	vallit

Tyyppi	alatyypit
puolustusvarustukset	ammusvarastot
	esilinnat
	hirsivarustukset
	kivilinnat
	kivivarustukset
	korsut
	linnakkeet
	linnamalmit
	linnat
	linnavuoret
	linnoitukset
	luolat
	maavallit
	muinaislinnat
	paaluarustukset
	panssariesteet
	piikkilankaesteet
	suojahuoneet
	taistelukaivannot
	tornit
	tulipesäkkeet
	tykkiasemat
	tykkitiet
	vallihaudat
	valonheitinaset
	väyläesteet
	yhdyshaudat
raaka-aineen hankintapaikat	hiekanottokuopat
	kaivokset
	louhokset
	savenottokuopat
taide, muistomerkit	hakkaukset
	kaiverukset
	kalliopiirroksat
	kalliomaalaukset
	kompassiruusut
	muistomerkit
	muistomerkkipaikat
tapahtumapaikat	haaksirikkoapaikat
	rangaistuspaikat
	taistelupaikat

Tyyppi	alatyypit
teollisuuskohteet	keramiikkatehtaat
	kuonakasat
	kuparinsulattamot
	lasiruukit
	manufaktuurit
	masuunit
	paperiruukit
	pikiruukit
	rautaruukit
	salpietarikeitimöt
	savupiiput
	telakat
	terva- ja tärpättitehtaat
	tiiliruukit
	uittolaitteet
	vesisahat

Tyyppi	alatyypit
työ- ja valmistuspaikat	hangakset hiilimiilut hospitaalit ja sairaalat kalastuspaikat kalkkiuunit kaskiröykkiöt keittokuopat keramiikanpolttuunit kestikievarit kullanhuuhtonnan jäännökset kylpylät käsittelypaikat laivanrakennuspaikat lapinpadot linnustuspaikat luotsi- ja tulliasemat maanmittauspisteet markkinapaikat muinaispellot mukulakivikasat nauriskuopat pajat poroaidat potaskauunit pyyntikuopat pyyntitukikohdat rajapostikonttorit raudanvalmistuspaikat sirpalekivikasat sudenkuopat tervahaudat terveyslähteet tiilenpolttuunit tulisijat tuulimylyt vesimylyt viljelmät viljelyröykkiöt
ei määritelty	–

2. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt, RKY: kohteeseen sisältyy

Kohteet: valtakunnallisiin alueidenkäyttötavoitteisiin sisältyvät
RKY-alueet

Kohteeseen sisältyy: 68 mahdollista arvoa

Kohteeseen sisältyy, mahdolliset arvot:

- asuinkerrostalo
- hautakappeli
- hautausmaa
- hotelli
- huoltola
- huvila
- huvimaja
- kaava-alue
- kaivos
- kanava
- kartano
- kasarmi
- katutila
- kauppa- ja liikerakennus
- kaupungin asuintalo
- kaupungintalo
- kausiasunto
- kellotapuli
- kirkko
- kirkkotallit
- koulu
- kylä
- käräjätalo
- lainamakasiini
- liikenteenrakennus
- linnoitus
- louhos
- luostari
- luotsiasema
- majakka
- matkailurakennus
- merkkimieskoti
- muinaisjäännös

- museo
- muu hallintorakennus
- muu kulttuurirakennus
- muu teollisuusrakennus
- muu tuotantorakennus
- mylly
- navetta
- oppilaitos
- pappila
- pienasumus
- piensatama
- pihapiiri
- puisto
- puunjalostustehdas
- raatihuone
- ruukki
- saamelaiskulttuuri
- saha
- sairaala, parantola
- sakasti
- satama
- seurantalo
- silta
- siunauskappeli
- talonpoikastalo
- talousrakennus
- teatteri
- tie
- tori
- tulli- ja pakkahuone
- tuulimylly
- työväen asuintalo
- urheilurakennus
- vankila
- voimalaitos

3. Suojellut rakennukset, Rakennusperintörekisteri: kulttuurihistoriallinen tyyppi

Kohteet: Rakennusperintörekisterissä olevat erityislaeilla suojellut rakennukset (Asetus 480/85, Kirkkolaki, laki ortodoksisesta kirkosta, rautatiesopimus 1998).

Kulttuurihistoriallinen tyyppi: 23 mahdollista arvoa

Kulttuurihistoriallinen tyyppi, mahdolliset arvot:

- asuinrakentaminen
- hallinto
- hautaaminen
- kalastus
- kartanot
- kulttuuri
- käsi- ja pienteollisuus
- liike-elämä ja kaupankäynti
- liikenne
- maa- ja metsätalous
- merenkulku
- oikeuslaitos
- opetus ja koulutus
- puistot ja viherrakentaminen
- puolustus- ja sotalaitos
- pyynti ja luontaistalous
- sosiaali- ja terveydenhuolto
- tapahtuma-, muisto- ja uskomuspaikat
- tekninen huolto
- teollisuus
- urheilu ja liikunta
- uskonnon harjoittaminen
- vapaa-aika ja matkailu
- ei määriteltä

4. Rakennussuojelukohteet ja -alueet -paikkatietoaineiston kohdetyypit

Kohteet: Rakennusperinnön suojelemisesta annetun lain ja sitä edeltävän rakennussuojelulain perusteella suojeltuja kohteita. Kohteet voivat olla rakennuksia, rakennelmia, rakennusryhmiä tai rakennettuja alueita. Aineisto pohjautuu valtion aluehallinnon päätöksiin, jotka ovat keskus- hallinnon vahvistamia.

Kohdetyyppi: 20 mahdollista arvoa

Kohdetyyppi, mahdolliset arvot:

- asuinrakentaminen
- hallinto
- kalastus
- kartanot
- kulttuuri
- käsi- ja pienteollisuus
- liike-elämä ja kaupankäynti
- liikenne
- maa- ja metsätalous
- merenkulku
- opetus ja koulutus
- puistot ja viherrakentaminen
- puolustus ja sotalaitos
- pyynti ja luontaistalous
- sosiaali- ja terveyshuolto
- tekninen huolto
- teollisuus
- urheilu ja liikunta
- uskonnon harjoittaminen
- vapaa-aika ja liikunta
- ei määritelty

Liite 2. Kulttuuriperinnön kohdetyyppien temaattinen jako

Aineistot

- Muinaisjäännösrekisteri (Museovirasto) ja Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet (VARK, Museovirasto)
- Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY, Museovirasto)
- Suojellut rakennukset, Rakennusperintörekisteri (Museovirasto)
- Rakennussuojelukohteet ja -alueet (ELY-keskukset, Suomen ympäristökeskus)

Kulttuuriympäristön kohteet edustavat ajallisesti ja tyypeiltään hyvin moninaista kulttuuriperintöä. Koska kohdetyyppejä on satoja, aineiston kohteet on jaoteltu kahdeksaan kokoavaan teemaan. Lähes vastaavaa temaattista jaottelua on käytetty aiemmin selvityksissä *Suomen merellisen kulttuuriperinnön tilannekuvaus* (Ahonen et al. 2019, Museovirasto) ja *Virtavesien kulttuuriperinnön tilannekuvaus Jääkaudesta nykyhetkeen* (Mökkönen 2025, Museovirasto). Suurin ero edeltäjiin on pienimuotoisemman elinkeinotoiminnan ja teollisuuden teemojen yhdistäminen yhdeksi kokonaisuudeksi.

Teemat

1. Asutus
2. Elinkeinot ja teollisuus
3. Liikenne ja liikkuminen
4. Uskonto, hautaaminen ja taide
5. Puolustus ja sodankäynti
6. Hallinto, koulutus ja vapaa-aika
7. Muut kohteet

Temaattinen tarkastelu on kohdistettu suojeltuihin kohteisiin. Arkeologisista kohteista mukana on muinaismuistolain (295/1963) tarkoittamat lain suojaamat kiinteät muinaisjäännökset. Rakennusperinnön osalta mukana laein, asetuksin ja sopimuksin suojellut kohteet.

Arkeologisten kohteiden – Muinaisjäännösrekisteri ja Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet (VARK) – tyypit ja alatyypit löytyvät paikkatietoaineiston ominaisuustiedoista. Molemmissa aineistoissa on käytössä sama tyypittely.

Rakennusperintörekisterin (kulttuurihistoriallinen tyyppi) ja Valtakunnallisesti merkittävien kulttuuriympäristöjen (kohteeseen sisältyy) tyyppiä ilmaiseva ominaisuustieto ei ole sisällytettyä paikkatietoaineistoon. Nämä tiedot löytyvät erillisestä Museoviraston hallinnoimasta tietokannasta, josta ne irrotettiin ja tuotiin osaksi käytettyä paikkatietoaineistoa. Tietokannasta tuodut tiedot ovat kohdekohtaisia, eikä niitä ole mahdollista palauttaa alakohdetasolle. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että useammasta paikkatiedon geometriasta koostuvien kohteiden tapauksissa käytettävissä olevan aineiston kautta ei selviä, millaisia kohdetyyppejä kussakin alakohteessa esiintyy.

Rakennussuojelukohteet ja -alueet -paikkatietoaineisto sisältää kohdetyypittelyn.

Rakennusperintörekisterin (kulttuurihistoriallinen tyyppi) ja Rakennussuojelukohteet ja -alueet -paikkatietoaineiston (kohdetyypin) tyypitteleviä tietoja on tässä hankkeessa täydennetty muutaman kohteen osalta, joiden tiedoissa tietoa ei ollut määritelty.

Rakennusperintörekisterissä (kulttuurihistoriallinen tyyppi) ja Rakennussuojelukohteet ja -alueet -paikkatietoaineistossa (kohdetyypin) on käytetty pitkälti toisiaan vastaavia kohteiden tyypittelyjä. Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen kohdetyypittely taas poikkeaa edellisistä.

1. Asutus

Muinaisjäännösrekisteri – tyypit

VARK – tyypit

- asuinpaikat – kaikki alatyypit
- kivirakenteet – jätinkirkot, kaivot, kellarit, kiukaat, ryssänuunit, uunit

RKY – kohteeseen sisältyy¹⁰⁹

- asuinkerrostalo
- huvila
- huvimaja
- kartano
- katutila
- kaupungin asuintalo
- kausiasunto
- kylä
- merkkimieskoti
- pienasumus
- pihapiiri
- puisto
- talonpoikastalo
- talousrakennus
- työväen asuintalo

Rakennusperintörekisteri – kulttuurihistorialliset tyypit

Rakennusuojeleukohteet ja -alueet – kohdetyyppi

- asuinrakentaminen
- kartanot

109 "Kaava-alue" jätettiin temaattisen jaottelun ulkopuolelle. Se on ainoana "kulttuurihistoriallisen tyyppin" asiasanana vain yhdellä kohteella. Muissa kohteissa sen kanssa yhdistyy hyvin erilaisia tarkenteita, jotka ovat temaattisen jaottelun kannalta merkityksellisempiä.

2. Elinkeinot ja teollisuus

Muinaisjäännösrekisteri – tyypit

VARK – tyypit

- teollisuuskohteet – kaikki alatyypit
- työ- ja valmistuspaikat – kaikki alatyypit (paitsi hospitaalit ja sairaalat, kestikievarit)
- raaka-ainehankintapaikat – kaikki alatyypit

RKY – kohteeseen sisältyy

- kaivos
- louhos
- muu teollisuusrakennus
- muu tuotantorakennus
- puunjalostustehdas
- ruukki
- saha
- voimalaitos
- hotelli
- huoltola
- kauppa- ja liikerakennus
- lainamakasiini
- mylly
- navetta
- tori
- tulli- ja pakkahuone
- tuulimylly

Rakennusperintörekisteri – kulttuurihistorialliset tyypit

Rakennusuojelukohteet ja -alueet – kohdetyyppi

- kalastus
- käsi- ja pienteollisuus
- liike-elämä ja kaupankäynti
- maa- ja metsätalous
- pyynti ja luontaistalous
- tekninen huolto
- teollisuus

3. Liikenne ja liikkuminen

Muinaisjäännösrekisteri – tyypit

VARK – tyypit

- alusten hylät – kaikki
- kulkuväylät – kaikki
- tapahtumapaikat – haaksirikkopaikat
- työ- ja valmistuspaikat – kestiekievarit

RKY – kohteeseen sisältyy

- kanava
- liikenteenrakennus
- luotsiasema
- majakka
- piensatama
- satama
- silta
- tie

Rakennusperintörekisteri – kulttuurihistorialliset tyypit

Rakennussuojelukohteet ja -alueet – kohdetyyppi

- liikenne
- merenkulku

4. Uskonto, hautaaminen ja taide

Muinaisjäännösrekisteri – tyypit¹¹⁰

VARK – tyypit

- asuinpaikat – pappilat
- hautapaikat – kaikki
- kirkkorakenteet – kaikki
- kivirakenteet – röykkiöt, latomukset, joiden ajoitus on esihistoriallinen, pronssikausi, varhaismetallikausi, rautakausi
- kultti- ja tarinapaikat – kaikki
- taide, muistomerkit – kaikki

110 "Kivirakenteet – röykkiöt" sisältävät todellisuudessa niin paljon kaikkea muuta kuin hautaamiseen liittyviä kohteita, että näitä ei otettu tähän osioon mukaan.

RKY – kohteeseen sisältyy

- hautakappeli
- hautausmaa
- kellotapuli
- kirkko
- kirkkotallit
- luostari
- pappila
- sakasti
- siunauskappeli

Rakennusperintörekisteri – kulttuurihistorialliset tyypit

Rakennussuojelukohteet ja -alueet – kohdetyyppi

- hautaaminen
- tapahtuma-, muisto- ja uskomuspaikat
- uskonnon harjoittaminen

5. Puolustus ja sodankäynti

Muinaisjäännösrekisteri – tyypit

VARK – tyypit

- asuinpaikat – sotilasleirit
- kivirakenteet – ryssänuunit
- tapahtumapaikat – taistelupaikat
- puolustusvarustukset – kaikki

RKY – kohteeseen sisältyy

- kasarmi
- linnoitus

Rakennusperintörekisteri – kulttuurihistorialliset tyypit

Rakennussuojelukohteet ja -alueet – kohdetyyppi

- puolustus- ja sotalaitos

6. Hallinto, koulutus ja vapa-aika

Muinaisjäännösrekisteri – tyypit

VARK – tyypit

- asuinpaikat – kuninkaankartanot
- asuinpaikat – virkatalot
- tapahtumapaikat – rangaistuspaikat
- työ- ja valmistuspaikat – hospitaalit ja sairaalat

RKY – kohteeseen sisältyy

- koulu
- kaupungintalo
- kärjäntalo
- matkailurakennus
- museo
- muu hallintorakennus
- muu kulttuurirakennus
- oppilaitos
- raatihuone
- sairaala, parantola
- seurantalo
- teatteri
- urheilurakennus
- vankila

Rakennusperintörekisteri – kulttuurihistorialliset tyypit

Rakennussuojelukohteet ja -alueet – kohdetyyppi

- hallinto
- kulttuuri
- oikeuslaitos
- opetus ja koulutus
- puistot ja viherrakentaminen
- sosiaali- ja terveydenhuolto
- urheilu ja liikunta
- vapaa-aika ja matkailu

7. Muut kohteet

Muinaisjäännösrekisteri – tyypit

VARK – tyypit

- Kivirakenteet: paljon alatyyppejä, joiden jaottelu on mahdotonta (ajoittamattomat ja historialliselle ajalle ajoittuvat kiviröykkiöt ja latomukset, kiviaidat, rajamerkit, rakkakuopat, tarkemmin määrittelemättömät kivirakenteet)
- Maarakenteet: paljon alatyyppejä, joiden jaottelu on mahdotonta
- Puurakenteet: paljon alatyyppejä, joiden jaottelu on mahdotonta
- Löytöpaikat: kätköt

RKY – kohteeseen sisältyy

- saamelaiskulttuuri

Rakennusperintörekisteri – kulttuurihistorialliset tyypit

Rakennussuojelukohteet ja -alueet – kohdetyyppi

- ei muita kohteita
- ei määritelty

Liite 3. Lisätietoja selvityksessä käytetyistä kulttuuriperintöaineistoista

Aineistot

Arkeologian ja rakennusperinnön aineistot:

- Muinaisjäännösrekisteri
- Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet VARK
- Rakennusperintörekisterin suojellut rakennukset
- Rakennussuojelukohdeet ja -alueet
- Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY

Muut kulttuuriperintöaineistot

- Elävä kulttuuriperintö
- Docomomo-kohteet
- Perinnealusrekisteri
- Perinnebiotoopit
- Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet VAMA

Arkeologian ja rakennusperinnön aineistot

Arkeologiset kohteet

Muinaisjäännösrekisteri

- Aineistosta vastaava organisaatio: Museovirasto.
- Aineisto koostuu erilaisista arkeologisista kohteista.
- Selvityksessä mukana vain lain suojaamat kiinteät muinaisjäännökset. Aineiston vanhimmat kohteet ovat jääkauden jälkeisen pioneeriasutuksen asuinpaikkoja (9000–8000 eaa.) ja nuorimmat kohteet ovat ensimmäisen maailmansodan (1914–1918) aikaisia linnoitteita.
- Jatkuvasti päivittyvä aineisto. Käytetty paikkatietoaineisto ladattu 3.2.2025.
- Kaikkien kohteiden sijainnista on käytössä pistetieto, osalla myös aluerajaus.

Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet VARK

- Aineistosta vastaava organisaatio: Museovirasto.
- Aineisto koostuu valtakunnallisesti merkittäviksi arvioituista arkeologisista kohteista, jotka ovat lähes poikkeuksetta lain suojaamia kiinteitä muinaisjäännöksiä. VARK-kohteet löytyvät myös Muinaisjäänösrekisterin aineistosta.
- Valtioneuvoston hyväksymä, alueidenkäyttölain (132/1999) tarkoittaman Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden (VAT) mukainen aineisto 1.3.2025 alkaen.
- Aineisto ei ole jatkuvasti päivittyvä.
- Kohteilla on aluerajaus ja pistetieto.

Rakennusperintö

Rakennusperintörekisterin suojellut rakennukset

- Aineistosta vastaava organisaatio: Museovirasto.
- Aineisto koostuu erityislaeilla (Asetus valtion omistamien rakennusten suojelusta 14.6.1985/480, Kirkkolaki, Laki ortodoksisesta kirkosta) ja sopimuksin (Rautatiesopimus 1998) suojelluista rakennuksista ja rakennetuista kokonaisuuksista.
- Aineiston vanhimmat kohteet ovat keskiaikaisia kivikirkkoja.
- Periaatteessa jatkuvasti päivittyvä aineisto. Käytetty paikkatietoaineisto ladattu 3.2.2025.
- Kaikkien kohteiden sijainnista on käytössä pistetieto tai aluerajaus tai molemmat.

Rakennussuojelukohteet ja -alueet

- Aineiston tiedoista vastaava organisaatio: Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskukset (vuoden 2026 alusta Elinvoimakeskukset).
- Aineiston jakelusta vastaava organisaatio: Suomen ympäristökeskus.
- Aineisto koostuu rakennusperinnön suojelusta annetun lain (498/2010) ja sitä edeltävän rakennussuojelulain (60/1985) mukaisesti tehtyjä suojelupäätöksiä. Selvityksessä on mukana vain suojellut kohteet. Suojellut kohteet ovat rakennuksia tai aluekokonaisuuksia.
- Periaatteessa jatkuvasti päivittyvä aineisto. Käytetty paikkatietoaineisto ladattu 2.3.2025.
- Kohteiden sijainnista on käytössä pistetieto tai aluerajaus tai niiden yhdistelmä.

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY

- Aineistosta vastaava organisaatio: Museovirasto.
- Aineisto koostuu valtakunnallisesti merkittäviksi arvioituista rakennetuista ympäristöistä.
- Monilla RKY-aineiston kohteilla ja alueilla on päällekkäisyyttä muilla laeilla ja sopimuksilla suojeltujen aineistojen kanssa.
- Valtioneuvoston hyväksymä, alueidenkäyttölain (132/1999) tarkoittaman Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden (VAT) mukainen aineisto 1.1.2010 alkaen.
- Aineisto ei ole jatkuvasti päivittyvä.
- Kohteiden sijainnista on käytössä pistetieto, viiva tai aluerajaus tai niiden yhdistelmä.

Muut kulttuuriperintöaineistot

Elävä kulttuuriperintö

Katso lisää www.aineetonkulttuuriperinto.fi

Saaristoalueisiin liittyvät seuraavat Elävän perinnön wikiluetteloon listatut perinteet

* mukana myös Elävän perinnön kansallisessa luettelossa

Juhlat ja tavat

- Venetsialaiset.
- Juhannuksen vietto.

Suullinen perinne

- Puraveden talvinuottaus (myös luokassa 7. Luonto ja maailmankaikkeus).

Käsityötaidot

- Hailuotolaisen tikkuröijyn neulominen (mukana kansallisessa luettelossa).
- Korsnäsinpaidan valmistaminen.
- Limisaumaisen puuveneen veisto (sv. Byggande av klinkbyggda träbåtar, en. Building clinker boats).*
- Puuveneiden korjaus.*

Luonto ja maailmankaikkeus

- Jokaisenoikeudet.*
- Kalastuksen kausiasumisperinne.
- Purjehtiminen perinteisillä limisaumaveneillä (sv. Segling med traditionella klinkbyggda båtar, en. Sailing on traditional clinker boats).*
- Puruveden talvinuottoaus (myös luokassa 4. Suullinen perinne).

Docomomo-kohteet

Selvitysalueilla sijaitsevat kohteet

1. Paraisten siunauskappeli
 Kunta: Parainen
 Selvitysalue: 1. Saaristomeri ja Selkämeren eteläosa
 Suunnittelija: Erik Bryggman
 Valmistumisvuosi: 1930
 Suojelu: RKY-alue (Paraisten kirkko ja Vanha Malmi)
2. Asunto-osakeyhtiö Laivapoika
 Kunta: Helsinki
 Selvitysalue: 2. Suomenlahti
 Suunnittelija: Pekka Helin & Ritva Mannersuo / Arkkitehtitoimisto Helinx& Siitonen Oy
 Valmistumisvuosi: 1995
 Suojelu: –
3. Kotkan Suomalainen Säästöpankki
 Kunta: Kotka
 Selvitysalue: 2. Suomenlahti
 Suunnittelija: P.E. Blomstedt
 Valmistumisvuosi: 1935
 Suojelu: RKY-alue (Kotkan kaupungintalo ja Kotkan Säästöpankki)
4. Säynätsalon kunnantalo
 Kunta: Jyväskylä
 Selvitysalue: 4. Järvi-Suomi
 Suunnittelija: Alvar Aalto
 Valmistumisvuosi: 1952
 Suojelu: Suojeltu rakennussuojelulailta; RKY-alue (Säynätsalon teollisuusyhdyksunta)

5. Muuratsalon koetalo

Kunta: Jyväskylä
 Selvitysalue: 4. Järvi-Suomi
 Suunnittelija: Alvar Aalto
 Valmistumisvuosi: 1953
 Suojelu: Suojeltu lailla rakennusperinnön suojelemisesta; RKY-alue (Säynätsalon teollisuusyhdykskunta)

Perinnealusrekisteri

- Aineistosta vastaava organisaatio: Museovirasto.
- Vuonna 1993 perustettu rekisteri.
- Täydentyy hakemuksien pohjalta rekisteriin hyväksytyistä aluksista.
- Käytetty aineisto 14.5.2025
- Sisältää pääsääntöisesti yli 50 vuotta vanhoja Suomessa rakennettuja aluksia.
- Rekisteri kattaa 336 alusta.
- Rekisteriä ei ole julkisesti saatavilla.

Perinnebiotoopit

- Aineistosta vastaava organisaatio: Metsähallitus.
- Aineisto on koostettu ELY-keskusten ja Metsähallituksen perinnemaisemien ja perinnebiotooppien inventoinneista 1990-luvulta alkaen. Aineisto on päivitetty ympäristöministeriön toimesta vuosina 2019–2022.
- Käytetty paikkatietoaineisto on saatu Metsähallitukselta 4.2.2025.
- Aineisto koostuu aluerajatuista perinnebiotooppikohteista, jotka muodostuvat yhdestä tai useammasta osa-alueesta.

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet VAMA

- Aineistosta vastaava organisaatio: Suomen ympäristökeskus
- Aineisto koostuu Suomen maaseudun edustavimmista kulttuurimaisemista, joiden arvo perustuu monimuotoiseen kulttuurivaikutteiseen luontoon, hoidettuun viljelymaisemaan ja perinteiseen rakennuskantaan. Mukana on myös Ylä-Lapin saamelaista kulttuurimaisemaa, saaristoalueiden ja metsätalouden elinkeinomaisemia sekä historiallisesti huomattavia maisemanähtävyyksiä.
- Valtioneuvoston hyväksymä, alueidenkäyttölain (132/1999) tarkoittaman Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden (VAT) mukainen aineisto 1.3.2022 alkaen.
- Aineisto ei ole jatkuvasti päivittyvä.
- Maisema-alueilla on aluerajaus.

Maa- ja metsätalousministeriö

Hallituskatu 3 A, Helsinki
PL 30, 00023 Valtioneuvosto
mmm.fi

ISBN: 978-952-366-104-2 PDF

ISSN: 1797-397X PDF